

Зборник Београдске отворене школе

Collection of Essays of the Belgrade Open School

Број XVIII

Студентски радови
Генерација 2013/2014

No XVIII

Students Essays
Generation 2013/2014

B()Š

Beogradska
otvorena
škola

B()S

Belgrade
Open
School

ZBORNİK
BEOGRADSKÉ OTVORENE ŠKOLE

RADOVI STUDENATA
ODELJENJA ZA NAPREDNE DODIPLOMSKE STUDIJE
GENERACIJA 2013/2014

COLLECTION OF ESSAYS
DEPARTMENT FOR ADVANCED
UNDERGRADUATE STUDIES
OF THE BELGRADE OPEN SCHOOL

STUDENTS' ESSAYS
GENERATION 2013/2014

Izdavač

Beogradska otvorena škola
Beograd, Masarikova 5, Palata Beograd, XVI sprat
Tel: +381 11 30 65 800
Faks: +381 11 36 13 112
Elektronska pošta: bos@bos.rs
www.bos.rs
www.facebook.com/bos.rs

Za izdavača

Vesna Đukić

Urednik

Marinko Vučinić

Tehnički urednik

Nikola Stevanović

Lektura i korektura

Milena Šećerović

ISBN

Ocene iznesene u radovima predstavljaju lični stav autora i autorki i ne izražavaju mišljenja Beogradske otvorene škole

ZBORNIK
BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE

RADOVI STUDENATA
ODELJENJA ZA NAPREDNE DODIPLOMSKE STUDIJE
GENERACIJA 2013/2014

COLLECTION OF ESSAYS
OF THE BELGRADE OPEN SCHOOL

STUDENTS' ESSAYS
DEPARTMENT FOR ADVANCED
UNDERGRADUATE STUDIES
GENERATION 2013/2014

Beograd
Belgrade
2015

SADRŽAJ ∞ CONTENTS

Predgovor	9
XXI generacija	
<i>Angelina Macele</i> Factoring u Srbij	11
<i>Балиша Делибашић</i> Између легалности и легитимности – реформе изборног законодавства за изборе у већа савезне скупштине СР Југославије од 1992. до 2000. године	24
<i>Jovana Koloski</i> Siva ekonomija na tržištu rada u Srbiji	37
<i>Marko Petrešević</i> Civilno društvo i lokalni kreativni razvoj	48
<i>Nađa Marković</i> Politika nenasilnog otpora i 5. oktobar	63
<i>Nenad Stekić</i> Uloga zaštitnika građana u sprovođenju nacionalnog preventivnog mehanizma protiv torture (NPM) nad zatvorenicima u Republici Srbiji	74
<i>Nevena Manić</i> Percepcija braka kod mladih žena u Srbiji	86
<i>Olga Vasić</i> Značaj kreativnih industrija i njihov razvoj u Republici Srbiji	109
<i>Стефан Митровић</i> Млади о друштву – ставови ученика трећег разреда Пете београдске гимназије о друштвено-релевантним питањима	119

<i>Ташиана Костић</i> Удружења лабораторија	129
<i>Тијана Јакишић</i> The Development of the Nordic Regional Security Cooperation	145
<i>Жељка Опарница</i> Јеврејско потпитање Источног питања: Преписка британских званичника о јеврејском питању у Кнежевини Србији (1861–1867)	155
Биографије студената Students' Biographies	171

PREDGOVOR

Program „Studije budućnosti“ Beogradske otvorene škole, pored toga što otvara mnoga važna pitanja vezana za razmatranje globalnih tokova i trendova u razvoju savremenog društva, pruža i jedinstvenu priliku našim studentima da u svojim radovima izraze svoje viđenje najznačajnijih pitanja u različitim oblastima. Prepoznavanje i razumevanje vremena u kome živimo je osnovna pretpostavka za sagledavanje budućnosti i novog sveta koji se tek pomalja. Zato i Zbornici radova studenata Beogradske otvorene škole uvek imaju posebno generacijsko obeležje i tematsku raznovrsnost i inovativnost ne samo u obrađivanju tema već i u teorijskom pristupu. Jer, svaka generacija unosi u radove svoj specifičan senzibilitet, način razmišljanja i osavremenjeni pristup različitim društvenim pitanjima. Multidisciplinarnost, inovativnost i otvaranje novih tema – najvažnija su postignuća studentskih radova koji nisu ograničeni samo na registrovanje određenih problema i fenomena već sadrže i autorska viđenja i stanovišta. Svaki Zbornik studentskih radova je specifična i posebna stranica u velikom i raznovrsnom Letopisu Beogradske otvorene škole. Značaj ovih radova je tim veći jer oni svedoče o stalnoj dinamici i programskom razvoju „Studija budućnosti“ koje se neprestano menjaju i prilagođavaju novim okolnostima i kretanjima u različitim oblastima: ekonomiji, medijima, politici, istoriji, pravu. Kao najbolja ilustracija može poslužiti navođenje tema kojima se bavila ova generacija studenata: „Faktoring u Srbiji“, „Između legalnosti i legitimnosti – reforme izbornog zakonodavstva“, „Siva ekonomija na tržištu rada u Srbiji“, „Civilno društvo i lokalni kreativni razvoj“, „Politika nenasilnog otpora“, „Uloga zaštitnika građana u sprovođenju nacionalnog preventivnog mehanizma protiv torture nad zatvorenicima u Republici Srbiji“, „Percepcija braka kod mladih u Srbiji“, „Mladi u društvu“, „Udruženje Laboratorija“, „The Develeompent of the Nordic Regional Cooperation“, „Jevrejsko potpitanje Istočnog pitanja“. Emanuel Kant je govorio – Imaj hrabrosti da se služiš sopstvenim razumom – ko ne prihvati ovaj izazov neće biti u stanju da spozna ni savremeni svet u kome živi ali ni da prepozna obrise i trendove budućnosti koja je počela, samo treba da je prepoznamo i razumemo. Zato „Studije budućnosti“ Beogradske otvorene škole predstavljaju pokušaj da se suočavamo sa najvećim izazovima savremenog sveta ali i sagledavamo najvažnije trendove u razvoju savremenog sveta.

Marinko Vučinić

Predsednik skupštine Beogradske otvorene škole

Angelina Macele

Tutor: Aleksandar Zarić

Institucija: USAID–Program za bolje uslove poslovanja

FAKTORING U SRBIJI

1.Uvod

„Faktoring je finansijska usluga kupoprodaje postojećeg nedospelog ili budućeg kratkoročnog novčanog potraživanja, nastalog po osnovu ugovora o prodaji robe ili pružanja usluga u zemlji i inostranstvu.“¹

Posao faktoringa bi predstavljao slučaj kada proizvođač robe koja košta sto hiljada dinara proda tu robu na odloženo plaćanje od šest meseci. Prodavac nema dovoljno finansijskih sredstava za plaćanje obaveza dobavljačima u iznosu od osamdeset hiljada dinara, jer su njegova sredstva zarobljena u potraživanju prema kupcu. Prodavac to potraživanje može da ustupi faktoru za devedeset hiljada dinara i plati svoje obaveze. Iako prodavac ustupa svoje potraživanje po umanjenoj ceni, on dobija novac koji može da iskoristi da plati dospеле obaveze i izbegne opasnost nelikvidnosti, ali i ostvari dodatne pogodnosti kao što je dodatni popust kod dobavljača za ranije plaćenu robu ili za veću količinu.

Navedena definicija faktoringa opisuje njegovu atraktivnost za premošćavanje finansijskih poteškoća u periodu beskatmatnog kreditiranja kupca od strane prodavca.

Preduzeća nastoje da privuku potencijalne kupce/klijente ne samo cenom i kvalitetom svojih proizvoda/usluga, već i povoljnim uslovima plaćanja: prodaja na početak i duži periodi odloženog plaćanja. Osnovni problem je mogući nedostatak finansijskih sredstava za plaćanje dospelih obaveza preduzeća koje je obezbedilo takve konstrukcije. Postoje različiti načini za pokrivanje ovog jaza.

1 Zakon o faktoringu, član 2, stav 1, tačka 2 (član 2.1.2), *Službeni glasnik RS*, 13/2001.

U ovim situacijama, osnovne prednosti faktoringa nad alternativnim instrumentima finansiranja, u prvom redu kredita za likvidnost su:

- nepostojanje obaveze ustupioca potraživanja da dokumentuje dobru kreditnu istoriju i dobre poslovne rezultate u prethodnom periodu.² Faktor proverava bonitet dužnika iz originalnog ugovora, a ne prodavca. Tako ustupilac potraživanja koji možda ne bi prošao kreditnu procenu rizika obaveznu pri odobravanju kredita, a ima kvalitetne i solventne kupce, relativno lako dolazi do sredstava;
- brza procedura odobravanja finansiranja putem faktoringa znači da preduzeće u izuzetno kratkom roku dobija finansijska sredstva što mu omogućava da ne dovede svoju likvidnost³ u pitanje;
- konačno, kupac potraživanja ne traži obezbeđenje naplate potraživanja, što je inače neophodan uslov za dobijanje kredita.⁴ Ustupilac potraživanja nema obavezu stavljanja hipoteke na nekretnine niti konstituisanja ručne zaloge na robi ili opremi, pa ove nekretnine i sredstva može da upotrebi u procesu privređivanja.

Navedene prednosti omogućuju da faktoring predstavlja veoma povoljno rešenje za:

- kompanije koje žele da poprave bilanse stanja. Poslom faktoringa preduzeće izbegava gomilanje kratkoročnih obaveza u pasivi bilansa stanja. Takođe, prodajom potraživanja faktoru preduzeće ih pretvara u gotovinu što povećava pretpostavke za njegovu likvidnost;
- sva preduzeća koja nemaju dovoljno finansijske snage da podrže rast prodaje;
- kompanije koje nemaju adekvatna obezbeđenja za dobijanje kredita. Neophodan iznos kredita daleko je iznad vrednosti nepokretnosti nad kojima se može staviti hipoteka ili opreme koja se može založiti.

Factoring predstavlja alat koji pomaže kako velikim kompanijama, tako i malim i srednjim preduzećima⁵, koja imaju problem pristupa bankarskim kreditima, da opstanu na tržištu.

2 Važi za sve oblike faktoringa osim faktoringa sa pravom regresa u kom se bonitet ustupioca potraživanja proverava.

3 Likvidnost preduzeća se definiše kao sposobnost preduzeća da kontinuirano i bezuslovno izmiruje sve svoje kratkoročne obaveze onim redosledom kojim dospevaju. Videti D. Malinić, V. Milićević, N. Stavanović, *Upravljačko računovodstvo*, Izdanje 2013, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

4 Osim faktoringa sa pravom regresa.

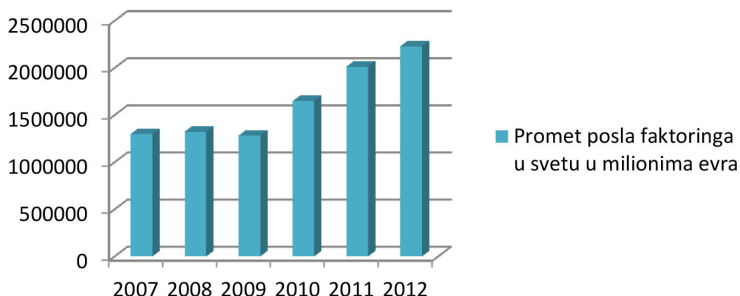
5 U nastavku MSP.

Međutim, rezultati koje faktoring daje nisu uvek zadovoljavajući. Nedovoljno razvijeno institucionalno okruženje sa neadekvatnim pravnim sistemom za efikasno rešavanje problema poštovanja ugovornih obaveza dovodi do pojave velikih rizika vezanih za ovaj posao. Bitno je naglasiti da je samo faktoring bez regresa onaj koji oslobađa klijenta rizika naplate. U svim ostalim slučajevima klijent ostaje odgovoran za neizvršenje obaveza. Faktoring podrazumeva dobru solventnost kupca iz osnovnog ugovora. Tako kompanije sa mnogo malih klijenata ne bi bile podesne za faktoring. Ovo takođe objašnjava zašto faktoring kompanije preferiraju klijente sa većim poslovima. Zatim, pojedini kupci ne žele uključivanje bilo koje druge strane, što sprečava mogućnost korišćenja faktoringa u slučaju prihvatanja tog posla. Konačno, faktoring kao finansijski instrument je namenjen isključivo kratkoročnom finansiranju, te nije podesan za sve poslovne potrebe. On pomaže preduzećima da podrže borbu za očuvanje likvidnosti, ali sva potrebna kapitalna ulaganja su izvan njegovog domašaja.

2. Trendovi u poslu faktoringa u svetu i Evropi

U periodu od 2007. do 2012. godine beleži se porast prometa svih oblika faktoringa, izuzev u 2009. godini kada je kao posledica krize usledio njegov pad. U 2012. godini ukupni godišnji promet je iznosio oko 2200 milijarde evra što je 1,72 puta više u odnosu na 2007. godinu a to ukazuje na veliki potencijal daljeg razvoja ovog vida poslovnog finansiranja.

Promet posla faktoringa u svetu u periodu 2007.-2012. godine

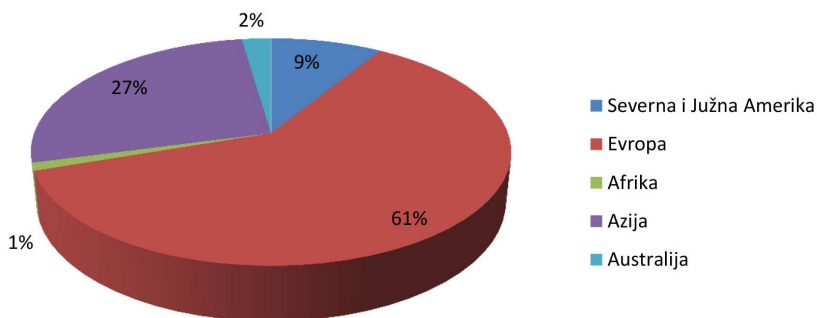
Slika 1–Svetski promet posla faktoringa u periodu 2007–2012. godina

Primarni izvor podataka: <http://www.fci.nl/about-fci/statistics/total-factoring-volume-by-country-last-7-years>

Potencijal ovog sektora još je uočljiviji posmatrajući relativne promene. Jedina godina u kojoj je zabeležena negativna stopa rasta od -3,11 procenata je bila 2009. godina. U narednim godinama stope rasta su bile dvocifrene pri čemu je veoma značajno da je stopa rasta ostvarena u 2010. godini iznosila 28 procenata, što predstavlja uspešan izlazak sektora faktoringa iz krize.

Dominantan region je Evropa sa učešćem u ukupnom prometu od 61%. Faktoring predstavlja značajan element finansijskih konstrukcija koju evropski privrednici koriste u ugovaranju različitih poslova.

Učešće pojedinih regiona u ukupnom prometu u poslu faktoringa u 2012. godini

Slika 2–Učešće po pojedinim regionima u ukupnom prometu posla faktoringa u 2012. godini

Primarni izvor podataka: <http://www.fci.nl/about-fci/statistics/total-factoring-volume-by-country-last-7-years>

3. Stanje faktoringa u Srbiji pre donošenja Zakona o faktoringu

Nekoliko faktora utiču na veći procenat faktoringa u BDP-u jedne zemlje. Ovo učešće biće utoliko veće što je nivo ekonomske razvijenosti zemlje veći, veća dostupnost informacija o kreditnoj sposobnosti firmi i što je sistem za primenu ugovora jači.

3.1 Pojava faktoringa u Srbiji

Navedeni faktori objašnjavaju zašto faktoring u Srbiji nije mogao da se pojavi pre 2000-ih. Ekonomska situacija u devedesetim godinama, obeležena negativnim stopama rasta, hiperinflacija i deteoracija pravnog sistema doveli su do urušavanja bankarskog sistema. U uslovima gde je nemoguće pratiti kreditnu sposobnost firmi i gde postoji opšta neizvesnost, ne postoji razvoj faktoringa.. Značajan element razvoja faktoringa jeste i otvorenost za međunarodnu razmenu, što je u slučaju sankcija značilo da firme u Srbiji ne samo da nisu mogle da računaju na usluge faktora, već nisu bile ni upućene u to šta faktoring predstavlja. Reformu devastiranog bankarskog sistema donele su 2000-te, te obnavljanje pozitivnih stopa rasta BDP-a i uspostavljanje ekonomskih odnosa sa inostranstvom što je dovelo do stvaranja ekonomskog i institucionalnog ambijenta za njegov razvoj.

3.2 Praksa faktoringa pre donošenja Zakona o faktoringu

Potreba preduzeća za alternativnim izvorima finansiranja u Srbiji je izuzetno velika. Preduzeća imaju hroničan problem nedovoljnog obrtnog kapitala, a bankarski krediti nisu optimalan izbor kako zbog strogih uslova za dobijanje kredita, tako i zbog visokih kamatnih stopa, što je naročito izraženo u slučaju malih i srednjih preduzeća.⁶

Krizna 2009. godina za dobavljače u Srbiji značila je produžavanje perioda beskamatnog kreditiranja kupaca, što je dovelo do pojačane potrebe za svim načinima finansiranja likvidnosti – od kredita za obrtna sredstva, prekoračenja računa, subvencionisanih kredita za likvidnost pa sve do faktoringa. Problem koji postaje očigledan je taj što su se privrednici bankama primarno obraćali za kredite, dok im je faktoring u većini slučajeva bio poslednja opcija. Uočavaju se značajni naponi mnogih organizacija i profesionalnih udruženja, u prvom redu Privredne komore Srbije i USAID BEP-a, da edukuju i promovišu posao faktoringa. Apatija široke javnosti i vlasti prema ovom obliku finansiranja je ono što je zabrinjavalo pre donošenja Zakona o faktoringu iz 2013. godine.

I pored značajnih napora faktoring kuća, Privredne komore Srbije i pojedinaca, faktoring je za većinu privrednika u Srbiji ostao marginalizovana opcija za rešavanje problema naplate potraživanja i potrebe za finansiranjem.

Prema Jelenković-Milić⁷ razloge za ovakvo stanje treba tražiti u sledećem:

6 *Studija o izvodljivosti – faktoring*, Southeast European Enterprise Development, str. 8.

7 *Faktoring u Srbiji – racionalno ponašanje u nestabilnom okruženju*, Bankarstvo 9-10, 2010.

- proizvod se ne poznaje dovoljno;
- mnogi smatraju da je posao faktoringa skup;
- okrenutost tradicionalnim izvorima finansiranja – krediti za likvidnost, prekoračenja računa i sl.
- nedovoljno jasna i precizna zakonska regulativa pre donošenja zakona u ovoj oblasti.

4. Novi regulatorni okvir- Zakon o faktoringu

Zakon koji bi se bavio isključivo pitanjem faktoringa nije postojao sve do 2013. godine. Faktoring i sva povezana prava i obaveze po osnovu ovog posla bili su regulisani opštim zakonima, u prvom redu Zakonom o obligacionim odnosima. Navedeni zakon ne uređuje faktoring kao posebno pitanje, već ga podvodi pod generalni okvir gde posmatra ugovorno pravo na opšti i sveobuhvatan način. Posao faktoringa je imao tendenciju razvoja, čak i u situaciji kada nije postojao poseban zakon koji bi ga regulisao. Naime, faktoring kao takav je pronašao svoje mesto u Zakonu o obligacionim odnosima⁸ i to u odeljku Prenos potraživanja ugovorom.⁹ Na taj način ZOO ni na koji način nije ugrožavao razvoj ovog finansijskog instrumenta na teritoriji Srbije u obliku u kojem se posao faktoringa inače pojavljivao na razvijenim tržištima.

Ipak, nedovoljna preciznost ovog pojma, kao i odnosa među učesnicima i njihovih prava i obaveza je bio osnovni problem. Bez obzira što je ZOO definisao prenos potraživanja, koji zauzima centralno mesto i u poslu faktoringa, pojedinosti vezane za ovaj posao nisu bile dovoljno jasne. Iz navedenog nedvosmisleno proizilazi odsustvo utvrđenih pravila za postupanje i regulisanje kontrole od strane Narodne banke i Deviznog inspektorata. Takođe, sudovi, poreske vlasti i poslovna zajednica nisu bili dovoljno upoznati sa ovim instrumentom. Sve to je učesnicima u poslu faktoringa stvaralo probleme u načinu i postupku realizacije. Tek donošenje posebnog Zakona o faktoringu u 2013. godini značilo je objedinjavanje pristupa faktoringu i olakšalo postupanje po istom za sudove i administrativne organe, a doprinos poslovnoj zajednici ogleda se kroz jednostavniju analizu i otklanjanje potencijalnih nedoumica. Od krucijalne važnosti je i preciziranje predmeta faktoringa. U tekstu Zakona članom 2. je eksplicitno propisano šta može predstavljati predmet faktoringa. Osim

8 *Sl. list SFRJ*, br. 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89, *Sl. list SRJ*, br. 31/93 i *Sl. list SCG*, br. 1/2003 – Ustavna povelja), u daljem tekstu ZOO.

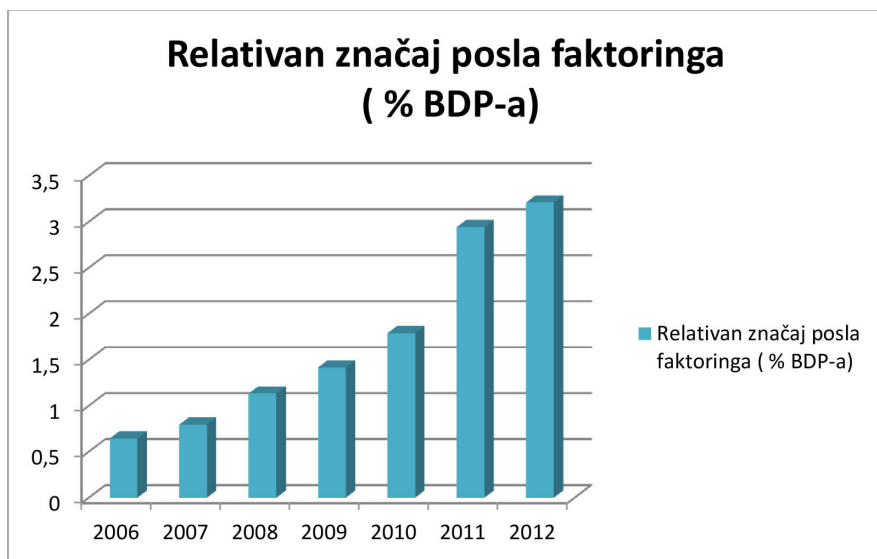
9 Članovi blisko vezani za karakter faktoringa sadržani u ZOO su 436-445.

predmeta jasno su precizirani i obavezni elementi Ugovora o faktoringu¹⁰, pojam međunarodnog faktoringa, njegovog predmeta i modaliteta i sl. Na ovaj način su eliminisane sve greške koje bi se mogle javiti prilikom tumačenja ugovora od strane Narodne banke Srbije, Deviznog inspektorata i poreskih organa. Obaveza Vlade Republike Srbije i nadležnog Ministarstvo finansija je da donesu podzakonska opšta akta koja će detaljno regulisati pitanje faktoringa radi njegove adekvatne primene na teritoriji Srbije.

5. Praksa faktoringa danas

U 2012. godini, neposredno pre donošenja Zakona o faktoringu, učešće ovog vida poslovnog finansiranja u BDP-u iznosilo je oko tri procenata.

Međutim, tražnja je od ponude veća za milijardu evra, koliko trenutno iznosi i celokupan promet posla faktoringa, što ukazuje na ogroman potencijal ovog instrumenta za razvoj u budućnosti.

Slika br.3 –Značaj faktoringa posmatrano na celokupan BDP Srbije

Primarni izvori podataka: <http://www.fci.nl/about-fci/statistics/total-factoring-volume-by-country-last-7-years> i RZS

¹⁰ Na ovaj način zaključujemo da je Ugovor o faktoringu formalan ugovor, što znači da u slučaju da Ugovor ne sadrži sve propisane elemente, neće se smatrati da je faktoring zaključen, te se na ovaj ugovor neće primenjivati odredbe Zakona o faktoringu, već opšte zakonske odredbe.

5.1 Samostalne faktor kuće naspram onih u okviru banaka

Relevantan zakonski okvir imenuje da faktoringom mogu da se bave:

- banke na način koji je uređen Zakonom o bankama;
- privredna društva sa sedištem u Republici Srbiji, koja ispunjavaju odgovarajuće zakonom propisane uslove;
- strane banke i strana privredna društva koja se mogu baviti isključivo međunarodnim faktoringom;¹¹

Na ovaj način, Zakon o faktoringu je, zajedno sa Zakonom o bankama, omogućio paralelno prisustvo dveju opcija. Sporenja oko toga da li je bolje rešenje osnivanje faktoring kompanija kao zasebnih finansijskih institucija ili postojanje faktoring odeljenja u okviru banaka još uvek postoje. Imajući u vidu da Zakon o bankama¹² eksplicitno navodi da je faktoring proizvod izvan osnovne bankarske delatnosti i posmatrajući ekonomičnost trošenja finansijskih sredstava nema potrebe za osnivanjem zasebnih finansijskih institucija, jer sve aktivnosti mogu da se obuhvate u okviru kuće.

Međutim, postoji čitav niz argumenata koji govori u prilog osnivanja faktoring kuća. Faktoring kompanija veliku važnost pridaje potencijalnom tržištu za budući posao, a usled njene specijalizacije na faktoring prisutna je fokusiranost na isporučivanje kvalitetnog proizvoda što dovodi do poboljšanja poslovnog okruženja. Dodatno, faktoring kompanije imaju sposobnost prevazilaženja početnih problema usled specifičnosti posla zahvaljujući tehničkoj i finansijskoj podršci inostranih partnerskih faktoring kompanija.

Ipak, prednosti u slučaju kad je banka istovremeno i faktor kuća su:

- široka mreža potencijalnih klijenata sa kojima je već uspostavljen poslovni odnos;
- niži troškovi jer postojeće osoblje može da obavlja faktoring poslove u banci;
- niži troškovi finansiranja za banku, nego za novu nepoznatu faktoring kuću.

6. Poređenje sa zemljama na Balkanu

Posao faktoringa se u zemljama u okruženju ne razvija istim tempom i intenzitetom. Faktoring se u ovim zemljama pojavio u različitim vremenskim trenucima. Usled nepovoljne političke i ekonomske situacije,

11 Pregled Zakona o faktoringu, advokatska kancelarija Kosić

12 Zakon o bankama, (Sl. glasnik RS, br. 107/2005 i 91/2010), čl. 22.

factoring se u Srbiji kao koncept iskristalisao u 2005. godini što je relativno kasno u odnosu na okruženje.¹³

U nekim zemljama kao što su Grčka, Mađarska i Hrvatska razvoj je bio intenzivniji, pa je stoga ostvaren i veći promet.

Ono što je zajedničko za ceo region jeste relativno mali promet međunarodnog faktoringa što govori o nedovoljnoj podršci spoljnotrgovinskim poslovima.

Prosečan broj kompanija koja se bave poslom faktoringa je dvanaest. Međutim, i po ovom pitanju region se odlikuje prilično velikom disperzijom.

Tabela 1 – Značaj posla faktoringa u regionu iskazan prometom u milionima evra u 2013. godini

ZEMLJE	Broj društava koja se bave faktoringom	Domaći promet faktoringa	Međunarodni promet faktoringa	Ukupno promet faktoringa
Bugarska	7	1280	320	1600
Grčka	8	10213	1881	12094
Hrvatska	19	3080	66	3146
Mađarska	19	2343	318	2661
Rumunija	15	2087	626	2713
Slovenija	4	367	259	626
Srbija	20	642	37	679

Primarni izvor podataka: <http://www.fci.nl/about-fci/statistics/current-factoring-turnover-by-country>

Države koje imaju najveći broj ovih kompanija su Srbija, Hrvatska i Mađarska. Ipak, ovo ne znači da se može doneti konačan zaključak da u ovim zemljama postoji veći stepen konkurencije među faktoring kompanijama. Tako je visoka koncentrisanost hrvatskog faktoring tržišta njegova osnovna ocena. Učešće prvih triju društava po visini aktive (Erste faktoring, Prvi faktor i Raiffeisen faktoring) doseglo je 89,6 procenata ukupne aktive.

Još jedna zajednička osobina celog Balkana je i zastupljenost faktoringa po sektorima, te tako dominira otkup potraživanja iz sektora trgovine, građevinarstva, transporta i telekomunikacija.

13 U Sloveniji i Mađarskoj faktoring je svoje mesto pronašao još 1995. godine.

7. Problemi faktoringa u Srbiji

Factoring u Srbiji je relativno nov koncept s obzirom da se pojavio u 2005. godini. Krizna 2009. godina navela je pojedina preduzeća da se okrenu ovom instrumentu suočena sa pretnjom od nelikvidnosti i u situaciji kada su presušili ostali izvori finansiranja.. To je dovelo do kreiranja dodatne tražnje za ovom vrstom posla. Ipak, poredeći sa pojedinim zemljama u regionu, u prvom redu sa Hrvatskom, factoring u Srbiji se razvija značajno sporije. Bitan činilac potencijalnog budućeg razvoja predstavlja doneti Zakon o faktoringu koji eliminiše sve verovatne pogrešne interpretacije predmeta i prirode posla, bolje upoznaje sve učesnike sa tim šta on predstavlja, pa na taj način obezbeđuje i veću sigurnost. Ipak, u srpskom zakonodavstvu pojavljuju se ograničavajući faktori koji trenutno sprečavaju intenzivniji rast prometa faktoringa u Srbiji, pa bi trebalo da im se pokloni veća pažnja da bi rešavanjem problema pravni okvir za razvijanje ovog posla bio usaglašen i nedvosmislen.

- Factoring zahteva da u slučaju neispunjenja obaveze od strane dužnika postoji efikasan sistem naplate potraživanja sudskim ili vansudskim putem. Ovo pitanje je od izuzetne važnosti jer faktori u slučaju faktoringa bez prava na regres snose ogroman rizik od nemogućnosti naplate otkupljenih potraživanja. Sudovi u Srbiji po pitanju postupka naplate deluju u skladu sa Zakonom o izvršenju i obezbeđenju¹⁴ čija primena ne obezbeđuje efikasan postupak naplate pre svega zbog procedure izvršenja odluke.
- Jedan od bitnih problema za dalji razvoj faktoringa u Srbiji se odnosi na polje međunarodnog faktoringa. Poslovi međunarodnog faktoringa koji podrazumevaju inostranog faktora ne mogu biti obavljani na teritoriji Srbije usled principa platnobilansne ravnoteže nametnutog Zakonom o deviznom poslovanju. Princip nalaže da vrednost izvezene robe mora da odgovara vrednosti naplaćene robe. Ovu ravnotežu bi poremetio otkup potraživanja po osnovu izvoznog posla, jer on podrazumeva eskontovanje prvobitne vrednosti. Ovde leži opasnost od monopola domaćih faktora, što može povećati cenu faktoring usluge i udaljiti preduzeća od ovog vida kratkoročnog finansiranja.

Pored mogućih pravnih ograničenja, značajno ograničenje za intenzivniji razvoj faktoringa u Srbiji je nerazvijen finansijski sektor i nedovoljna raznovrsnost finansijskih instrumenta i učesnika na tržištu.

14 Službeni glasnik RS, br. 31/2011, 99/2011 – dr. zakon i 109/2013.

Da bi se tržište razvilo, neophodno je uključiti nove učesnike kao i nove finansijske instrumente, ali to zahteva stručnost i inicijative koje su vremenski zahtevne. Da bi tržište efikasno funkcionisalo i pružilo osnovu za njegov dalji razvoj neophodno je da se uključe standardi, pravila i uslovi koji bi se odnosili na sve učesnike na tržištu.

Nepobitno je da averzija prema poslu faktoringa u Srbiji postoji i da se preduzeća okreću faktoringu tek kada su im sva ostala vrata zatvorena. Stoga je neophodno da vlada i nadležno ministarstvo pronađu način da ohrabre korišćenje koncepata baziranih na eskontu, primarno kroz adekvatni poreski i računovodstveni tretman.

8. Zaključak – budućnost faktoringa u Srbiji

Factoring kao koncept kratkoročnog finansiranja pruža brojne prednosti za preduzeća kojima su neophodna likvidna sredstva. Zbog toga što predstavlja brz proces i što, za razliku od kreditiranja, ne ulazi u kreditnu zaduženost – factoring je prepoznat kao sredstvo za poboljšavanje pozicije svih privrednih subjekata, a u prvom redu malih i srednjih preduzeća. Ovo su razlozi za velike napore poslovnih asocijacija i organizacija da promovišu ovaj posao. Razvoj malih i srednjih preduzeća neophodan je za budućnost srpske ekonomije, jer ona imaju tu snagu da generišu rast BDP-a i produkuju radna mesta. Jedan od ključnih problema sa kojima se ova preduzeća suočavaju su problemi vezani za njihovo finansiranje. U protekloj krizi ona su se odlučila za opciju da odlažu svoje isplate prema dobavljačima. Najčešće se celokupan proces odvijao preko izdavanja menice. Menica se na naplatu podnosi o roku dospeća što će, u slučaju nedostatka sredstava na računu dužnika, dovesti do blokiranja računa. Posledica je bila blokada 66.438 preduzeća gde se najveći procenat odnosio na mala preduzeća, preduzetnike i nesvrstana pravna lica (94 procenata).

Podaci, kao i iskustva u 2009. godini ukazuju na potrebu povećanog korišćenja instrumenta koji bi preduzećima omogućio lakši i sigurniji put do dobijanja likvidnosti koji bi značio smanjeni rizik od blokiranja računa i smanjio rizik od mogućeg stečaja ili likvidacije preduzeća. Zakonski okvir u formi Zakona o faktoringu pruža dobru osnovu za dalji razvoj faktoringa. Ono čemu se u budućnosti treba okrenuti su svi zakoni koji bi mogli da derogiraju ovaj zakon. U prvom redu treba preispitati Zakon o deviznom poslovanju, a sa druge strane vlada i svi zainteresovani učesnici treba da se fokusiraju na reforme pravosudnog sistema kako bi se postupak izvršenja obaveza maksimalno skratio i obezbedio sigurnost za svaku stranu. Za

budućnost finansijskog tržišta u Srbiji relevantni su i postupci usklađivanja srpskog zakonodavstva sa standardima EU u procesu stabilizacije i pridruživanja. Ovo će imati veliki uticaj i na posao faktoringa kao i njegov razvoj, jer planirano poboljšanje i obogaćivanje rada finansijskih tržišta u Srbiji, obezbediće i vetar u leđa faktoringu.

Literatura

- FCI_annual review 2013, Factor Chain International, <http://www.fci.nl/about-fci/annual-review>
- Jelenković Z., Milić I., 2010, Bankarstvo, *Faktoring u Srbiji – racionalno ponašanje u nestabilnom okruženju*, 9-10, p. 54-67.
- Klapper L., The World Bank, *The Role of Factoring for Financing Small and Medium Enterprises*, [<http://elibrary.worldbank.org/doi/book/10.1596/1813-9450-3593>]
- Kozomara J., Stojadinović-Jovanović S., 2012., *Međunarodno poslovno finansiranje*, Beograd, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta
- PKS info avgust–novembar 2013, Privredna komora Srbije, [<http://www.pks.rs/>]
- *Pregled Zakona o faktoringu*, Advokatska kancelarija Kosić, [<http://www.kosiclaw.co.rs/>]
- *Studija o izvodljivosti za osnivanje faktoring kompanije u Srbiji*, Southeast Europe Enterprise Development, [www.ifc.org/seed]
- Zakon o faktoringu, 2013, Beograd, *Službeni glasnik RS* br. 62/2013
- Zakon o obligacionim odnosima, *Službeni list SFRJ*, br. 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89 *Službeni list SRJ*”, br. 31/93, *Službeni list SCG*, br. 1/2003-Ustavna povelja

Internet izvori:

- www.fci.nl <http://www.fci.nl/about-fci/statistics>
- www.poslovni.hr, [<http://www.poslovni.hr/trzista/pad-broja-drustava-za-faktoring-i-njihove-aktive-186187>]

Power point prezentacije:

- 2013, *Faktoring*, Societe Generale Srbija, [Regionalna komora Kruševac]

Summary

Factoring represents relatively new financial instrument of firm's financing. The author does not intend to elaborate all types of factoring, but to explain its importance as well as its flaws in order to connect the development of this financial concept to the problems of firm's financing in Serbia. The stimulation of economic growth in Serbia through the activities of Small and Medium Enterprises is one of the prime goals of government strategy. Factoring is one of the financial instruments, that helps the economic environment to achieve such a goal. Therefore, the explanation of background for factoring, situation in neighbouring countries and impacts of Law on Factoring and related laws, is essential for understanding the current problems related to factoring in Serbia. The analysis should help to identify these problems, diagnose the level of their influence to further development of the concept, give possible solutions to these problems and generate general trend in the usage of factoring in Serbia.

Keywords: Factoring, Small and Medium Enterprises, Economic environment, Business finance, Claims, Liquidity

Ključne reči: faktoring, mala i srednja preduzeća, poslovno okruženje, poslovno finansiranje, potraživanja, likvidnost

Балша Делибашић

Тутор: Душан Марковић

Институција: Истраживачка станица Петница

ИЗМЕЂУ ЛЕГАЛНОСТИ И ЛЕГИТИМНОСТИ – РЕФОРМЕ ИЗБОРНОГ ЗАКОНОДАВСТВА ЗА ИЗБОРЕ У ВЕЋА САВЕЗНЕ СКУПШТИНЕ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ ОД 1992. ДО 2000. ГОДИНЕ

1. Увод

Државна заједница коју су формирале Република Србија и Република Црна Гора 1992. године, по оцени многих аутора представљала је неприродну творевину, и то понајвише због несразмере између република у њиховој величини и због околности у којима је формирана. Положај мање републике у савезним органима двочлане федерације представљао је посебно значајно питање, нарочито ако се имају у виду околности и брзина у којима је формирана Савезна република Југославија (СРЈ). Осетљивост положаја мање републике у федерацији стављала је пред изборни систем, поред бројих функција које он има, и захтев за очувањем федерације на демократским и равноправним основама. Стога се чини врло захвалним сагледати односе међу републикама у светлу измене изборног законодавства, која може приказати природу односа републичких власти у Београду и Подгорици. Такође, кроз реформе изборног система могуће је сагледати и сам демократски карактер ове државе, односно, могуће је сагледати позадину намера законодаваца приликом креирања изборних решења.

Намера рада није да се бави теоријским проблемима из области избора и изборних система, већ да се дај скромни допринос разумевању појава политичке историје. Сходно томе, он се неће бавити свим аспектима реформе изборног система у СРЈ. Акцент ће бити стављен на тип изборног система, величину и број изборних јединица, транспоновање гласова у мандате и карактер и престанак мандата савезних посланика.

2. Избори посланика у Веће грађана Савезне скупштине

Устав Савезне Републике Југославије предвиђао је у члану 80. да Савезну скупштину сачињавају Веће грађана и Веће република. У истом члану дефинисано је да се посланици Већа грађана бирају на непосредним изборима у републикама чланицама, и да се по један посланик бира на 65.000 бирача.¹ Позитивна дискриминација је употребљена у корист мање републике, пошто је предвиђено да се из једне чланице може бирати најмање 30 посланика.² Избор савезних посланика у Веће грађана и престанак њиховог мандата требало је да регулише посебан савезни закон.

Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине, који је донет 27. априла 1992. године, за изборе који су били заказани за 31. мај, предвиђао је да се избор једне половине посланика у обе републике врши по пропорционалном, а друге по већинском систему, уколико тај однос републичким законом није другачије одређен.³ Изборне јединице за избор кандидата по већинском систему одређиване су законима република чланица. Посланици су по већинском систему бирани у складу са формулом просте већине, односно, мандат је освајао посланик са највише освојених гласова. По пропорционалном систему, расподела мандата се вршила по систему највећег количника, с тим да су из расподеле искључене оне странке које нису прешле праг од пет процената. Овакав изборни закон донет је у врло кратком временском року и без консултовања опозиције. По мишљењу неких аутора⁴, овакав закон је последица политичког компромиса две републике, пошто се пропорционални систем примењивао у Црној Гори, а већински у Србији. Ипак, у Србији се примењивао двокружни већински систем, па ови избори остају једини пример примене система просте већине у Србији и Црној Гори од успостављања вишестраначја. Какви год да су разлози за његово успостављање, нема сумње да је овакав изборни систем омогућавао значајну предност владајућим странкама у обе

1 „Устав Савезне Републике Југославије“, Службени лист Савезне републике Југославије, 1/92.

2 Из Републике Србије бирано је 108 посланика у Веће грађана, а из Републике Црне Горе 30. Без мере позитивне дискриминације, из Црне Горе би се бирало око 7 посланика.

3 „Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 1/92.

4 Гоати, Владимир, Избори у СРЈ од 1990. до 1998. (Додатак Избори 2000.), Центар за слободне изборе и демократију, Београд 2001, стр. 49.

републике, пре свега због наслеђене партијске инфраструктуре, мада би се слична замерка могла упутити готово сваком изборном систему на почетку вишестраначја.

Савезна Влада је крајем августа исте године заказала Округли сто, ради припреме превремених избора. На њему су биле заступљене све парламентарне странке Црне Горе и Србије, а највише полемике је вођено око типа изборног система и величине изборних јединица. Иако закључци Округлог стола нису били обавезујући, консензус око главног питања је постигнут. Социјалистичка партија Србије, која је једина заговарала већински изборни систем, одустала је од своје намере, што је отворило пут примени пропорционалног изборног система на свим нивоима у СРЈ. Спор око броја изборних јединица решен је лако у Црној Гори, где су опозиција и власт постигли сагласност да Република треба да буде једна изборна јединица, али то није био случај и у Србији. Тамо је СПС инсистирала на што већем броју изборних јединица (тражила је 18), чему се опозиција противила, тражећи да цела Србија буде једна изборна јединица. Како је у теорији добро познато, већи број изборних јединица у којима се бира мањи број посланика води мањој пропорционалности изборног резултата, фаворизујући притом највећу и најорганизованију странку, па мотиви СПС-а за заговарање ових решења уопште нису упитни. Пошто договор није постигнут, на предлог Савезне владе донет је „Закон о изборним јединицама за избор посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, којим је одређено да ће Србија бити подељена на девет изборних јединица.⁵ Расподела мандата се и на овим изборима вршила методом највећег количника, а чланом 90 закона одређено је да расподелу врши носилац листе, с тим да две трећине мандата дели по свом избору, а једну трећину по редоследу на листи.⁶

Септембра 1993. године донет је нови, трећи по реду Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине. Он је задржао најважније одлике претходног система, укључујући и тип изборног система. Но, он је први пут примењен на новембарским изборима 1996. године, праћен измењеним „Законом о изборним јединицама за избор посланика у Веће грађана Савезне скупштине“. Нове одредбе

5 „Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 40/92. У време доношења овог закона Савезни премијер, био је Милан Панић.

6 До пуног изражаја, ово иако на први поглед чисто техничко решење, дошло је приликом распада коалиције Заједно и расподеле њихових мандата, када је отворен простор за трговину између Српског покрета обнове и Социјалистичке партије Србије.

тог закона предвиђале су да се Црна Гора подели на седам изборних јединица, а Србија на чак 29⁷! Такав изборни инжењеринг, који је нарушавао пропорционалност избора, омогућио је коалицији СПС-ЈУЛ да у Србији освоји готово 60 процената мандата са 45,4 процената гласова, а сличну предност имала је и владајућа Демократска партија социјалиста у Црној Гори, која је са половином добијених гласова освојила 20 од 30 мандата.⁸

Јула 2000. године донето је пет нових или измењених изборних закона који су регулисали изборе на федералном нивоу, а чије је доношење заједно са изменама Устава СРЈ требало да омогући Слободану Милошевићу могућност још једног кандидовања на функцију председника СРЈ и могућност да избор оствари непосредним путем. Изборни систем претрпео је значајне измене, а оне су се односиле у највећој мери на давање већих овлашћења Савезној изборној комисији. Пошто је црногорска власт, предвођена премијером Ђукановићем, почела да се значајно дистанцира од савезних институција након избора Момира Булатовића за савезног премијера и одбијања Савезне скупштине да верификује мандате посланицима из Црне Горе, овог пута, након поменутог пакета уставних реформи, око којих није била консултована, запретила је неучествовањем у изборном процесу за Савезну скупштину и председника републике. Због тога што су републичке изборне комисије биле највећим делом задужене за спровођење избора, таква одлука црногорских републичких власти, значила је и посредно спречавање одржавања савезних избора на територији Црне Горе. Тако су законодавне измене сада имале за циљ да створе иоле функционалну Савезну изборну комисију, која би уз подршку Социјалистичке народне партије покушала да обезбеди легитимност изборног процеса у Црној Гори.

Још озбиљније измене претрпео је Закон о изборним јединицама за избор посланика у Веће грађана Савезне скупштине, а био је условљен новонасталом ситуацијом на Косову и Метохији, односно *de facto* губитком суверенитета на тој територији. Да ли из намере да себи прибаве корист, или из простог одбијања да прихвате реалност да на Косову и Метохији није могуће одржати изборе, носиоци власти на савезном нивоу су променили изборни закон тако да је број изборних

7 „Закон о изменама закона о изборним јединицама за избор савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 28/96.

8 Гоати, Владимир, Избори у СРЈ од 1990. до 1998. (Додатак Избори 2000.), Центар за слободне изборе и демократију, Београд 2001, стр. 74.

јединица у односу на претходне изборе смањен са 29 на 26, али су гласачи из општина на Космету прикључени изборним јединицама 24 и 26 са седиштем у Прокупљу, односно Врању. Изборна јединица 24 се тако протезала од Алексинца до албанске границе. Овакав систем учинио је да из ове две изборне јединице долази готово петина мандата који су припадали Србији, што и не би било толико спорно да се није унапред знало да преко милион бирача албанске националности који су били уписани у ове бирачке спискове и не помишља да организује изборе и изађе на њих. Овакав изборни инжењеринг пробудио је сумње у намере иницијатора реформи, јер је читав процес праћен и новим овлашћењима Савезне изборне комисије да оснива посебне бирачке одборе за гласаче којима су недоступни одбори у које су уписани!

Реформе изборног законодавства које се односе на избор посланика у Веће грађана Савезне скупштине биле су динамичне и значајне. Већина реформи је, као што се може видети, била усмерена ка нарушавању пропорционалности, што је требало да донесе предност најјачим партијама. Та намера је била израженија у Србији него у Црној Гори. Током целог овог периода, СПС је настојала да оствари предност у односу на своје политичке конкуренте, посежући за решењима у изборном законодавству око којих није постигла консензус са осталим актерима изборног процеса.

3. Избор посланика у Веће република Савезне скупштине

За разлику од Већа грађана, које је представљало интересе грађана СРЈ у Савезној скупштини, Веће република је требало да штити интересе република чланица на савезном нивоу. С обзиром на несразмеру у броју становника, Република Црна Гора је своје интересе у федерацији могла да оствари само кроз равноправан положај у овом већу, па је тако чланом 89. Устава СРЈ одређено да се у Веће република бира по 20 посланика из сваке републике чланице. За разлику од избора посланика у Веће грађана, где је Уставом прописано да ту материју регулише савезни закон, избор посланика у Веће република требало је да регулишу републички закони (члан 81. Устава СРЈ). Карактер мандата савезних посланика одређен је чланом 86. Устава, и у њему стоји да посланици Већа грађана представљају грађане, а посланици Већа република републике чланице из којих су изабрани.

У истом члану се наводи да посланици Већа грађана не могу бити опозвани, док таквог става о посланицима Већа република нема.⁹

Републички парламенти донели су Законе о избору савезних посланика за Веће република Савезне скупштине – 30. априла 1992. године у Црној Гори, односно 6. маја исте године у Србији. Оба закона су одређивала да републички парламенти бирају поменутих 20 посланика. Црногорски закон је предвидео пропорционалну методу за избор посланика. Гласачки листић на којем су посланици гласали био је подељен на више делова, од којих је сваки део представљао по једну групу којој припадају мандати, а број мандата је био одређен у складу са пропорционалним саставом. Избор се вршио међу кандидатима унутар делова листе, те се тако сводио на партијско делегирање чланова у Веће република.¹⁰ Исти систем избора предвиђао је и закон који је ову материју регулисао у Србији.¹¹

Много више од позитивне дискриминације у Већу грађана, структура Већа република давала је могућност значајно мањој чланици федерације да има равноправан положај у односу на већу. Тако је Веће Република било кључно место у којем је Црна Гора штитила своје интересе у федерацији. Ономогућавањем њених представника да делују кроз ово веће, Црној Гори је крајем 2000-их ускраћено право да утиче на доношење најважнијих одлука у федерацији. Саме изборне реформе у периоду од 1998. до 2000. године представљале су једно од основних средстава сукоба између републичког и савезног режима.

Од црногорских парламентарних избора 1998. године¹² долази до постепеног удаљавања црногорског режима од учествовања у раду

9 „Устав Савезне Републике Југославије“, Службени лист Савезне републике Југославије, 1/92.

10 „Закон о избору савезних посланика у Вијећу република Савезне скупштине“, Службени лист Републике Црне Горе, 18/92.

11 „Закон о избору савезних посланика у Веће република Савезне скупштине“, Службени гласник Републике Србије, 26/92. Битна разлика између ових закона тицала се могућности опозива. Црногорски закон је предвиђао да поступак опозива може покренути пет посланика Скупштине Републике Црне Горе, партија која је делегирала савезног посланика или Комисија за избор и именовања Скупштине. Српски закон је био много строжији и прецизнији, и захтевао је да иницијативу за опозив мора поднети чак педесет посланика, и то само у случају да посланик својим радом у Савезној скупштини наруши Уставом загарантован положај Србије, а притом се за опозив морало изјаснити две трећине посланика од њиховог укупног броја.

12 Овим изборима претходи раскол у највећој партији у Црној Гори, Демократској партији социјалиста, као и председнички избори на којима су се сукобили некада најближи сарадници. На тим изборима, председник Републике Црне Горе и тад већ бивши председник ДПС-а Момир Булатовић, поражен је од свог противкандидата, црногорског премијера и новог председника странке Мила Ђукановића.

органа заједничке државе, што је за крајњу последицу имало блокаду федералних институција. Централно место сукоба између власти у Београду, оличене у председнику СРЈ Слободану Милошевићу, и власти у Подгорици, оличене у премијеру Ђукановићу, било је Веће република Савезне скупштине, које је по свом положају представљало место мимо ког се не могу доносити било какве одлуке на савезном нивоу. Двогодишња сага о начину избора посланика у Веће република, која је отпочела сменом савезног премијера Радоја Контића 1998. године, а завршена изменама Устава из лета 2000. године, била је најјаснији пример политике Србије према Црној Гори у овој федерацији.

Након пораза на председничким изборима, упитне легалности, и поред победе у првом кругу, Момир Булатовић је са новооснованом странком која је проистекла из ДПС-а постао део опозиције у Црној Гори. Његова и идеја његових партнера у Србији била је да са места Савезног премијера ојача своју позицију пред парламентарне изборе у Црној Гори, пошто је та функција припадала Републици Црној Гори.¹³ Пошто су посланици Социјалистичке народне партије најавили да се неће придржавати упутстава из Републике и да ће учествовати у покретању иницијативе за смену Контића, овакав план Ђукановићев режим покушао је да осујети променом посланичког састава у Већу република. Тако је две недеље пре одржавања парламентарних избора у Црној Гори измењен „Закон о избору савезних посланика у Веће република“ и то само у члану који се односио на престанак мандата, па је опозив посланика предвиђен и: „ако не поступа и не представља Републику Црну Гору у складу са њеним интересима утврђеним уставом, законима и другим актима које доноси Скупштина“¹⁴, чиме је мандат посланика у Већу република и дословно окарактерисан као императивни.¹⁵ Међутим, опозив црногорских посланика у Већу република није уважен од стране Савезне скупштине, па је гласовима опозваних посланика ипак дошло до смене Контића и постављања Булатовића на његово место. Пошто је републичка власт у Црној Гори

13 Председник СРЈ и Савезни премијер морали су бити из различитих република чланица.

14 „Закон о допуни закона о избору савезних посланика у Вијеће реублика Савезне скупштине“, Службени лист Републике Црне Горе, 15/98. Ставом 1, члана 86 Устава СРЈ предвиђено је да посланици Већа република представљају републике чланице из којих су изабрани.

15 Императивни мандат подразумева обавезу његовог носиоца да следи упустава из изборне базе. Његов настанак, везује се за период сталешких скупшина, а пуну реafirмацију је доживео у земљама „реалног социјализма“.

одбијала да призна легитимитет одлука овако изабраног премијера, отпочела је до тада најзначајнија криза у функционисању савезних органа.

Наредни корак који је предузео нови сазив црногорског парламента био је да усвоји нови закон којим се предвиђао већински избор посланика у Веће република. Теоретски, то је владајућој коалицији у Црној Гори омогућавало да контролише читаву половину Већа Република, и да евентуално уз само један глас посланика из Србије има и већину у овом Већу¹⁶. Питање је постало посебно осетљиво у светлу догађаја на Косову и Метохији, с обзиром на то да је Савезна скупштина одлучивала о ратном стању. Ипак, мандатско имунитетска комисија Савезне скупштине, сматрајући овакав избор неуставним, одбила је да верификује 20 мандата новоизабраних посланика из Црне Горе, омогућавајући притом посланицима из претходног сазива да наставе са вршењем дотадашње функције. Пошто су посланици свих осталих црногорских партија, изузев оних из Социјалистичке народне партије чији је Момир Булатовић био председник, одбили да учествују у таквом раду овог Већа, то је значило да је у њему наставило са радом само оних шест посланика који су претходно били опозвани, и чији је мандат и мимо опозива свакако требало да истекне након парламентарних избора у Црној Гори. Понашање поменуте комисије још је скандалозније, пошто је у исти сазив Савезне скупштине по истом, дакле већинском принципу, омогућен избор посланика из Републике Србије.¹⁷

Спречавањем црногорских представника у њиховој намери да остваре своја права у Већу република нарушена је демократска основа Савезне државе. Црногорска републичка власт је у наредне две године наставила са дистанцирањем од Савезних органа, које је сматрала нелегитимним, штитећи притом своје интересе враћајући постепено функције које је пренела на савезни ниво и кроз скупштинске декларације, што је јединствен случај.¹⁸ Уставни суд је новембра 1999.

16 Оваква опција постала је и реална након изласка Српског покрета обнове из коалиције са СПС-ом. Ипак, приликом реизбора посланика у Веће република, мандати нису додељени посланицима из СПО-а, пошто је владајућа коалиција тумачила закон на тај начин да посланици који не учествују у раду републичког парламента немају право на мандате у Савезном.

17 И републички парламент у Србији је усвојио закон којим се са пропорционалног избора прелази на већински.

18 У периоду од свега две године Скупштина Републике Црне Горе донела је чак три резолуције, од којих је била најзначајнија она из јула 2000. године. Том „Резолуцијом о заштити права и интереса Републике Црне Горе и њених грађана“, Скупштина РЦГ је

године донео одлуку којом је прогласио неуставним већински начин избора посланика у Веће република, који је практикован у Црној Гори и Србији. Нови закон, који је предвиђао пропорционални избор, донет је у Србији почетком 2000. године, што је тумачено као знак да то исто треба да уради и црногорска скупштина.¹⁹ Црногорска републичка власт је, сматрајући се оштећеном одлукама Савезне скупштине и Савезне владе у периоду који је протекао, остала глува за такве захтеве.

Уставне реформе из лета 2000. године само су продубиле проблем. Оне су спроведене гласовима нелегитимних црногорских посланика у Већу република, а имале су за циљ да омогуће непосредан избор председник СРЈ.²⁰ Непосредним избором председника СРЈ у потпуности је нарушена равноправност Црне Горе, коју јој је гарантовао Устав СРЈ. Грађани Црне Горе су посредно могли да равноправно са грађанима Србије одлучују о избору председника. Насилна промена Устава у светлу начина избора председника мимо Већа Република значила је измену оних принципа на којима је федерација формирана. Измене нису заобишле ни начин избора у Веће република, где је по први пут примењен непосредни начин избора посланика. До тада, начин избора су регулисали републички закони, што је измењено трећим амандманом на Устав, којим је предвиђено да ту материју уређује Савезни закон.²¹ Тај закон је предвиђао да се избор посланика врши у Србији и Црној Гори као јединственим изборним јединицама, што је због избора малог броја посланика значило постојање врло високог елиминационог прага, нарочито у Србији. Циљ закона је наравно био тај да се омогући легитиман избор посланика из Црне Горе, уз услов да не долазе сви из владајуће коалиције, која није показивала да је на било који начин расположена за сарадњу са режимом Слободана Милошевића.

обзанила да не прихвата одлуке које су донели Савезни органи у којима нису учествовали легитимно изабрани представници из Републике Црне Горе. Сходно томе, Скупштина РЦГ је одбацила измене Устава СРЈ сматрајући их и нелегалним и нелегитимним, што је само продубило уставну кризу.

19 Милошевић, Милан, „Ентропија и метеж“, Време, 6. Мај 2000.

20 Потребну већину посланика у Већу република коалиција СПС-ЈУЛ-СРС остварила је након што је у поменутом случају одузела мандате посланицима СПО-а, и уз подршку шест посланика Социјалистичке народне партије Црне Горе (претходно опозваних од стране Скупштине Републике Црне Горе), и једног посланика ДПС-а који је на ту функцију изабран још 1996. године, чиме су сакупили потребну двотрећинску већину од 27 посланика.

21 „Амандмани на устав Савезне Републике Југославије“, Службени лист Савезне републике Југославије, 29/2000.

Силовањем Устава спорна већина у Савезној скупштини је омогућила непосредни избор председника СРЈ, чиме је значајно смањен утицај Црне Горе као чланице федерације на његов избор. Радикална и истовремено нефер, промена правила игре водила је до бојкота избора у Црној Гори од стране званичне власти, што је значило одржавање избора без подршке Републичке изборне комисије, чија је улога у организацији избора и даље била значајна. То је Савезној изборној комисији отежало посао спровођења избора, а сам изборни процес је праћен бројним примедбама јавности. Но, независно од оправданости критика да се злоупотребљавало гласање писмом, да се гласало по кафанама, без личне карте и сл, о легитимности изборног процеса у Црној Гори, након Уставних промена, најбоље говори податак да је на изборима учествовала једва четвртина уписаних у бирачки списак.

Након пада Милошевићевог режима, званична Подгорица се постепено враћала у савезне институције, али је процес дезинтеграције федерације настављен. Он је текао преко Београдског споразума 2003. године, све до формалног одвајања две државе, након Референдума о независности који је одржан 2006. године у Црној Гори.

4. Закључак

Реформе изборног система за бирање посланика у Савезну скупштину СРЈ биле су динамичне и склоне радикалним променама у врло кратком временском периоду. Консензуса око изборних правила често није било и промене које су вршене имале су за циљ манипулацију изборном вољом грађана. Реформе које се тичу избора посланика у Веће грађана односиле су се углавном на промену величине изборних јединица и имале су за циљ смањење пропорционалности изборног резултата. Реформе које су се односиле на избор посланика у Веће република имале су углавном за циљ промену карактера мандата. Делегитимизација Савезне републике Југославије, имала је врхунац 2000. године, у процесу који је трајао од доношења уставних реформи до изборних дешавања септембра те године. Готово једностране уставне реформе учиниле су Црну Гору далеко мање равноправном у изборном процесу. Чињеница да су те мере спроведене и поред оспоравања власти у Подгорици јасно указују да режим Слободана Милошевића није уважавао ставове легитимних власти друге републике чланице, и да је реч о тражењу начина да се потпуно нелегитимни поступци учине привидно легалним.

Процес разградње је тада отишао толико далеко, да опстанак федерације није могао да се обезбеди пуким деловањем заједничких институција, већ се јавила потреба за снажним политичким импулсом које би дале политичке елите обе републике чланице. Званична власт у Црној Гори, као и део опозиције, после 2000. године нису били вољни да раде на поновном оснаживању федералних институција. Један од могућих разлога за такво понашање може се потражити у жељи да се избегне свака могућност да се Република Црна Гора поново нађе у позицији у каквој се нашао у периоду између 1998. и 2000. године, али се може потражити и у економским мотивима црногорске политичке елите.

Литература

Правни акти:

- „Амандмани на устав Савезне Републике Југославије“, Службени лист Савезне републике Југославије, 29/2000.
- „Закон о допуни закона о избору савезних посланика у Вијеће република Савезне скупштине“, Службени лист Републике Црне Горе, 15/98.
- „Закон о изборним јединицама за избор савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 32/00.
- „Закон о изборним јединицама за избор савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 40/92.
- „Закон о изборним јединицама за избор савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени гласник Републике Србије, 18/92
- „Закон о избору и престанку мандата савезних посланика у Вијећу република Савезне скупштине“, Службени лист Републике Црне Горе, 23/98.
- „Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 40/92.
- „Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 1/92.
- „Закон о избору савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 57/93.

- „Закон о избору савезних посланика у Веће република Савезне скупштине“, Службени гласник Републике Србије, 26/92.
- „Закон о избору савезних посланика у Вијећу република Савезне скупштине“, Службени лист Републике Црне Горе, 18/92.
- „Закон о изменама закона о изборним јединицама за избор савезних посланика у Веће грађана Савезне скупштине“, Службени лист Савезне републике Југославије, 28/96.
- „Устав Савезне Републике Југославије“, Службени лист Савезне републике Југославије, 1/92.

Новински чланци:

- „Без дискусије, за смену 21 посланик“, Наша Борба, 19. мај 1998.
- „Тражи се модел за изборну крађу“, Наша Борба, 29. децембар 1997.
- „Усвојен закон о избору савезних посланика“, Наша Борба, 17. јун 1998.
- Милошевић, Милан, „Ентропија и метеж“, Време, 6. мај 2000.
- Милошевић, Милан, „Опасан уставни трик“, Време, 15. јул 2000.
- Мијушковић, Н., Теодоровић, М., „Све усвојено за један дан“, Глас јавности, 11. Април 2000.
- Тороров, М., „Награда за лојалност“, Наша Борба, 7. март 1998.
- Вигњевић, Војислава, „Ривалима бачена рукавица“, Наша Борба, 18. јун 1998.
- Вуковић, Д., „До сада пропорционално“, Наша Борба, 4. јун 1998.

Остало:

- Гоати, Владимир, Избори у СРЈ од 1990. до 1998. (*Додатак Избори 2000*), Центар за слободне изборе и демократију, Београд 2001.

Summary

This paper analyzes the reform of the electoral system for the election of deputies of the Federal Assembly of the Federal Republic of Yugoslavia, since its formation in 1992. until the September elections in 2000. The paper does not deal with all aspects of the electoral system, but only with the most important one, ones most manipulated with. It aims to show the nature of the relationship between the two states of the federation, just through the way in which the reform of the electoral system were made.

Key words:

Elections, Electoral System, Federal Republic of Yugoslavia, Federal Assembly, Chamber of Citizens, Chamber of Republics.

Кључне речи:

Избори, изборни системи, Савезна република Југославија, Савезна скупштина, Веће грађана, Веће република.

Jovana Koloski

Tutorka: Nataša Tapušковиć

Institucija: USAID – Program za bolje uslove poslovanja

SIVA EKONOMIJA NA TRŽIŠTU RADA U SRBIJI

1. Uvod

Prema najnovijim procenama, udeo sive ekonomije u BDP – u Srbije iznosi oko 30 procenata¹. To znači da je svaki četvrti dinar stvoren u nekom od neformalnih tokova srpske privrede. Da ne bude zabune, pojam sive ekonomije isključuje delatnosti povezane sa kriminalnim aktivnostima. On se odnosi na legalne tržišne aktivnosti koje se prikrivaju od državnih organa zbog brojnih razloga, bilo da je u pitanju izbegavanje plaćanja PDV-a, poreza na dohodak ili dobit, doprinosa za penzijsko i socijalno osiguranje, sprovođenja zakonskih ili administrativnih standarda.

Budući da država ostvaruje priliv novca velikim delom upravo iz ovakvih vidova nameta, neizmirenja predviđenih obaveza od strane ekonomskih subjekata ima štetne efekte po njen budžet. Javni dug Srbije poslednjih godina strmoglavo raste, pa je krajem marta 2014. godine iznosio 20.507 milijardi evra, odnosno 62,3 procenata BDP-a zemlje.² Zbog potencijalnog doprinosa neformalnih delatnosti prihodima države, neprestano se radi na izgradnji institucija i unapređenju regulatornog okvira kako bi se legalizovali prikriiveni privredni tokovi. Smatra se da bi se primenom konsolidovanih mera ostvario priliv u budžetu od oko 500 do 700 miliona evra, i barem delimično ublažilo previsoko zaduženje države.

Određen nivo privrednih aktivnosti koje spadaju u domen sive ekonomije je prisutan u svakoj zemlji, nezavisno od njenog ekonomskog i političkog uređenja. Ipak, njihov rastući udeo se uglavnom beleži u državama sa nižim životnim standardom, visokom stopom nezaposlenosti, nerazvijenim pravnim i regulatornim sistemom i slabim institucijama. Negativne

1 FREN, *Siva ekonomija u Srbiji: novi nalazi i preporuke za reforme*, mart 2013.

2 Prema podacima Ministarstva finansija Republike Srbije.

implikacije velikog neformalnog sektora ne odnose se samo na manji priliv novca u državnu kasu, već i na samo funkcionisanje tržišne privrede. Njime se postojeći resursi neefikasno raspoređuju, onemogućavajući učesnicima u neformalnim aktivnostima da ostvare prava i privilegije koja im sleduju u legalnim tokovima. Stvaraju se distorzije na tržištu i otežava razvoj preduzeća i ekonomije. Zbog svega navedenog, neophodno je da postoji set mera za svaku državu, a naročito onu koja se nalazi u procesu tranzicije, kojima će se nivo ovih aktivnosti svesti na minimum.

2. Neformalni tokovi na tržištu rada u Srbiji

Veliki deo neformalnih tokova vezan je za tržište rada, njegove instrumente i regulativu. Od početka tranzicije, privatizacije i promene svojinske strukture, Srbiju karakteriše velika nezaposlenost, naročito mladog stanovništva. Stopa nezaposlenosti u prvom kvartalu 2014. godine iznosila je 20,8 procenata, što je daleko iznad evropskog proseka.³ Kada se ovoj stopi pridoda veliki broj radnika koji rade „na crno“, stvara se nimalo optimistična slika tržišta rada u državi.

Problem kod neprijavljenih radnika je u tome što se njima ne uplaćuju porezi i doprinosi, nemaju zdravstveno ni penzijsko osiguranje. Država ne dobija priliv po osnovu njihovih zarada, a oni nisu zaštićeni radnim zakonodavstvom. Radnici u neformalnom sektoru u velikoj meri pripadaju ugroženim socijalnim grupama i rade niskokvalifikovane poslove.

Siva ekonomija je kao fenomen ukorenjena u srpskoj privredi dugi niz godina. Nakon velikih privrednih šokova i neodgovarajućih svojinskih transformacija početkom devedesetih, njeno postojanje je bio svojevrsan odgovor radi preživljavanja kako preduzeća, tako i domaćinstava. Uprkos pozitivnim efektima koje je imala na ostvarivanje dohotka, istovremeno je dovela do urušavanja pravila i institucija tržišta, porasta korupcije i gubljenja poverenja u državu. Distorzivne posledice neformalnih aktivnosti naročito dolaze do izražaja dvehiljaditih godina, kada je Ministarstvo finansija sprovelo brojne kampanje radi bolje naplate poreza. Zbog negativnih implikacija na celokupnu privrednu aktivnost, brojnim sredstvima je pokušavano da se stane na put neprijavljenom radu i stvori pogodan ambijent, kako za radnu snagu koja postoji na tržištu, tako i za potencijalne investitore koji bi ulagali u privredu. Ipak, sve veća disproporcija između formalnog i neformalnog sektora je vidljiva u razlici kvalifikovanosti

3 Podatak Ankete o radnoj snazi Republičkog zavoda za statistiku.

poslova i zarada. Zbog toga postoji veća osetljivost radnika u sektoru sive ekonomije na potencijalne krize i pad privredne aktivnosti. Interesantno je posmatrati udeo neformalnih delatnosti u ukupnoj zaposlenosti pre i posle izbijanja najnovije krize:

	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.
Stopa participacije	63.6	63.4	62.7	60.6	59.0	59.9	59.7
Stopa zaposlenosti	49.8	51.5	53.7	50.4	47.2	45.3	44.2
Stopa nezaposlenosti	21.6	18.8	14.4	16.9	20.0	24.4	26.1
Neformalna zaposlenost (kao % ukupne zaposlenosti odraslog stanovništva 15+)	23.0	20.6	19.6	17.8	17.0

Izvor: Ankete o radnoj snazi, RZS

Prilikom računanja navedenih pokazatelja, Republički zavod za statistiku u neformalne delatnosti ubraja: radnike zaposlene u privatnim neregistrovanim preduzećima, radnike zaposlene u registrovanim preduzećima, ali bez pisanog ugovora i bez plaćenih doprinosa za socijalno osiguranje i pomažuće članove porodice.⁴ Ono što je očigledno kada se posmatraju ovi podaci jeste da sa rastom stope nezaposlenosti opada udeo zaposlenih u sektoru sive ekonomije. Time se ukazuje na veliku osetljivost poslova u ovim delatnostima i njihovu nesigurnost u zavisnosti od stanja u celokupnoj privredi.

3. Institucije tržišta rada

Sveobuhvatna situacija u srpskoj privredi, procenjena kretanjem najvažnijih makroekonomskih agregata, ukazuje na distorzije stvorene velikim udelom privrednih delatnosti u domenu sive ekonomije. Ukoliko bi kreatori ekonomskih politika želeli da ostvare poboljšanja na svim poljima ekonomije, između ostalog i na tržištu rada, neophodno je proceniti postojeću situaciju i utvrditi uzroke problema. Nerealno je očekivati da će se svaki pojedinac voditi zajedničkim interesima i postupati u okviru utvrđenih pravila. Ljudi žele da maksimalizuju svoju korist, a u zavisnosti

4 FREN, *Siva ekonomija u Srbiji: novi nalazi i preporuke za reforme* (2013).

od jačine zakonodavnog i institucionalnog okvira to ponekad čine mimo pravila igre, ukoliko imaju priliku za to. Organi nadležni za donošenje propisa i pravila u sistemu su dužni da otkriju i uklone činioce koji podstiču sivu ekonomiju, odnosno nesavršenosti u sistemu.

Često distorzije nastaju upravo zbog preterane regulative koja sprečava slobodno kretanje resursa i ekonomsku aktivnost zbog čega učesnici traže zaobilazni put do ostvarenja svojih ciljeva. Da bi se na najbolji mogući način odgovorilo koje reforme treba sprovesti u regulativi tržišta rada najpre treba razmotriti postojeće stanje.

Kada se govori o institucijama tržišta rada, pre svega se analiziraju minimalna zarada, radno vreme, zakonodavna zaštita zaposlenja, sistem naknada za nezaposlenost i pravila penzionisanja. Državni organi svojom intervencijom i promenom propisa na ovim poljima mogu dovesti do značajnih promena u ponudi i tražnji za radom, pa prema tome i do rasta ili smanjenja zaposlenosti. Zbog toga se svaka od ovih regulativa mora pažljivo analizirati, uz potpuni pregled svih pozitivnih i negativnih efekata do kojih može dovesti.

3.1. Minimalna zarada

Koncept minimalne zarade sukobljava različita mišljenja od samog uvođenja. Njime se veštački određuje minimalna cena rada i ograničava tražnja za radom. U slučaju da preduzetnik smatra da je nadnica određena na nivou višem od produktivnosti nekog radnika, on će odustati od zapošljavanja tog radnika. Ukoliko je i sam radnik spreman da radi za nadnicu nižu od minimalne, a ne može da se zaposli, stvara se višak ponude rada. Radnici bi teoretski bili u mogućnosti da se presele u sektor u kome nema minimalne nadnice, ali ukoliko je ona jedinstvena, kao što je slučaj u Srbiji, neformalni sektor je jedino mesto gde bi mogli da se zaposle.

Iako minimalna zarada kao koncept služi zaštiti socijalno ugroženog stanovništva, koje se nalazi na najnižim lestvicama pri distribuciji zarada, donja granica zarade se ne sme odrediti na previsokom nivou. U tom slučaju će veliki deo siromašnog stanovništva biti podstaknuto da se uključi u tokove sive ekonomije, gde će sa jedne strane ostvarivati nisku zaradu, dok sa druge neće imati prava na osiguranje i beneficije, a država neće imati prihode od oporezivanja. U Srbiji je 2011. i 2012. godine došlo do rasta minimalne zarade sa 35–40 na oko 50 procenata prosečne zarade, što je visok nivo koji bi se moglo reći da uzrokuje neformalnu zaposlenost.⁵

5 FREN, *Siva ekonomija u Srbiji: novi nalazi i preporuke za reforme* (2013).

Imajući u vidu posledice previsoke minimalne zarade, jedna od mera koja bi mogla da podstakne legalno zapošljavanje radnika koji imaju niska primanja je njeno sniženje kao procenat prosečne zarade. Pored toga, politikom njenog dodatnog sniženja u sektorima gde je veća nezaposlenost može se podstaći zapošljavanje dodatnih radnika. Ovakvom merom se može uticati na rast zaposlenosti mladih, ili dodatna radna mesta u nekim ugroženim delatnostima ili regionima.

Nacrtom zakona o izmenama i dopunama Zakona o radu Ministarstvo rada predviđa da se minimalna zarada određuje jednom godišnje, nasuprot dosadašnjem šestomesečnom periodu. Iako se njena visina utvrđuje putem kombinacije parametara, kao što su troškovi života i prosečna zarada⁶, sindikati se protive ovoj odredbi smatrajući da fiksiranost na istom nivou tokom cele godine može da ugrozi egzistencijalne potrebe primaoca zarade.

3.2. Radno vreme

Regulativom radnog vremena određuju se dužina punog radnog vremena, nepuno i skraćeno radno vreme, prekovremeni rad, rad na praznik, porodiljsko odsustvo, preraspodela radnog vremena, godišnji odmor, odmor u toku rada i ostala pravila vezana za vreme provedeno na radu. Što je radno vreme zakonski kraće određeno, a mogućnosti za odsustvo veća, to su radnici u boljem položaju. Međutim, takve beneficije neće odgovarati poslodavcima, koji mogu težiti da produže vreme radnika provedeno na radu, putem više radnih časova bez odgovarajućih naknada, smanjenja odmora i slično. Na taj način se radnicima umanjuju njihova zakonska prava, pritom stvarajući podsticaje za dodatni neformalni rad. Razmatranjem dužine radne nedelje u Srbiji, ustanovljeno je da se njena standardna dužina od 40 časova uklapa u međunarodni prosek.⁷ Sama regulativa je u skladu sa međunarodnim zakonodavstvom i dugi niz godina nije pretrpela neke značajne izmene, te se za nju ne bi moglo reći da stvara distorzije i podsticaje za neformalnu aktivnost.

Eventualne smernice koje bi mogle da se slede u cilju veće fleksibilnosti tržišta rada i rasta tražnje za radom trebalo bi da smanje troškove poslodavaca vezane za dužinu radnog vremena. Predlozi za reforme se mogu odnositi na bolju preraspodelu radnog vremena, dogovor poslodavca i zaposlenih o

6 Prilikom utvrđivanja minimalne cene rada uzimaju se u obzir: vrednost minimalne potrošačke korpe, kretanje stope zaposlenosti na tržištu rada, stopa rasta BDP-a, kretanje potrošačkih cena, produktivnosti i prosečne zarade, *Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o radu*, Ministarstvo rada (2013).

7 FREN, *Siva ekonomija u Srbiji: novi nalazi i preporuke za reforme* (2013).

korišćenju godišnjeg odmora ili smanjivanje satnica za prekovremeni i rad nedeljom i praznikom.

3.3. Zakonodavna zaštita zaposlenja

Radnici su zakonskim merama zaštićeni u slučaju otpuštanja. Da bi se jasno definisale norme i pravila u toj situaciji, koristi se zakonodavna zaštita zaposlenja (u daljem tekstu: ZZZ). Prilikom otpuštanja radnika, poslodavci se suočavaju sa troškovima i ograničenjima. Transferna komponenta troška uključuje otpremninu koju poslodavac mora da isplati radniku i obavezni otkazni rok. Poreski troškovi su oni koji se javljaju pri procesu primene ZZZ i prema trećoj strani, kao što su država ili sudovi. Što su pravila ZZZ bolja za radnike, to je poslodavcima teže da ih otpuštaju, uz više otpremnine i složenije administrativne procedure. Prema tome, oni će više pribegavati neformalnom zapošljavanju, pošto bi im to donelo veću fleksibilnost u slučaju smanjene potrebe za radnom snagom.

Iako je prema analizama Svetske banke procenjeno da se po kompozitnom indeksu ZZZ, koji pokazuje stepen fleksibilnosti ZZZ, Srbija nalazi na srednjem nivou članica OECD-a, postoje određeni elementi u zakonu koji unose rigidnost i štetno utiču na formalnu zaposlenost.⁸ Pre svega, ističe se pitanje staža zaposlenog za koji se vezuje iznos otpremnine. Po ZZZ u Srbiji, zakonska otpremnina se vezuje za celokupan radni staž, što znači da poslodavac mora radniku da isplati naknadu za njegove ukupne godine staža, bez obzira na to koliko je dugo bio zaposlen kod njega. U ovom slučaju, radnici sa dužim radnim iskustvom će izazvati veće troškove pri njihovom eventualnom otpuštanju, pa će i njihovo zapošljavanje biti otežano.

Druge negativna karakteristika naše ZZZ odnosi se na period trajanja ugovora na određeno vreme. On može trajati najduže godinu dana, a nakon toga se mora raskinuti, ili se radnik mora primiti u stalni radni odnos. U Srbiji se ova odredba često izbegava, menjanjem naziva radnog mesta radnika nakon isteka preciziranog perioda ugovora na određeno, čime se zakon krši uz nepostojanje sankcija.

Izmenom Zakona o radu predviđeno je da je poslodavac u obavezi da radniku isplati otpremninu samo za radni staž proveden kod njega.⁹ Time je planirano da se podstakne zapošljavanje starijih radnika sa većim radnim iskustvom. Osim toga, produženjem trajanja ugovora na određeno vreme na period duži od godinu dana pojedinim firmama koje poštuju zakon bi

⁸ FREN, *Siva ekonomija u Srbiji: novi nalazi i preporuke za reforme* (2013).

⁹ *Nacrt zakona o izmenama i dopunama Zakona o radu*, Ministarstvo rada (2013).

se omogućila fleksibilnost pri zapošljavanju radnika. Time bi se poboljšalo kretanje radne snage i njena sposobnost da reaguje na zahteve tržišta.

3.4. Naknade za nezaposlenost

Jedna od mera koje sprovodi država da bi zaštitila i materijalno barem delimično obezbedila radnike koji su izgubili posao su i naknade za nezaposlenost. Njih dobijaju otpušteni radnici, kojima je neophodno da dobijaju određene prihode u periodu traganja za poslom, sve dok se ponovo ne zaposle. Ovakve naknade mogu kreirati podsticaj među radnicima da istovremeno rade neformalno i ostvaruju neprijavljeni dohodak i pritom ubiraju prihod po osnovu svog zvaničnog statusa nezaposlenog lica.

Ne može se reći da sistem naknada u našem zakonodavstvu ide u korist neformalnog zapošljavanja, pošto je došlo do smanjenja vremenskog perioda u kom se naknada ostvaruje, a istovremeno je smanjen njen minimalan i maksimalan iznos u odnosu na minimalnu platu. Uz to, radi se na tome da se kreira sistem podsticaja za brže zapošljavanje putem dela naknade koji se ostvaruje i nakon pronalaska posla u periodu pre isteka prava ostvarivanja ove vrste pomoći. Domen u kom bi se mogla ostvariti poboljšanja u suzbijanju neformalne zaposlenosti odnosi se na bolji nadzor i primenu zakona od strane regulatornih tela, odnosno veću efikasnost Nacionalne službe za zapošljavanje prilikom kontrolisanja da li nezaposleni radnik aktivno traži posao.

3.5. Pravila penzionisanja

Neodrživost penzijskog sistema je dugi niz godina aktuelna tema u svim zemljama koje imaju nepovoljna demografska kretanja, što je slučaj i sa Srbijom. Zbog pravila za penzionisanje koja su omogućavala prevremeno penzionisanje, uz sve manje radno aktivnog stanovništva, tekući rashodi za penzije moraju biti finansirani putem zaduživanja države, što stvara dodatan pritisak na već previsok javni dug. Jedna od mera koju predlaže Fiskalni savet je i izjednačavanje starosne granice za odlazak u penziju muškaraca i žena (trenutno iznosi 60 godina za žene i 65 godina za muškarce)¹⁰.

Budući da je minimalna starosna granica za prevremeni odlazak u penziju prenisko postavljena, i da ne postoje aktuarski penali za prevremen odlazak u penziju, postoji prostor za nastavak rada uglavnom u neformalnom sektoru nakon penzionisanja. Time se ostvaruje pravo na penziju, dok radnik još određeni vremenski period može da provede

¹⁰ Unapređenje unutar-generacijske pravičnosti i održivosti penzijskog sistema Srbije, Nikola Altiparmakov, Fiskalni savet RS (2013).

radeći, i ostvarujući prihode iz više izvora. Starosna granica za odlazak u penziju je među najnižima, a razlika minimalnog i standardnog starosnog doba za penzionisanje među najvišima u Evropi. Stoga brojni radnici iskorišćavaju mogućnost prevremenog penzionisanja da bi se nakon toga ponovo zaposlili.

Neophodna reforma penzijskog sistema bi morala da podigne starosnu granicu za odlazak u penziju i uvede aktuarske penale, odnosno smanjenje penzije, za radnike koji se prevremeno penzionišu, kao i aktuarsko nagrađivanje za one koji nastave da rade nakon ispunjenja uslova za penzionisanje, uz uplatu doprinosa. Time bi se podstaklo racionalno odlučivanje o odlasku u penziju i barem delimično smanjili izdaci za penzije.

3.6. Oporezivanje rada i socijalna davanja

Pored institucija tržišta rada, jedan bitan faktor koji doprinosi kretanju radne snage ka neformalnom sektoru je oporezivanje rada. Porez na rad postoji u svakoj zemlji, ali je njegova visina i struktura ključan izvor distorzija na tržištu. Poreski klin koji se umeće između iznosa kojeg isplaćuju poslodavci i onog kojeg dobijaju radnici, a koji predstavlja prihod za državu, je na nivou prosečne zarade približan evropskom proseku. Problem se javlja pri određivanju progresivnosti poreza. U većini evropskih zemalja porez na rad je progresivan, odnosno pri višim nivoima zarade poreski klin je veći. Srbija naprotiv ima veoma nisku progresivnost oporezivanja, što predstavlja podsticaj za rast neformalne zaposlenosti. Neformalno zaposleni radnici uglavnom ostvaruju niske zarade, pa bi njihova formalizacija proizvela visoko poresko opterećenje za poslodavce. Sa druge strane, sami radnici koji obavljaju nekvalifikovane poslove i pritom primaju nisku naknadu, koja se pritom oporezuje, bi mogli da pronađu alternativu u primanju socijalne pomoći i radu u neformalnom sektoru.

Uz oporezivanje, i sistem socijalnih davanja nije formulisan na način koji bi pogodovao smanjenju sive ekonomije. Kada se radnik jednom zaposli, on gubi pravo na socijalnu pomoć i u slučaju da ponovo dospe u status nezaposlenog ponovo mora da prođe kroz proceduru prikupljanja dokumentacije i proveru. Zato je nekima od njih isplativije da umesto niske zarade u formalnom, rade u neformalnom sektoru i pritom ostvaruju pravo na socijalnu pomoć.

Reformom poreskog sistema mogli bi se smanjiti troškovi rada za nisko plaćen rad čime bi se veći udeo ovih radnika zapošljavao u formalnom sektoru. Veća progresivnost u oporezivanju bi se mogla ostvariti uvođenjem

poreskog kredita za izdržavane članove porodice kao neoporezivog cenzusa koji smanjuje poresku obavezu radnicima koji izdržavaju više lica. Još jedan aspekt reformi koje bi trebao razmotriti odnosi se na uvođenje progresivnih ili sektorski diferenciranih stopa doprinosa za socijalno osiguranje.

Ministarstvo finansija očekuje usvajanje paketa mera za povećanje zaposlenosti kojima se planiraju poreske olakšice za preduzeća koja zapošljavaju nove radnike. Njima se predviđa da će država za novozaposlenog plaćati dve trećine poreza i doprinosa. Cilj ove mere je prevođenje neformalno zaposlenih radnika u legalne tokove i rast zaposlenosti.

3.7. Specifične mere u programima za smanjenje neformalne zaposlenosti

Postoje i posebni targetirani programi čiji je cilj smanjenje neformalne zaposlenosti. Jedan tip takvih programa odnosi se na podršku formalnom samozapošljavanju putem novčane pomoći za redovno plaćanje doprinosa. U nekim evropskim zemljama se pružaju poreske olakšice osobama koje pozajme novac nezaposlenima radi osnivanja sopstvenog posla. U Srbiji se samozapošljavanje podstiče time što osoba koja započinje taj proces ima pravo da na osnovu njega dobije ceo iznos naknade za nezaposlenost. Još bolji efekat na suzbijanje sive ekonomije u oblasti rada bi pružilo unapređenje rada Inspektorata za rad i Tržišne inspekcije, njihova bolja kontrola i organizacija.

4. Zaključak

Problemi sa kojima se srpska ekonomija suočava na svim poljima, pa i u domenu sive ekonomije jesu veliki, ali ne i nepremostivi. Nakon procene faktora koji negativno utiču na formalizaciju tržišta rada i predloga mera za njihovo prevazilaženje, neophodno je da usledi pravilna i potpuna primena regulative, bez nasumičnih izdvajanja i izbegavanja obaveza. Da bi se kreirao održiv sistem institucija tržišta rada, one moraju biti usaglašene i usmerene ka stvaranju pogodnog ambijenta za delovanje svih aktera, bez umetanja distorzivnih elemenata koji bi stvarali podsticaje za neformalne aktivnosti. Na taj način bi se barem delom moglo smanjiti učešće neformalnih aktivnosti u BDP-u, a time ostvariti i veći državni prihodi koji bi pozitivno delovali na smanjenje javnog duga.

Poreska struktura, minimalna nadnica, naknade za nezaposlenost i drugi elementi institucija tržišta rada su formirani da bi povećavali blagostanje radnika i štiti njihov položaj na tržištu rada. Manipulisanje

njima radi ostvarenja nekih drugih ciljeva bi dovelo do dubinski štetnih efekata za celu privredu. Zbog toga, vođenju ekonomske politike bi se trebalo pristupiti iz više uglova, analizirajući dobre i loše strane svake planirane promene. Jedino na taj način se može ispravno suočiti sa problemima, od kojih je jedan ovde naveden obim neformalnih aktivnosti.

Literatura

1. FREN i USAID, 2013. *Siva ekonomija u Srbiji: novi nalazi i preporuke za reforme*
2. Arandarenko, Mihail, 2012. *How to make informal work less normal in Serbia?*
3. Arandarenko, Mihail, FREN, 2012. *EEO Review: Long-term unemployment*
4. Arandarenko, Mihail, Ekonomski fakultet u Beogradu, 2011. *Tržište rada u Srbiji: Trendovi, institucije, politike*
5. CLDS i USAID, 2012. *Politike za povećanje zaposlenosti i konkurentnost radne snage*
6. Vlada Republike Srbije, 2013. *Fiskalna strategija za 2014. godinu sa projekcijama za 2015. i 2016. godinu*
7. Altiparmakov, Nikola, Fiskalni savet RS, 2013. *Unapređenje unutar – generacijske pravičnosti i održivosti penzijskog sistema Srbije*
8. *Zakon o radu*, Službeni glasnik RS br. 24/05 , 61/05 , 54/09 , 32/13
9. Ministarstvo rada, 2013. *Nacrt Zakona o izmenama i dopunama Zakona o radu*
10. Republički zavod za statistiku, 2014. *Anketa o radnoj snazi, I kvartal 2014*
11. Ministarstvo finansija, 2014. *Bilten javnih finansija*, br. 115

Summary

Serbia has a traditionally very difficult labour market situation, and it has additionally worsened since the beginning of the world economic crisis. Informal employment is one of the difficulties of Serbian economy, and it is estimated at 30% of registered GDP. Therefore, it is necessary to improve labor market institutions and labor legislation. Some of the measures that demand reforms are minimum wage, working hours, unemployment benefits, employment protection legislation, retirement policy, labor taxes. The purpose of these measures is greater flexibility of labor market and higher employment rate. Further, the formalization of informal employment will provide social security for some workers and more tax revenues. Consistent

and efficient economic policy with transparent goals is a way to improve labor market performance in Serbia.

Key words:

Informal Employment, Unemployment, Shadow Economy, Public Debt, Labor Market Institutions, Minimum Wage, Working Hours, Unemployment Benefits, Employment Protection Legislation, Retirement Policy, Labor Taxes

Ključne reči:

Neformalna zaposlenost, nezaposlenost, siva ekonomija, javni dug, institucije tržišta rada, minimalna zarada, radno vreme, naknade za nezaposlenost, zakonodavna zaštita zaposlenja, politika penzionisanja, porezi na rad

Marko Petrešević

Tutor: Aleksandar Đerić, viši savetnik

Institucija: Akademika – Akademska grupa iz Beograda, programska platforma Centar za istraživanje kreativne ekonomije

CIVILNO DRUŠTVO I LOKALNI KREATIVNI RAZVOJ¹

1. Uvod

Srbija je društvo u tranziciji i kreativna ekonomija je u tom smislu, novina. Dosadašnja praksa saradnje kreativne klase i civilnog društva do 2000. godine je uglavnom bila vezana za povezivanje, udruživanje i osnaživanje umetnika. Delovanje civilnog sektora na javnu politiku je tada bilo zanemarljivo, ali su organizacije civilnog društva imale posebnu važnost i položaj, jer su predstavljale inovativne i eksperimentalne umetničke forme.² Mnogi pojedinci iz civilnog sektora su postavljeni na vodeća mesta kulturnih institucija nakon 2000³, ali efekte prakse te demokratske kreativne klase ne vidimo jasno ni danas. Ričard Florida, jedan od najpoznatijih teoretičara kreativnosti, kreativnom klasom naziva ljude koji pripadaju kreativnim zanimanjima ili baštine znanje. To su naučnici, inženjeri, umetnici, pisci, arhitektae, profesori... svi oni koji proizvode „novu formu ili dizajn koji je lako prenosiv i koji je široko primenljiv“.⁴ Kreativna klasa je mobilna, pomera se od poznatih kreativnih regija, uglavnom u postindustrijske zapuštene delove grada i nije im važan transport ili prisustvo prirodnih resursa i nju ne privlače atrakcije na koje su uglavnom gradovi fokusirani – već različitost, bogata kulturna i

1 Osnovno istraživanje objavljeno je u zborniku *Kreativna i kolaborativna ekonomija i lokalni razvoj* (COBISS.SR-ID 207236108), Academica – Akademska grupa, 2014, u tekstu pod naslovom „Uloga civilnog sektora u lokalnom kreativnom razvoju“.

2 Civilni sektor i ministarstvo kulture: *Nove perspektive u oblasti vizuelnih umetnosti*, NVO Millenium, Kragujevac, 2012

3 Ibidem.

4 Florida, Richard. 2003. *Cities And The Creative Class*. City and Community 2:1.

kreativna inovativna ponuda i prisustvo tehnologije.⁵ Oni deluju na ostale kreativce i preduzetnike kao atraktori – privlače ih. Vremenom kvart ili mesto postaje kreativni centar, otvaraju se kafići, kulturni sadržaji postaju bogatiji, raste cena zakupa lokala, donose se novi urbanistički planovi i mesto postaje atraktivnije. Kritičari bi rekli skuplje za život, kao posledica džentrifikacije⁶. U ovom kratkom tekstu daćemo pregled osnovnih uloga civilnog sektora u jednom demokratskom ambijentu, u kontekstu razvoja kreativnog kapitala i uspona tzv. kreativne klase.

2. Socijalna uloga organizacija civilnog društva u lokalnom kreativnom razvoju

Socijalna uloga civilnog društva bi se mogla svesti na podsticanje socijalne interakcije, tj. kreiranje socijalnog kapitala⁷ koji bi mogao da generiše tzv. kreativan kapital. Stvaranjem društvenih mreža i interakcije različitih zainteresovanih strana tj. učesnika u kreativnom razvoju, na najbolji način određuje se pravac delovanja organizacija civilnog društva koji postaju ključni stejkholderi u medijaciji i koji onda zagovaraju promene u politikama i praksama koji se tiču kreativnog razvoja u lokalnoj zajednici, u stvaranju strategija i njihovoj implementaciji.

Posmatrano kroz teoriju kompleksnosti⁸, mikro-dinamika, odnosno dinamika lokalnih kreativnih klastera i kreativne industrije, je ključna i ima posledice na ceo sistem. Prilikom sprovođenja strategije, uspeh ili neuspeh ne znači da su lokalna kulturna politika ili njene strategije loši, već smo svedoci nusprodukta prirodnog procesa učenja u novim paradigmatama, kakav je koncept kreativnih industrija. Pored socijalne dinamike, uloga mesta, odnosno socijalne zajednice je bitna, pre svega zbog stvaranja konsenzusa između različitih aktera. Veza među akterima, kao i njihov broj varira vremenom, kao i njihove aktivnosti. Ono na šta možemo naići kod postindustrijskih gradova – nered, neregularnost i nesuglasice –

5 Ibidem.

6 Džentrifikacija je proces prenamene urbanog prostora, u kome se stare zgrade ili čitavi delovi naselja, najčešće radnika i socijalno ugroženih grupa, pretvaraju u skupe zgrade i stambeno-poslovne zone namenjene pripadnicima srednje klase, koji ovim potiskuju siromašno stanovništvo, koje sebi ne može da priušti povećanje troškova života u novim uslovima.

7 Videti više o društvenom kapitalu: Putnam, 2003 u: Stojiljković, Zoran. 2010. „Prilog istraživanju socijalnog kapitala“. *FPN Godišnjak* 2010. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 80. str.

8 Comunian, Roberta. 2011. „Rethinking the Creative City: The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy“. *Urban Stud* 48: 1157.

sistem uzima za svoje osnovne elemente da bi bio inovativan, kreativan i promenljiv. Dinamiku u interakciji i organsko posmatranje intenzivnosti mreža među akterima, neizvesnost, učenje na uspesima i neuspesima – treba uzeti u obzir kada proučavamo interakciju raznih učesnika i specifičnost mesta koje „želi da postane kreativno“.

Susedstva u gradovima sa gušćom socijalnom mrežom će pre iskusiti stabilnu društvenu različitost i ekonomsku revitalizaciju.⁹ Pod gušćom socijalnom mrežom podrazumevamo da su svi akteri uključeni, postaju susedstva, u njima postoji prisustvo i umetničkog i profitnog i neprofitnog sektora. Ovo nam pokazuje koliko je bitna socijalna uloga civilnog društva u povezivanju sa ostalim sektorima i rad na socijalnoj koheziji.

3. Demokratska uloga civilnog sektora i teorija Ričarda Floride

Po Ričardu Floridi, tehnologija, talenat i tolerancija (u nastavku teksta „3T“) jesu kritični faktori koji će privući kreativnu klasu. Mnogi gradovi koji oskudevaju makar sa jednim od „3T“, nisu najkreativniji gradovi, kako smatra ovaj autor. Pod tolerancijom podrazumeva inkluzivnost, prisustvo različitosti – od životnog stila, rase, itd, i otvorenost društva. Pod talentom podrazumeva prisustvo svih koji imaju diplomu „bačelora“ i više, a tehnologiju Florida identifikuje sa visokom koncentracijom inovacija i tehnologije. Mereći kreativnost gradova, koristio je „melting pot“ indeks, boemski indeks i gej indeks i poredio ga sa kreativnim indeksom¹⁰ gradova. „Melting pot“ indeks je trebao da pokaže u kojoj meri imigracija utiče na kreativnost gradova – i korelacija nije bila jaka sa kreativnim indeksom.¹¹ Gej indeks trebalo je da implicira otvorenost i različitost, odnosno broj gej populacije u određenom mestu, a boemski na boemsku kulturu, odnosno broj pisaca, dizajnera, muzičara, glumaca, režisera, slikara, vajara, fotografa i igrača. Ovde bismo samo mogli da dodamo da, iako ih je teško detektovati, ne treba zanemariti neformalna udruženja za razvoj kreativnosti ili umetničku produkciju, jer postoji mogućnost da ljudi formiraju bendove i da se neformalno bave muzikom iz hobija, a da se ne registruju. Boemski indeks i gej indeks imali su snažnu korelaciju sa najkreativnijim gradovima

9 Stern, Seifert. 2008. *From Creative Economy to Creative Society*. University of Pennsylvania.

10 Indeks kreativnosti je okvir za merenje statusa kreativnosti i determinanti rasta kreativnosti u određenom mestu. Prilikom merenja se uzima u obzir ljudski kapital, kulturni kapital, socijalni kapital, institucionalni kapital i zajednički ishod ova četiri kapitala. Vidi: Home Affairs Bureau, *The Hong Kong Special Administrative Region Government*. 2005. „A study on Creativity index“.

11 Stern, Seifert. 2008. *From Creative Economy to Creative Society*. University of Pennsylvania.

koji imaju razvijenu visokotehnološku granu. Florida, međutim, ukazuje da samo veliki broj „boema“ na regionalnom nivou ne dovodi mehanički do rasta visokotehnološke industrije, već reflektuje uslove otvorenosti i atraktivnosti za talente.¹² Ipak, boemska i gej populacija predstavlja manjinu, pa se možemo zapitati kako ona može da ima ovakav uticaj kao manjina. Istražujući uticaj prisustva boema i gej-populacije na porast stambene vrednosti, Florida i Melander (2007) nalaze da dve klase mehanizama predstavljaju ključne mehanizme uticaja – to su estetski ili mehanizam prijatnosti i tolerancija ili otvorenost. Oni čak otvorenost, samoizražavanje, toleranciju za rizik kod boema i gej-populacije vide kao način za dobru povezanost sa preduzetništvom, pored toga što su, kako kažu, umetnici i gej-populacija tradicionalno bili marginalizovana grupa, pa su morali da se samoorganizuju i mobilišu alternativne resurse. Oni takođe dolaze do zaključka da je ovaj uticaj značajan i u manjim gradovima, a ne samo u velikim urbanim sredinama.

Širenje strategija urbane kreativnosti i globalna trka za privlačenjem talenata vidljiva je ne samo na području SAD i Evrope.¹³ Ove strategije su često fokusirane na manjinu u gradu, pogotovo ako postoje velike nejednakosti u društvu.¹⁴ U razvijenim zemljama kulturne inovacije na nivou ulice i upadljiva potrošnja mogu biti i posledica ekonomskog rasta, a ne samo njegov uzrok.¹⁵ Ipak, s druge strane, kada priča o razvojnom putu grada Ostina (SAD), Florida kaže da se kreativni ambijent ne kreira sa vrha.¹⁶ Nejednakost u SAD je najveća u kreativnim centrima američke ekonomije, ukoliko za kreativne centre uzmemo upravo Floridin kreativni indeks.¹⁷ Florida preporučuje da se nejednakost može smanjiti tako što bi uslužni sektor imao veće plate ili kvalitetnije obavljao svoj posao. Lokalna zajednica i vlast bi trebalo da podrže inicijative koje promovišu napredovanje uslužnog sektora sa malim platama.¹⁸ Mnoge aktivističke

12 Florida, Richard. 2002. „Bohemia and economic geography“. *Journal of economic geography* 2. 67.

13 Pack, J. 2005. „Struggling with the Creative Class“. *International Journal of Urban and Regional Research* 29.4: 766.

14 Ibidem.

15 Pack, J. 2005. „Struggling with the Creative Class“. *International Journal of Urban and Regional Research* 29.4: 755.

16 Ibidem: 765.

17 McCann, E. Inequality and Politics in the Creative City-Region: Questions of Livability and State Strategy. *International Journal of Urban and Regional Research* 188.96: 193

18 Donegan, Lowe. 2008. „Inequality in the Creative City: Is There Still a Place for "Old-Fashioned" Institutions?“. *Economic Development Quarterly* 22.46: 58.

grupe su u stalnim pregovorima sa lokalnim planerima, jer brz urbani razvoj ima negativne efekte na siromašniji sloj stanovništva i krhka naselja, koja bivaju uništavana kroz džentrifikaciju.¹⁹ Prilikom sprovođenja strategija, grad i regija se često ne posmatraju kao celina.²⁰ Postavljaju se bitna pitanja u vezi sa promenom susedstava, nejednakosti i promene pružanja javnih usluga i na koji način država treba da interveniše, i šta je istinska socijalna uloga civilnog društva.²¹

Interakcija sa drugim ljudima, institucijama i socijalnim strukturama koja otelovljuje znanje i resurse predstavlja značajan doprinos kreativnom činu. Varijable okoline, pored naših ličnih i kognitivnih varijabli utiču na dostizanje kreativnosti. Kreativnost prikazana u konkretnom proizvodu i u kulturnom domenu može da se vrednuje i procenjuje od strane zajednice, dok kreativna inovacija u nauci ili prirodnim naukama priznata je prvenstveno od strane naučnih i akademskih zajednica. Ovo nam govori da je „socijalnu kreativnost” lakše meriti i kvantifikovati, iako se ostali vidovi kreativnosti svakodnevno dešavaju, ali su teže merljive pojave.²²

Demokratska uloga civilnog sektora u kreativnom razvoju mogla bi se svesti na osnovnu misiju civilnog društva – kreiranje ambijenta za razvoj kreativnosti kroz kulturu tolerancije, saradnje i demokratskog dijaloga, odnosno afirmisanjem interkulturnog dijaloga aktera različitih kultura u jednoj lokalnoj zajednici, tj. njihove građanske jednakosti i jednakog prava na kulturu. Postavlja se pitanje da li je moguće raditi na smanjivanju nejednakosti i u isto vreme promovisati rast srednje klase odnosno dozvoliti džentrifikacijom da mikro socijalne zajednice sa svojom kulturom nestaju pod uticajem krupnog kapitala. U poslednje vreme, kao posledica nekontrolisanog upliva investitorskog i političkog interesa u javnu sferu, džentrifikacija uzima maha i kod nas.²³

19 McCann, E. „Inequality and Politics in the Creative City-Region: Questions of Livability and State Strategy“. *International Journal of Urban and Regional Research* 188.96: 193.

20 Ibidem.

21 Ibidem.

22 Home Affairs Bureau, *The Hong Kong Special Administrative Region Government*. 2005. „A study on Creativity index“

23 Primer razvoja Savamale se povezuje sa procesom džentrifikacije u Beogradu. Sve kreće 2009. godine sa iseljavanjem Roma, što je proces džentrifikacije na delu. Danas je na tom mestu obnovljen park Luke Celovića, zatim prvi srpski dizajn inkubator „Nova Iskra”, otvoreni su novi kafići i klubovi, održan je „Mikser festival”, „Gete Institut” je radio na oživljavanju „Španske kuće”, a otvorene su firme koje su delovale kao atraktori za još novih firmi. Namena lokala u budućnosti, međutim, može biti neizvesna jer 80 odsto njih ide u restituciju. U poslednje vreme se govori o projektu „Beograd na vodi” i o 50-spratnom tornju koji bi trebalo da se izgradi na području Savamale – koji može biti promašaj ukoliko nije u skladu sa urbanističkom politikom grada i

U zapadnoj tradiciji, dve glavne karakteristike kreativnosti jesu sa jedne strane razlika odnosno novina koja se uvodi kao rezultat kreativnog procesa, a sa druge jesu talenat i vizija koje su izražene kroz pojedince.²⁴ Interesi u kreativnoj ekonomiji su uglavnom posvećeni razumevanju kreativnosti kao prvenstveno povezane sa umetnošću i kulturnim sektorom, nego sa univerzalnim ljudskim potencijalom za kreativnošću. Kreativnost se, međutim, može posmatrati i kao izuzetna i obična, kao kultivisana i svakodnevna.²⁵ Važne karakteristike kreativne prakse jesu multidisciplinarnost, zajedništvo, heterogena produkcija znanja, međusektorskog partnerstvo (boundary spanning), posredovanje tehnologije, kolaboracija, dijalog i refleksivnost.²⁶ Fokus kreativnih industrija je uglavnom usmeren ka ekonomskim objektima, a socijalna kreativnost može igrati korektivnu ulogu i njen fokus je na socijalnoj pravdi (gde i pojedinci i grupe nepristrasno dele benefite društva) i na osnaživanju (pojedinci i grupe imaju šansu da preuzmu aktivnu ulogu u kreiranju društva).²⁷ Aktivističke organizacije civilnog društva trebalo bi da posvete pažnju i pregrupišu se kako bi u ovom slučaju bile u misiji očuvanja socijalne kohezije, prava na kulturu i identitet i osnaživanja ranjivih i ugroženih grupa, odnosno očuvanja javne sfere na taj način.

4. Ekonomska i obrazovna uloga

Uloga civilnog sektora u integraciji i demokratizaciji društva je značajna, a uz aktivistički program u lokalnoj zajednici, donatorski podržane organizacije civilnog društva imaju i umetničku i drugu produkciju koja može graditi ekonomski lanac vrednosti. Civilna društva i sama mogu voditi razne projekte koji imaju za cilj zapošljavanje, razvoj – odnosno da budu provajderi usluga. Ukoliko je jedan od ciljeva projekta zapošljavanje, treba uključiti i obrazovni kapacitet civilnog društva i osnažiti, pre svega, pojedince i manje grupe, ali ih i ohrabriti da sarađuju, nudeći im modele održive saradnje. Najčešće prisutno preduzetništvo u kreativnoj ekonomiji

ukoliko njegovo sprovođenje nije transparentno. Jedna od posledica će biti i rast cene stanovanja u Savamali, a najbolja prilika u vezi sa ovim projektom može biti da investitor da svoj doprinos za pristupačno stanovanje (affordable housing) ili da doprinese otvaranjem galerijskih prostora i sl.

24 Wilson, N. 2010. „Social creativity: Requalifying the creative economy“. *International Journal of Cultural Policy*, 16(3): 367-381.

25 Negus and Pickering, 2004. nav. prema: Ibidem.

26 Ibidem.

27 Ibidem.

je upravo mikro-preduzetništvo, pogotovo u manjim zemljama.²⁸ Pored mikropreduzetništva, tu su i nezavisni producenti, odnosno frilenseri. Uprkos krizama, mladi umetnici često mogu stvarati mreže i samostalnice raditi na svom marketingu, naročito putem korišćenja interneta.²⁹

Pomenuli smo da je po doktrinama savremenih teoretičara nosilac kreativnog kapitala kreativna klasa, čiji su pojedinci angažovani u stvaralačkim poslovima.³⁰ Za to je potrebna otvorena i tolerantna sredina. Iako u SAD „melting pot“ nije imao jaku korelaciju sa kreativnim indeksom, istraživanje rađeno u Nemačkoj pokazalo je jaku korelaciju broja kreativnih ljudi u regionu sa velikim udelom imigranata, inovacija po zaposlenom i startup-ova³¹. Ipak, nemaju svi migranti jednak pristup tehnologijama i kosmopolitskom životu. Migranti sa većim prosečnim sredstvima, visokim obrazovanjem i boljom socijalnom snalažljivošću su intenzivnije angažovani u transnacionalnim aktivnostima i mrežama.³² Takođe, treba imati na umu, kada se govori o toleranciji i različitosti u društvu, da su „ekonomski uspeh i socijalni status ranije zavisili isključivo od brze akulturacije i uključivanje u matične krugove domaćina, a sada zavise od negovanja snažnijih socijalnih mreža izvan državnih granica³³“, barem na području Evrope. Uspeh ovih migranata i njihovih sunarodnika zavisi od očuvanja spostvene kulture, ali i prilagođavanju drugoj kulturi.³⁴ Sredina nudi mogućnost da obrazovan i treniran mlad preduzetnik opazi šansu, odnosno – percepcija sredine i samog sebe bolja je u okruženju u kojem se mogu uspostaviti kriterijumi kvaliteta i merljivog uspeha.³⁵ Iako ne dele individualizam i preduzetnički duh SAD, evropski gradovi su

28 Neformalnost, ili poslovanje po dogovoru i poznanstvu, jeste jedan od načina na koji se kreativni mikro-preduzetnici idlučuju da sarađuju, a ne uvek ugovorno. Vidi više: UNESCO. 2013. Creative economy report. <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>.

29 Goethe Institut. 2014. “ Young Artists and Art Market: Art in Crisis?“. Pristupljeno 25. februara. <http://www.goethe.de/ges/soz/wsc/en6557335.htm>.

30 Florida, Richard. 2003. „Cities And The Creative Class“. *City and Community* 2:1, 8.

31 Fritz and Shutzer, 2007 u: Acs, Bosma, Sternberg. 2008. „The entrepreneurial advantage of World cities. *SCALES-initiative (SCientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs)*, Zoetermeer. 8.

32 286 Majnhof i Triandafilidu. 2006. Šire od dijaspore: transnacionalne prakse kao transkulturni kapital. U zborniku radova: Majnhof i Triandafilidu. 2008. *Transkulturna Evropa*. Clio, Beograd. 286. str.

33 360 Videti: Portes i saradnici u: Robins, Kevin. 2006. „Ka transkulturnoj politici za evropski kosmopolitizam!. U zborniku radova: Majnhof i Triandafilidu. 2008. *Transkulturna Evropa*. Clio, Beograd. 361. str.

34 Ibid.

35 Acs, Bosma, Sternberg. 2008. „The entrepreneurial advantage of World cities“. *SCALES-initiative (SCientific Analysis of Entrepreneurship and SMEs)*, Zoetermeer. 8.

lideri u preduzetništvu kreativnih industrija.³⁶ Međutim, kada govorimo o Evropi atraktivnost bavljenja preduzetništvom je slabija u odnosu na SAD, što može da govori da preduzetničke namere zaostaju u odnosu na SAD, ali i da ima dosta dobrih mogućnosti za nalaženje frilenserskog posla i fleksibilnih oblika zapošljavanja.³⁷

Kad govorimo o kreativnom razvoju kod nas, uočljiv je nedostatak ljudskih resursa i za ekonomsku i obrazovnu ulogu u lokalnom kreativnom razvoju. Udruženja koja kreiraju umetničku produkciju imaju lošu komunikaciju sa publikom, suočavaju se sa nedostatkom sredstava finansiranja³⁸, a strategije na lokalnom nivou uglavnom ili ne postoje ili se ne primenjuju, uz vidno odsustvo systemske podrške lokalnih vlasti. Možda bi jedna od bitnih uloga civilnog društva upravo bila podrška unapređivanju znanja i međunarodno povezivanje kroz seminare i kooperacione projekte, kao i sa partnerima iz privrednog sektora – jer je dobro poznavanje tržišta neophodno. Udruženja ne poznaju tržište, a u ovakvom tržištu kome nedostaje regulacija nije lako snaći se. Nedostatak sredstava mogao bi da se nadoknadi kroz alternativne izvore finansiranja ili na tržištu takvom kakvo je – tako što organizacije ne budu samo provajderi kulturne animacije, već i proizvedu same kulturne/kreativne proizvode koji su utrživi³⁹. Civilno društvo je neminovno upućeno

36 Ibidem pp.18.

37 Ibidem pp.16.

38 Projekti organizacija civilnog društva su najčešće donatorski finansirani, a drugi modeli, kao investiranje, kreditiranje ili masovno finansiranje (crowdfunding), kod nas su veoma retki. U kreativnom smislu, uz aktivistički program u lokalnoj zajednici, često podržane organizacije od strane domaćih i stranih fondacija, imaju i umetničku produkciju. Kada se pogleda spisak podržanih organizacija, najveći broj ima oba segmenta – tj. aktivistički i produkcijski (umetnički). Međutim, čitav civilni sektor ne ispunjava uslov za oslobođenje od poreza za ulaganje u kulturu, onako kako to predviđaju poreski propisi. Vidi: Tucakov, Anica. 2012. Cena umetnosti u Srbiji. u *Zapadni Balkan: regionalno umetničko tržište, a ne fikcija?*, uredio Rikalović, Gojko. Anonymous said, Beograd

39 Osim ljudi koji žive i rade u nekom mestu i rade u kreativnom sektoru ili konzumiraju kreativne proizvode, učesnici lokalnog kreativnog razvoja jesu i turisti. Kulturni turizam je jedan od načina da se kulturna strategija posmatra na opštem nivou, i treba da bude uključena u međuresorni sektor, koji je bio zapostavljen, kao što je kulturni turizam. (Vidi: Đukić, V., Država i kultura – studije savremene kulturne politike, Institut za pozorište, film, radio i televiziju, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd 2010, str. 357-372. nav. prema: Stojanović, Ana. 2011. „Strateško planiranje razvoja kulture na lokalnom nivou u Srbiji.“ *Kultura* 130: 71.) Turisti nisu samo pasivni posmatrači, već uzimaju učešće u raznovrsnim kreativnim aktivnostima, kao što su festivali, obrazovni turizam, religiozni, nematerijalni kulturni turizam i posete muzejima. Festivali ne moraju uvek biti vezani za očuvanje identiteta, već mogu biti inovativni i stvarati nov identitet mesta. U urbanom kolektivitetu na Balkanu više dominira nasleđe, odnosno najveći broj gradova se identifikuje sa slikama simboličke prirode, za razliku od gradova koji su orijentisani na budućnost i pozitivnu promenu. (Bursać, Bojana – Prikaz teorijskih modela u definisanju identiteta grada: Studija slučaja grada Beograda, *Časopis Kultura* 122/123, Beograd, 2009, 82.) To naravno ne znači da materijalno i nematerijalno nasleđe nije potencijal koji bi mogao da se bolje predstavi široj i užoj javnosti. Izabrali smo sa jedne strane festivale, odnosno manifestacije, od svih vidova kulturnog turizma, zbog velikog broja i jer

na saradnju sa lokalnom vlašću, ali i građanima, kako bi uz njihovu pomoć očuvali javnu sferu i vršili demokratski pritisak i kontrolisali rad vlasti⁴⁰. Lokalni kreativni razvoj se ne meri jedino kroz umetnost i kulturu, već na njega utiču kultura tolerancije, inkluzija i dijalog zainteresovanih strana, socioekonomsko stanje društva, učesće publike, saradnja sa privatnim sektorom, tržište, kao i saradnja sa lokalnom samoupravom. Način na koji se koristi javni prostor utiče na lokalni kreativni razvoj, jer kreativni prostor ako ne postoji u javnom, ostaje samo prostor privatnih interesa.

5. Zaključak intervjua vođenog sa predstavnicima i predstavnicama civilnog kreativnog sektora u gradovima zapadne Srbije – da li su tolerancija, talenat i tehnologija ključni indikator za lokalni razvoj?

Civilni kreativni sektor zauzima bitan deo u lokalnoj kreativnoj ekonomiji u gradovima zapadne Srbije. U istraživanjima kapaciteta, potreba i stavova, sprovedenim u okviru projekta „E761 Susretanja“⁴¹, u gradovima

su svrstane u kategoriju turističke ponude sa najboljim prilikama za plasman na tržište, od strane resornog ministarstva (Ministarstvo privrede. 2014. „Manifestacije kao potencijal za razvoj turizma Srbije.“ Pristupljeno 21. aprila 2014. godine. <http://www.turizam.privreda.gov.rs/index.php/you/component/content/article/104-2010-04-28-11-57-40>), a sa druge, muzeje, koji uglavnom imaju problem da se plasiraju na tržište. Jedan od nedostataka festivala u Srbiji jesu nekonzistentnost strategije i imidža samog festivala (Isaković, Gavrić, Gnjatović 2010, 209.), nedovoljna povezanost sa lokalnim turističkim organizacijama (Jovanov, Ana. 2009. „Uloga festivala Exit u razvoju identiteta Novog Sada.“ *Kultura* 122-123: 187-192.), kao i slaba povezanost obrazovnih institucija sa samim festivalima. Ako uzmemo Beograd kao mesto sa najvećim brojem muzeja i to uporedimo sa profilom prosečnog turista (Srednje dobi, više ili visoko obrazovan, dolazi uglavnom zbog posla i sajmovi (64%), sportskih događaja (10,7%), odmora i razonode (8,1%), u sopstvenoj organizaciji, u većini slučajeva bez vodiča. Vidi: Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 20 od 30.01.2008. nav. prema: Lazović, Tamara. 2010. Karakteristike turističkog tržišta Beograda. Rad predstavljen na međunarodnom naučnom skupu Sinergija, 19. mart, Bijeljina, BiH, 594.), možemo zaključiti da kulturnoistorijsko nasleđe, poput muzeja, nije jedna od glavnih atrakcija kulturnog turizma. Na nivou zemlje stanje uglavnom oslikava stanje u glavnom gradu. Razlozi mogu biti u lošoj ili nedovoljnoj komunikaciji sa domaćom i stranom javnošću, kao i nedostatak ljudskih resursa. (Martinović, D., Jokić, B. 2009. Muzeji Srbije – aktuelno stanje. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.) Tu je i pitanje finansiranja muzeja, jer su sopstveni prihodi u odnosu na ukupne, kao i sredstva koja odlaze na realizacije projekata u odnosu na ukupna, zanemarljivo mali – u oba navedena ispod 5%. Neki važni muzeji su u fazi restauracije ili rekonstrukcije.

40 Civilne organizacije bi mogle da se uključe u kreiranje lokalnih strategija. Lokalni akteri i manje jedinice kao što su lokalne samouprave imaju potencijal da mnogo brže da donose strateške dokumente. Međutim, potrebno je permanentno zagovaranje, jer same vlasti često nisu u stanju da imaju konzistentno planirano sprovođenje ovih strategija. (Vidi: Stojanović, Ana. 2011. „Strateško planiranje razvoja kulture na lokalnom nivou u Srbiji.“ *Kultura* 130: 68.) Zbog političkog uticaja na izradu strategija, postoji praksa, na nekim zemljama, da se strategije donose u sredini mandata. (Dragičević-Šešić 2009, 36.)

41 Više o projektu „E761 Susretanja“: <http://www.e761.academica.rs/cms/?q=bhs/E761-Susretanja>.

Zapadne Srbije, došlo se do zaključka⁴² da civilni sektor u kreativnom razvoju zauzima malo više od četvrtine kreativnog sektora (26 odsto), a tu su i ostali vidovi udruživanja (asocijacije, kolaborativni festivali). Skoro polovina subjekata kreativnog sektora su samozaposleni ili imaju 1 radnika, a kod skoro polovine su poslovne ugovorne forme veoma retke, što potvrđuje pređašnje navode iz UNESCO-ovog izveštaja u delu vezanom za zemlje u razvoju ili tranziciji. Intervjuisani ispitanici su iz 5 gradova zapadne Srbije – iz Požege, Prijepolja, Užica, Valjeva i Šapca. Ovi gradovi su postindustrijski gradovi u tranziciji i opšti zaključak iz svih odgovora je da učesnici u kreativnom sektoru dele sudbinu samih gradova i njihovih stanovnika. Oni, dakle, ni po socijalnom statusu, niti po ekonomskoj snazi ne predstavljaju neku posebnu, tzv. kreativnu klasu. Zajedničko ovim gradovima jeste mobilnost mladih učesnika, migracije u veće gradove zbog dostupnosti tržišta i školovanja i slab povratak u matični grad. U iskazivanju stavova mladi učesnici su više skeptični po pitanju ostanka, tj. kada trebaju da se odrede da li bi ostali u gradu i stvarali u postojećim okolnostima ili bi otišli u atraktivnije sredine sa većom šansom za profesionalni razvoj i zaposlenje, pre biraju da odu, čak i kad nemaju nikakav plan o tome. Infrastruktura (putna) predstavlja problem ispitanicima iz velikih gradova koji nisu na glavnim putnim koridorima (Valjevo, Užice)⁴³, a važna je za mobilnost predstavnika kreativnog civilnog sektora.

Kritika lokalne samouprave je zajednička svim učesnicima i kritikuje se nekozistentnost⁴⁴ sprovođenja strategija, kao i nedovoljna uključenost civilnog sektora u odlučivanje na nivou grada. Kancelarije za mlade (u nastavku KZM) se kritikuju zbog pojedinačnih manifestacija i lošeg fokusa na opšti nivo kada je u pitanju rešavanje problema mladih⁴⁵, ali ima i pozitivnih primera gde je KZM okupljala i povezala učenike⁴⁶. Većina učesnika intervjuja smatra da nisu ili nisu dovoljno uticajni kao društvena grupa koju odlikuje kreativnost.

42 Đerić, Aleksandar: (2013) „Kreativni sektor u zapadnoj Srbiji – konačni izveštaj“ Preuzeto sa www.madmarx.rs. Istraživanje je sprovedla Akademika od jula do septembra 2013. godine na namernom uzorku od 240 ispitanika predstavnika kreativnog sektora.

43 „Kreativni sektor u zapadnoj Srbiji (Loznica, Požega, Prijepolje, Šabac, Užice, Valjevo), istraživanje kapaciteta, stavova i potreba – grada II, intervjui“ *Academica*, 2013. (Rukovodilac istraživanja Aleksandar Đerić, intervjuje vodile istraživačice Ivana Damnjanović i Neda Šorak).

44 Prijepolje, ibidem.

45 Požega, ibid.

46 Ibid.

U komunikaciji sa publikom se može uočiti problem prikupljanja podataka o učešću lokalnog stanovništva⁴⁷, zatim potreba za radionice o značaju brendiranja, što zbog zaštite i razvoja brenda, to i zbog zloupotreba poslovnog imena⁴⁸. Od manifestacija koje su najznačajnije u gradu (za lokalni kulturni identitet) učesnici su uglavnom saglasni (Vašar u Šapcu, Pozorišni festival u Užicu, Tešnjarske večeri u Valjevu, Festival Interakcija u Požegi, sakralna kulturna baština Prijepolja), mada se postavlja pitanje koliko zaista ove manifestacije znače i predstavljaju gradove i koji se podaci koriste u istraživanju uloge ovih programa. Gotovo svi ispitanici se slažu da postoji potreba za novim formatima u kulturnoj ponudi za lokalne zajednice.⁴⁹

Različitost, (tj. kulturna raznolikost) ne znači nužno da u gadu postoji i međukulturna saradnja i tolerancija⁵⁰. Jedan od multikulturnih gradova Srbije gde bismo mogli da proverimo i potvrdimo vezu otvorenosti i kreativnog razvoja jeste Prijepolje. Prijepolje je primer multikulturnog grada, u kojem kulturna raznolikost, po stavovima samih ispitanika, jeste bogatstvo i važan deo identiteta lokalne zajednice. Međutim, Prijepolje je grad ispod proseka razvijenosti u Srbiji, u kojem su privredne aktivnosti na niskom nivou, a nezaposlenost je iznad proseka. Kreativni pojedinci su marginalizovani i ne može se reći da aktivno učestvuju u javnom životu i procesu donošenja odluka.

Umesto zaključka da li se 3T može postaviti kao indikator u našim uslovima, možemo iz ovih i drugih nalaza postaviti dve glavne hipoteze za neke buduće istraživače. Prva bi bila da nijedan od posmatranih gradova, po mišljenju predstavnika civilnog sektora, nema istovremeno sva tri „T“, tj. nije istovremeno zajednica tolerancije, talenta i tehnologije, kako to Florida vidi kao preduslove kreativnog razvoja. Druga bi bila da, bez razvijene ekonomije, nema ni kreativne ekonomije. Naime, kako su naši gradovi ekonomski devastirani, sa malim tržištem i slabom kupovnom moći, ne možemo očekivati da će kreativni preduzetnici, koji žive i stvaraju u takvim uslovima, biti uspešniji od drugih, naročito ako je njihovo tržište lokalno.

47 , Šabac, ibid.

48 Valjevo, ibid.

49 Požega, ibid.

50 Comunian, Roberta. 2011. „Rethinking the Creative City: The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy“. *Urban Stud* 48.

6. Zaključak

Regeneracija gradova je nužan preduslov za razvoj kreativne ekonomije na lokalnom nivou, a onda i povezivanje gradova u mikro regije⁵¹, kako bi zajednički koristili resurse i kreirali zajedničke nastupe na tržištu kreativnih proizvoda i usluga, najpre na stranim tržištima.⁵² To uključuje rad na socijalnoj koheziji i toleranciji s jedne strane, a i poboljšanje komunikacije kreativne klase kako sa publikom, tako i sa ostalim akterima unutar i van granica Srbije. Kreativna klasa u gradovima koje smo pomenuli u prethodnom poglavlju često se oseća kao marginalizovana, osiromašena i bez uticaja u javnim politikama. Jedna od kritika može biti da je civilno društvo izgubilo socijalnu komponentu, a pri tom nije izgradilo tržišno-ekonomsku. Povratiti ovaj balans i osnažiti civilno društvo da istovremeno pronade novu ulogu javnog zagovaranja u ovoj temi i bude istovremeno agent promene na tržištu kreativnosti postavlja se kao nova agenda opstanka i održivog razvoja civilnog sektora na ovom polju. Istraživanje praksi mikrobiznisa, frilensera u kreativnim delatnostima i učenje na osnovu toga može se smatrati nužnim kursom sinergijske promene.

Uticaj na politiku grada, zagovaranje transparentnosti i javne debate oko manjih i većih projekata koje bi uključilo kako pripadnike kreativnog sektora, tako i civilnog društva generalno, zatim lokalne i državne samouprave i same građane jeste jedan izazov u budućnosti. Da bi građani bili uključeni, potrebno je i da same organizacije rade na komunikaciji i transparentnosti. Kreativni sektor bi mogao da odigra ključnu ulogu u kreativnoj komunikaciji (marketingu) sa publikom kako bi se zainteresovala za grad i imala jači uticaj.

Preporuka za naredna istraživanja jesu merenje kreativnog indeksa prilagođenog lokalnoj sredini i boemskog indeksa, kako bismo ranije nalaze koji su rađeni van naše zemlje mogli da prilagodimo domaćim uslovima te tako mogli da imamo više podataka za dalja istraživanja lokalnog kreativnog razvoja i gradova uopšte.

51 Jedno od rešenja je i formiranje posredničkih gradova, koji su komplementarni velikim urbanim centrima, utiču da urbana mreža postane policentrična. Vidi: UCLG. 2014. „The Power of I-Cities.“ Pristupljeno 20. aprila. http://issuu.com/uclgcglu/docs/cglu17_09_definitivo__1_.

52 Za veće i razvijenije gradove tu su i strategija kompetitivnog profilisanja i strategija dostizanja kvaliteta. Vidi: Dragičević-Šešić 2009, 35-36.

Literatura

- Acs, Bosma, Sternberg. 2008. The entrepreneurial advantage of World cities. *SCALES-initiative (SCientific AnaLysis of Entrepreneurship and SMEs)*, Zoetermeer
- Bursać, Bojana – Prikaz teorijskih modela u definisanju identiteta grada: Studija slučaja grada Beograda, časopis *Kultura* 122/123, Beograd, 2009.
- Civilni sektor i ministarstvo kulture: Nove perspektive u oblasti vizuelnih umetnosti, NVO Millenium, Kragujevac, 2012.
- Comunian, Roberta. 2011. „Rethinking the Creative City: The Role of Complexity, Networks and Interactions in the Urban Creative Economy“. *Urban Stud* 48
- Donegan, Lowe. 2008. Inequality in the Creative City: Is There Still a Place for “Old-Fashioned” Institutions? *Economic Development Quarterly*
- Dragičević-Šešić, M. (2009) Kultura u funkciji razvoja grada, *Kultura* 122/123, str. 20–40.
- Gnjatović, Ana, Isaković, Smiljka, Gavrić, Gordana – Kreativni sektor kao faktor razvoja društva u novom milenijumu, časopis *Kultura* 128, Beograd, 2009.
- McCann, E. Inequality and Politics in the Creative City-Region: Questions of Livability and State Strategy. *International Journal of Urban and Regional Research* 188.96: 193
- Florida, Richard. 2002. Bohemia and economic geography. *Journal of economic geography* 2
- Florida, Richard. 2003. Cities And The Creative Class. *City and Community* 2
- Home Affairs Bureau, The Hong Kong Special Administrative Region Government. 2005. *A study on Creativity index*
- Jovanov, Ana, 2009. „Uloga festivala Exit u razvoju identiteta Novog Sada.“ *Kultura* 122-123
- Lazović, Tamara, 2010. Karakteristike turističkog tržišta Beograda. Rad predstavljen na međunarodnom naučnom skupu Sinergija, 19. mart, Bijeljina, BiH
- Majnhof, Hana i Triandafilidu, Ana. 2008. *Transkulturalna Evropa*. Clio, Beograd.
- Martinović, D., Jokić, B. 2009. *Muzeji Srbije – aktuelno stanje*. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka

- McCann, E. Inequality and Politics in the Creative City-Region: Questions of Livability and State Strategy. *International Journal of Urban and Regional Research* 188.96
- Pack, J. 2005. Struggling with the Creative Class. *International Journal of Urban and Regional Research* 29
- Stern, Seifert. 2008. *From Creative Economy to Creative Society*. University of Pennsylvania
- Stojanović, Ana. 2011. „Strateško planiranje razvoja kulture na lokalnom nivou u Srbiji.“ *Kultura* 130
- Tucakov, Anica. 2012. Cena umetnosti u Srbiji. u *Zapadni Balkan: regionalno umetničko tržište, a ne fikcija?*, uredio Rikalović, Gojko. Anonymous said, Beograd
- UNCTAD. 2010. Creative Economy Report 2010. http://unctad.org/en/Docs/ditctab20103_en.pdf
- UNESCO. 2013. Creative economy report. <http://www.unesco.org/culture/pdf/creative-economy-report-2013.pdf>
- Wilson, N. 2010. Social creativity: Requalifying the creative economy. *International Journal of Cultural Policy*, 16(3)

Drugi izvori:

- Ekapija. 2014. „Kako od abadžijske čaršije Savamala postaje kvart za kreativce.“ Pristupljeno 21. aprila. <http://www.ekapija.com/website/sr/page/668115/Novi-centar-urbanog-Beograda-Kako-od-abad%C5%BEijske-%C4%8Dar%C5%A1ije-Savamala-postaje-kvart-za-kreativce>
- Goethe Institut. 2014. “ Young Artists and Art Market: Art in Crisis? “. Pristupljeno 25. februara. <http://www.goethe.de/ges/soz/wsc/en6557335.htm>
- Ministarstvo privrede. 2014. „Manifestacije kao potencijal za razvoj turizma Srbije.“ Pristupljeno 21. aprila. <http://www.turizam.privreda.gov.rs/index.php/you/component/content/article/104-2010-04-28-11-57-40>
- Politika. 2014. „Savamala po drugi put među Srbima.“ Pristupljeno 10. aprila. <http://www.politika.rs/rubrike/Pogledi-sa-strane/Savamala-po-drugi-put-medju-Srbima.It.html>
- Radio Slobodna Evropa. 2014. „Beograd na vodi: Predizborni trik ili realnost.“ Pristupljeno 21. aprila. <http://www.slobodnaevropa.org/content/beograd-na-vodi-predizborni-trik-ili-realnost/25266956.html>
- The Guardian. 2014. „London is being transformed with 230 towers. Why the lack of consultation?.“ Pristupljeno 21. aprila. <http://www.theguardian.com/cities/2014/mar/29/london-skyline-lack-of-consultation>

Summary

The author discusses the four roles of civil society in local creative development – social, democratic, economic and educational. These roles are intertwined. In the creative economy, the culture and art are on the one side, and on the other – market of creative products and services. The four main stakeholders in the local creative development are – civil society, the state (local government), business sector and the citizen, as an artist or entrepreneur. Serbia's society is still in transition and therefore, the creative economy as a concept is a new issue in agendas. The author argues the thesis of Richard Florida's creative class, i.e. social conditions for the development of local communities using 3T criterion and creative index. Finally, the author provides recommendations for a new mission of civil sector in the process of developing entrepreneurship in the creative sector and developing a democratic environment for the introduction of creative changes.

Key words: Civil society, Creative class, Creative index, Social roles, Public space, Richard Florida

Ključne reči: civilno društvo, kreativna klasa, kreativni indeks, društvene uloge, javni prostor, Ričard Florida

Nađa Marković

Tutor: Vladimir Petrović

Institucija: Institut za savremenu istoriju

POLITIKA NENASILNOG OTPORA I 5. OKTOBAR

Uvod

Članak ima za cilj da analizira ulogu nenasilnog otpora u petooktobarskim promenama u Srbiji 2000, i pruži jedan opšti pogled na politiku nenasilnih borbi koje su se odvijale tokom istorije, uporedi ih i pronađe neke zajedničke karakteristike. Takođe, rad istražuje metode srpskog primera nenasilnog otpora i pokušava da odgovori na pitanje u kolikoj meri je on na kraju ostao dosledan svom epitetu.

XX vek je vek koji su obeležila dva svetska i jedan hladni rat, u kojima je brutalnom vojnom silom i ogromnim žrtvama došlo do pada više carstava, dva puta sa dramatičnim, nasilnim prekrajanjem državnih granica i postavljanjem novih pravila u međunarodnim odnosima.

Tokom celog tog perioda, postoje tri primera gde je nenasilni otpor doveo do širih i značajnijih društvenih promena, i koji su imali jak uticaj na globalnom planu. Oni su zapravo samo poslednji i najpoznatiji u nizu slučajeva nenasilne borbe masa zbog svojih ugroženih prava i sloboda, koja nije uvek imala jasne lidere, ali jeste imala više nego jasne rezultate.

Mahatma Gandhi (1869. – 1948.) je vodio decenijsku borbu za nezavisnost Indije i oslobođenje od britanske kolonizacije. On se opredelio za nenasilje iz više razloga, uključujući, uz hindu religiju, i svest o vojnoj snazi i brutalnosti kolonizatora, koja bi izvesno i iskustveno dovela do mnogobrojnih žrtava. Ovaj pokret je uspeo da oslobodi Indiju, ali je izgubio svog tvorca nasilno, ubistvom.

Sveštenik Martin Luter King (1929. – 1968.) je na čelu drugog nenasilnog pokreta koji se bavio borbom za ljudska prava ranih 60-ih godina u Americi, koji su izabrali ovaj put zbog rasističkog i nasilnog okruženja, ponovo sa jasnom procenom kakve bi nasilna borba mogla da ima posledice.

Nelson Mandela (1918. – 2013.) je jedini od trojice lidera nenasilnih pokreta koji nije ubijen. Advokat kao i Gandi, provodi decenije u zatvoru, da bi u neobičnom političkom obrtu bio procenjen kao neko ko može da smiri opasne i vrlo destruktivne neredne protiv aparthejda u Južnoafričkoj Republici, i to baš svojom nenasilnom politikom, u čemu je i uspeo.

Jedan od poznatih američkih istoričara, Hauard Zin (Howard Zinn), nudi specifično tumačenje istorijskih tokova, kroz prizmu uloge naroda pobunjenog zbog ugrožavanja svojih prava i sloboda od oholih državnih sistema terora, koji kao ideju imaju da sačuvaju svoje interese i privilegije. Kako on kaže: „Moja istorija...opisuje inspirativnu borbu onih koji su se borili protiv ropstva i rasizma (...), organizatora rada koji su vodili štrajkove za prava ljudi koji rade (...), socijalista i drugih koji su protestovali protiv rata i militarizma.“¹ Zin smatra da su se mnogi istorijski lomovi događali kao posledica takvih nenasilnih narodnih pokreta, uključujući ranu borbu crnaca za svoja prava, borbu žena za prava glasa, kao i borbu za zaustavljanje spoljnih intervencija velikih sila.

U XXI vek svet ulazi sa samo jednom globalnom velesilom, Amerikom, koja sebe smatra svetskim zaštitnikom slobode i demokratije, i ponaša se kao da nema nekih posebnih ograničenja u ovoj ulozi. Ilustracije nenasilnih, spontanih pokreta u XXI veku takođe postoje, u liku pojedinaca kao što su Edvard Snouden ili Danijel Asanž, ali i pokreta poput „Okupiraj Vol Strit“.

Svoj cilj su ispunili nenasilni pokreti vezani za pad komunizma u Istočnoj Evropi, počev od poljske Solidarnosti pa sve do baltičkih republika, češke „baršunaste“ revolucije, akcije koje su dovodile do obaranja režima, i dovođenja novih, prozapadnih, koji su ponovo uspostavljali kapitalizam i poredak slobode i demokratije. Nenasilni narodni protest kojim je pokrenuta velika tranzicija u Kini, sa nepoznatim brojem žrtava posle pokolja na Tjenanmen trgu u Pekingu, doveo je do najveće globalne geopolitičke promene u poslednjih 20 godina.

Srbija je zapravo poslednja istočnoevropska država u kojoj je komunizam pao, sa malo drugačijom pozadinom, jer se dešava sa decenijom zakašnjenja, i uz dodatne okolnosti kao što su raspad SFRJ i građanski ratovi. Deo iskustava iz Srbije bio je koristan da se koncipiraju i operativno vode i drugi nenasilni pokreti koji su se odvijali od početka XXI veka.

Jedan od takvih primera je Gruzija, gde je proruski predsednik Ševardnadze smenjen sa vlasti demonstracijama, i doveden proamerički

1 Hauard Zin, u pismu *Njujork Tajmsu*, 01.07.2007, dostupno preko: http://www.nytimes.com/2007/07/01/books/review/Letters-t-1.html?_r=0 (pristupljeno: 11.06.2014.).

Šakašvili. Ovaj pokret jeste bio uspešan, ali u stvari samo kao deo vrlo nasilnog konteksta američko-ruskog političko-vojnog nadigravanja, uz rusku vojnu intervenciju kao jednu od posledica.

Sličan scenario se dogodio u Ukrajini. „Narandžasta revolucija” jeste smenila proruskog predsednika i dovela proameričku predsednicu, tako da je ponovo nenasilni narodni pokret bio uspešan, ali su zaštitnici demokratije i slobode doveli na vlast režim koji je postao veliki šampion korupcije, te je na sledećim izborima oboren.

Na kraju, može se uslovno reći i da smo bili svedoci još jedne manifestacije nenasilnih narodnih pokreta tokom „Arapskog proleća 2013“ koje uključuje događanja u Egiptu, Tunisu, Libiji, Siriji itd. Ovde je jasno da su korišćeni nenasilni mehanizmi, dopunjeni nekim tehnološkim novinama (poput akcija organizovanih preko internet društvenih mreža). Međutim, ovi pokreti su bili kontaminirani nasilnim elementima, tokom akcija i naknadno. Može se govoriti o uspehu, jer jesu smenjeni neki autoritarni državnici, ali sepre može govoriti o jačanju anarhije i korupcije nego o jačanju slobode i demokratije,.

Kao zajedničke ključne karakteristike ovih promena, Majkl Mekfaul (Michael McFaul) navodi četiri elementa: „1. razlog za smenu režima bili su pokradeni izbori, a ne rat, ekonomska kriza ili međunarodni faktor; 2. opozicija je koristila vanisntitucionalna sredstva da bi zaštitila postojeći demokratski poredak, a ne da bi izazvala stvaranje novih pravila igre; 3. u svakoj od zemalja su vladar i izazivač istovremeno tvrdili da imaju legitimitet; 4. revolucionarna situacija je razrešavana bez nasilja velikih razmera.”²

Isti autor navodi i preduslove za njihovo ostvarivanje: 1. reč je o poluautoritaritarnom režimu, jer on ostavlja prostor za organizovanje pokreta otpora; 2. sistem ima nepopularnog lidera; 3. ujedinjenost opozicije koja podržava otpor; 4. kontrolisanje izbora; 5. postojanje nezavisnih medija; 6. mobilisanje velikih masa koje preduzimaju nenasilne akcije; 7. nemotivisanost snaga bezbednosti da brane režim.

Ulogu svakako igraju i međunarodna pomoć, u smislu logistike i finansija, i svesnost samih građana o korumpiranom sistemu i mogućnost da se na njega utiče.

Moderni teoretičar nenasilnog otpora je Džin Šarp (Gene Sharp), čije ideje za praktične akcije koriste mnogi disidenti širom sveta. Njegova

2 Spasojević, Dušan (2010.), *Peti oktobar u kontekstu „šarenih revolucija“*, u: Dušan Pavlović (prirednik) *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji: deset godina posle*, Beograd: Fondacija Hajnrih Bel, str. 57.

dela *Politika nenasilne akcije* i *Od diktature do demokratije* su inspirisale mnoge borbe za slobodu i ljudska prava. Revolucionari u Istočnoj Evropi u 21. veku, uključujući predstavnike Narodnog pokreta Otpor u Srbiji, svoj program su napisali upravo na njegovim načelima. Šarp kaže „to je naša tvrdnja (...) da je politički prkos, ili nenasilna borba, najmoćnije sredstvo na raspolaganju onima koji se bore za slobodu.“³

1. O NENASILNOM OTPORU UOPŠTE

1.1. Planiranje i strategija

„Politička moć je zbir sredstava, utisaka i pritisaka, uključujući – autoritet, priznavanja i kažnjavanja – koji, u svrhu postizanja ciljeva moći, stoje na raspolaganju onima koji tu moć poseduju, na prvom mestu vladi, državi i opozicionim grupama.“⁴ Onaj koji je u poziciji da kontroliše izvore moći, kao što su materijalna sredstva, znanje i veštine, ljudstvo, sankcije, zapravo kontroliše i društvo u celini ili u delu. Moć se nikada ne ispoljava kroz pojedince, već kroz institucije i organizacije, koje obuhvataju vojsku i policiju, sudstvo, birokratiju, obrazovni sistem, organizovanu religiju, medije i poslovnu zajednicu. Da bi bila delotvorna, ona mora da bude legitimna od strane većine koja je autoritetu podređena, što znači da je u osnovi političke moći – poslušnost. Kako se povećava broj ljudi koji su spremni da uskrate podršku vladajućem sistemu, tako njihova moć slabi.

Nenasilni otpor predstavlja taktiku za postizanje društvenopolitičkih ciljeva kroz simboličke proteste, ekonomsku ili političku nesaradnju, bojkot, demonstracije, građansku neposlušnost, štrajkove, deljenje letaka, neplaćanje poreza i druge vaninstitucionalne metode kojima je zajedničko to što ne primenjuju nasilje, i što se aktivno suprotstavljaju vlasti. Procena kapaciteta, sposobnosti i sredstava i pravljenje kampanje na osnovu realističnih parametara je kamen temeljac za ovakvu vrstu delovanja. To može da se postigne SWOT analizom kroz procenu mogućnosti i pretnji, prednosti i mana, kako protivničkih, tako i otpora, i pronalaženjem pristupa kojim će se nadigrati protivnik, maksimalno koristeći njegove mane, a svoje prednosti. Bitna je dobra organizovanost unutar grupe, što se postiže razradom detalja i podelom uloga.

Kako bi pokret proširio poruku koju želi da pošalje, neophodno je da je u stalnoj komunikaciji sa svojom publikom. Najčešće se obraća

3 Sharp, Gene (1994), *From Dictatorship to Democracy*, Boston: Albert Einstein Institution.

4 Popović Srđa, Milivojević, Andrej i Đinović, Slobodan (2006.), *Nenasilna borba u 50 tačaka*, Beograd: Samizdat B92, str. 30.

članovima i simpatizerima same organizacije, zatim široj javnosti koja obuhvata studentske unije, međunarodnu javnost i nevladine organizacije, poslovne zajednice, a i protivničke pokrete. Poruka treba da bude povezana sa misijom i da poziva na akciju one kojima je upućena. U sferi moderne tehnologije i socijalnih mreža, pojavljuju se novi moćni kanali komunikacije sa domaćom i međunarodnom publikom.

1.2. Kampanja i sprovođenje akcija

Organizacija koja planira realizaciju akcije je u stalnoj potrazi za sredstvima. Najčešći izvori materijalnih sredstava jesu lokalna udruženja građana i nevladine organizacije, poslovne zajednice, sindikati i drugi oblici udruživanja. Pomoć takođe može da stigne i od međunarodnih organizacija, kao i porodica i prijatelja samih članova i simpatizera.

Volonteri ili aktivisti su srž svakog nenasilnog pokreta i centar njegove moći. Svako pojavljivanje u javnosti ima za jedan od ciljeva i obraćanje potencijalnim članovima, da bi se regrutovalo što više ljudi. Organizacija treba da bude fleksibilna, a aktivisti stalno uposleni i sposobni da se pomeraju sa funkcije na funkciju.

Vreme se javlja kao resurs zbog karaktera univerzalnosti, jer i nenasilni pokret i protivnička strana mogu imati razlike u prethodna dva resursa, ali vreme je ono što im je zajedničko i nepromenljivo. Da bi se očuvao nivo organizovanosti i efektivnog raspolaganja vremenom, aktivnosti se planiraju sukcesivno, u skladu sa ciljem organizovanja.

Javne akcije su se pokazale kao veoma efikasan način širenja poruke nenasilnog pokreta. Postoji nekoliko razloga za to: njihovo pojedinačno izvođenje ne zahteva veliki broj ljudi ili materijalnih resursa, mogu da se realizuju i unutar veoma represivnog sistema i lako dopiru do medija odakle se veoma brzo šire.

Postoje mnogobrojni načini kako će protivnik pokušati da utiče na delovanje grupe i da izvrši pritisak. Neke od oprobanih metoda su stvaranje atmosfere straha, hapšenje aktivista i povećavanje izdataka. Na taj način se deluje na moral grupe i očekuje da će potencijalnim aktivistima opasti nivo entuzijazma oko priključenja ako se ono napravi dovoljno skupim i rizičnim. Reakcija na tehnike ugnjetavanja ne sme da bude nasilje jer će se onda po pravilu odgovoriti još većim nasiljem. Vlast obično prvo koristi legalan okvir kako bi ugušila javne akcije pokreta; na primer donosi Zakon o okupljanju građana, Zakon o javnom redu i miru. Udar na ključne pojedince i lidere je takođe jedan od efikasnih načina. Tajna policija i obaveštajne službe posežu i za ekstremnim merama kao što su

prisluškivanje, zastrašivanje, mučenje, hapšenje a ponekad i ubijanje kako bi se ostalim aktivistima postavili primeri.

2. NENASILNI OTPOR U SRBIJI

2.1. Politička pozadina

Oblik režima određuje organizaciju centra političke moći i njegove odnose sa društvom, koji oblikuju interese i ponašanje pripadnika vlasti i opozicije. „Oblik režima takođe ima značajne posledice za promenu režima: moderni nedemokratski režimi, kao što su totalitarni, posttotalitarni, autoritarni i sultanistički, koji se razlikuju prema merilima pluralizma, ideologije, vođstva i mobilizacije, uglavnom određuju putanje promene režima i zadatke koje je neophodno obaviti radi učvršćenja demokratije.“⁵ Autoritarizam je takva vrsta nedemokratskog režima u kome se odvijaju redovni višestranački izbori, prividno postoji utakmica između vlasti i opozicije, i postoje demokratske institucije, ali je nepošten, ne postoji vladavina prava i pravila se narušavaju. Vlast često deluje na opoziciju i pobunjenike represivnim merama koje imaju za cilj zastrašivanje, otežano finansiranje i pojavljivanje u medijima. Ovakvi režimi ne ispoljavaju interese šire društvene zajednice i kao sistem su strukturno nestabilni i podložni urušavanju. Zbog toga je najčešći odlazak sa vlasti ovakvih vladara usled mobilizacije naroda ili vojnog udara.

Srpski primer ovakvog nedemokratskog režima su devedesete godine prošlog veka. Demokratske procedure jesu postojale, ali su ih tadašnji lider Slobodan Milošević i njegova partija SPS često (povezati red) zloupotrebljavali. Prelazak iz komunističkog sistema u ovakav autoritarni su obeležili (povezati red) višestranački izbori 1990. godine, gde je Milošević odneo ubedljivu pobedu, ali uglavnom zahvaljujući nefer proceduri. To je podrazumevalo veliku naklonjenost SPS-u državnih medija, prvenstveno televizije, kao i promene Ustava neposredno pred izbore. Primenjen je većinski izborni sistem, koji je doveo do toga da je SPS, iako sa osvojenih 46,1 % glasova, dobio u Skupštini čak 194 od 250 poslaničkih mesta. Ubrzo su usledili protesti, zbog kontinuirane medijske propagande protiv opozicije i izolacije Srbije u međunarodnim odnosima. Nezakonito je prisvojena socijalistička imovina, i vojska i policija su bile pod jakom kontrolom. Na

5 Vladislavjević, Nebojša (2010.), „Mešoviti režimi, protesti i 5. Oktobar”, u: Dušan Pavlović (prirednik) *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji: deset godina posle*, Beograd: Fondacija Hajnrih Bel, str. 14.

saveznim parlamentarnim izborima 1996. godine, pobjedu je opet odnela vladajuća koalicija, ali je zato demokratska opozicija dobila više glasova na lokalnim izborima u svim većim gradovima. Kako ovo nije išlo u prilog vlasti, naređeno je da se ponište izbori svuda gde SPS nije pobjedio. Zbog pojačane kontrole, otkrivena je izborna krađa i usledile su nove demonstracije. U narodu je sve više raslo nezadovoljstvo, što je dovelo do masovnih mobilizacija 1996. i 1997. godine. Vlast je stekla potpunu kontrolu nad uvozom i izvozom i velikim delom ekonomije, a u tom momentu takođe je imala i deo međunarodne podrške, jer su zapadne diplomate bile zadovoljne završetkom rata u Bosni i ukidanjem sankcija. Dok u društvu dominira korupcija, SPS pravi koaliciju sa strankom JUL, na čijem se čelu nalazi Miloševićeva supruga Mirjana Marković, i Milošević širi oko sebe mrežu poslovnih prijatelja koji su se velikom brzinom bogatili. Dugoročne posledice zimskih protesta bile su veoma nepovoljne za vlast. „Otimajući izbornu pobjedu opozicije, izgubili su i ostatke autoriteta unutar zemlje i u inostranstvu, stečene zaustavljanjem rata u Bosni.“⁶ Posle konfrontacije sa Oslobođilačkom vojskom Kosova (UČK) i oružane intervencije NATO Alijanse „Milosrdni anđeo“, Milošević menja ustav kako bi učvrstio svoj predsednički položaj i zakazuje predsedničke izbore. „SPS, u početku hegemonistička stranka vlasti, s razućenom organizacionom mrežom, dobro obrazovanim i iskusnim kadrom, bliskim vezama s najvećim sindikatom i značajnom podrškom u svim bitnim delovima biračkog tela, pretvorila se vremenom u istrošeno lično izbornu oruđe Miloševića.“⁷

2.2. Stvaranje Otpora i 5. oktobar

Godine 1998. počelo je stvaranje studentskog pokreta Otpor!, čija je strategija počivala na dve osnovne stvari, jedna je da se neprijatelj prikaže u toliko lošem svetlu da nije moguće podržati ga, a druga je pokazati svoju organizaciju u takvom izdanju da je nemoguće ne priključiti se.

Prve akcije Otpora bile su protiv ukidanja autonomije univerziteta u Srbiji, koje su počele ispisivanjem parola i grafita karakterističnog simbola pesnice. Aktivnosti su se dalje nastavile efektivno tek posle bombardovanja 1999. kada se pojavila kampanja potpisivanja *Deklaracije o budućnosti Srbije*, a neki od ciljeva koje je obuhvatala bili su ukidanje Zakona o informisanju i Zakona o univerzitetu, prestanak represije nad medijima i raspisivanje

6 Vladislavljević, Nebojša (2010.), „Mešoviti režimi, protesti i 5. Oktobar“, u: Dušan Pavlović (prir.) *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji: deset godina posle*, Beograd: Fondacija Hajnrih Bel, str. 22.

7 Ibid, str. 20.

demokratskih izbora. Još jedan događaj je obeležio tu godinu, a to je bila organizovana rođendanska proslava za Miloševića, gde su okupljeni aktivisti mogli da napišu želje i donesu poklone, od kojih su najzanimljiviji bili karta za Hag u jednom pravcu, zatvorenička uniforma i lisice. U novembru i decembru sprovedene su još dve kampanje, jedna je obuhvatala pravljenje 50.000 postera na kojima su poznati srpski glumci pozirali sa podignuti pesnicama („Pesnica je pozdrav“), a druga je bila „Otpor – jer volim Srbiju“. Režim je na ove plakate odgovorio svojim, a nakon ratova plakatima, prešlo se na ulice. Počelo je sa pravoslavnom Novom godinom 2000, kada su aktivisti Otpora delili nagrade za najotpornijeg pojedinca, novinara, profesora, i razne institucije. U februaru je Otpor zakazao svoj prvi Kongres na kojem je predstavljen *Manifest*, kao svojevrсна parodija na protekli komunistički režim Srbije. Ime je promenjeno u Narodni pokret otpora, a ideja je bila da se ukaže kako se ceo narod ujedinio protiv režima. Front otpora se proširio zbog saradnje sa opozicionim silama, nezavisnim medijima i sindikatima. Najveći argument aktivista je bio ukazivanje na to da je vlast spremna da u svakom momentu pribegne nasilju, što su pokazala masovna prebijanja otporaša u Požarevcu i Vladičinom Hanu. Potpadajući pod unutrašnji ali i spoljašnji pritisak, Milošević zakazuje prevremene savezničke predsedničke i lokalne izbore za 24. septembar. Otpor vodi dve predizborne kampanje, „Vreme je!“ i „Gotov je!“, koja je imala za cilj da unapred raširi pobedničko raspoloženje i slomi veru u nepobedivog vođu.

Posle neuspešnog atentata na vođu SPO-a Vuka Draškovića, on je napustio zemlju, iz čega je usledilo konačno ujedinjenje opozicionih strana koje su imale nesuglasica zbog svojih vođa. Bolje pripremljena opozicija, ujedinjena u koaliciju pod nazivom Demokratska opozicija Srbije (DOS), kao i podrška od zapadnih vlasti, dovele su do toga da je ona izvojevala izbornu pobjedu uprkos nepovoljnim uslovima. Posle neuspelih pokušaja da se diskredituje pobjeda Vojislava Koštunice u prvom krugu, usledili su bojkot i građanska neposlušnost kao reakcija, kao i štrajk rudara u Kolubari. Vojska i policija su otkazale poslušnost još uvek vladajućem režimu, što je olakšalo korake do „spontane narodne revolucije“ i kolapsa vlasti čuvenog 5. oktobra. Demonstranti su upali u zgradu Skupštine i zapalili njene prostorije, Radio-televiziju Srbije i druge institucije, što je dodalo nasilnu komponentu dotadašnjoj nenasilnoj borbi. Nakon što je Milošević priznao Koštuničinu pobjedu, zakazani su i republički izbori za decembar, ne bi li se dovršila promena režima. Otpor izlazi sa novim kampanjama „Nema opuštanja“, „Overi!“, i „Samo vas gledamo“, slogan kojim je prvi put pokazao da ima nameru da uzme i političku ulogu nakon Miloševićevog pada.

2.3. Epilog i posledice

DOS je odneo pobjedu na decembarskim izborima 2003. godine, i otvorio se put za izgradnju demokratskih institucija. Međutim, pokazalo se da je došlo do personalne, a ne suštinske promene režima. Napuštena je politika rata i sukoba sa spoljašnjim i unutrašnjim neprijateljima, a počela je orijentacija ka EU i zapadnim vrednostima, predlagane su i neke ekonomske reforme. Ali očekivane promene se nisu dogodile, jer i dalje nije došlo do punog uspostavljanja demokratije, tržišne privrede i vladavine prava.

Novi Ustav je donet tek 2006. godine, i nije bilo novih politika koje bi u potpunosti prekinule vezu sa starim režimom. Većina važnijih interesnih grupa je preživela, oko neefikasnih firmi, tajne policije i kriminala, a vlast se ponovo bogatila na korupciji.

Otpor se na republičkim izborima predstavio kao politička stranka, i izašao sa vrlo malim brojem osvojenih glasova. Pa ipak, uprkos ovom padu, nastavio je da živi kroz osnivanje institucija koje su proklamovale metode nenasilnih akcija (CANVAS i Center for Non-Violent Resistance).

ZAKLJUČAK

Naš primer nenasilnog otpora zaista je i počeo kao takav, mirnim studentskim demonstracijama tokom 1996. i 1997. godine, ali je kulminirao 5. oktobra 2000. godine i nasilnim upadima u institucije. Teško je dati precizan odgovor da li je do prevrata došlo zbog velike mase okupljenog naroda, neplaniranih nasilnih dešavanja pri upadu u institucije sa elementima anarhizma, ili zbog procene onih koji su kontrolisali institucije sile da je došlo do preokreta, i da im je korisnije da promene političku stranu.

Kada dođe do nenasilne borbe za slobodu i demokratiju, postaje teško tačno prepoznati šta su interesi naroda, a šta silnika. Srbija se našla na ukrštanju svetskih trendova nenasilne borbe, i ono što je sigurno jeste da su ovi protesti bili narodni, spontani i opravdani. Jasno je i to da je „Otpor” pokret koji je samo artikulisao tu nenasilnu, a protestnu energiju naroda. Ali je, nažalost, isto tako jasno i da su predstavnici domaće oligarhije i velikih sila, tražili i nalazili načina da u svemu ovome štite svoje interese. U okviru tih ograničenja, postaje jasnije da smena režima predstavlja tek početak, a ne kraj tranzicije.

Literatura

1. Bujošević, Dragan i Radovanović, Ivan (2001.), *5. oktobar – 24 časa prevrata*, Beograd: Medija centar
2. Popović Srđa, Milivojević, Andrej i Đinović, Slobodan (2006.), *Nenasilna borba u 50 tačaka*, Beograd: Samizdat B92
3. Sharp, Gene (1994), *From Dictatorship to Democracy*, Boston: Albert Einstein Institution
4. Sharp, Gene (1973.), *The Politics of Nonviolent Action*, Boston: Porter Sargent
5. Spasojević, Dušan (2010.), *Peti oktobar u kontekstu „šarenih revolucija“*, u: Dušan Pavlović (prir.) *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji: deset godina posle*, Beograd: Fondacija Hajnrh Bel, str. 53-63
6. Vladislavljević, Nebojša (2010.), *Mešoviti režimi, protesti i 5. oktobar*, u: Dušan Pavlović (prir.) *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji: deset godina posle*, Beograd: Fondacija Hajnrh Bel, str. 13-23

Internet izvori

1. <http://www.everydayrebellion.net/the-project/> (Pristupljeno 10.06.2014.)
2. http://www.nytimes.com/2007/07/01/books/review/Letters-t-1.html?_r=0 (Pristupljeno 11.06.2014.)

Summary

This essay had a goal to show two things. One of them is policy and making of nonviolent resistances, which is based on successful nonviolent revolutions all over the world, and the other one is implementation such policy on the local level, with analysis and consequences of Tthe 5th of October. Also, a parallel is made with similar international examples. The books of the modern theorist Gene Sharp and many of the current discussions on this topic have served as a inspiration.

Key words: nonviolent resistance, revolution, political regime, Serbia, The 5th of October, The National Resistance Movement (Narodni pokret otpora), Slobodan Milosevic, demonstration, slogans

Ključne reči: nenasilan otpor, revolucija, politički režim, Srbija, 5. oktobar 2000. , Narodni pokret otpora, Slobodan Milošević, demonstracije, slogani

Nenad Stekić

Tutorka: doc. dr Vanja Rokvić

Institucija: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu

ULOGA ZAŠTITNIKA GRAĐANA U SPROVOĐENJU NACIONALNOG PREVENTIVNOG MEHANIZMA PROTIV TORTURE (NPM) NAD ZATVORENICIMA U REPUBLICI SRBIJI

Uvod

„Niko se ne sme podvrgavati mučenju ili svirepom, nečovečnom ili ponižavajućem postupku ili kažnjavanju”.

Čl. 5 Univerzalne deklaracije Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima

Na temeljima međunarodnog prava i zahteva javne svesti za humanizacijom čovečanstva, ali i u pravnim regulativama mnogih država savremenog sveta, nastali su osnovni principi u vezi sa pravima čoveka bez obzira na njegov trenutni pravni status. Sve veća kršenja elementarnih ljudskih prava zatvorenika i lica privremeno zadržanih u zatvorima širom sveta, ukazala su na potrebu kreiranja normativne regulative i uspostavljanja različitih mehanizama i institucionalnih načina prevencije torture i nehumanih postupaka prema toj kategoriji lica.

Brojčano povećanje zatvorenika u zavodima¹ na teritoriji Republike Srbije, loši uslovi boravka u njima, kolizija pravnih akata kao i needukovanost zatvorenika o svojim pravima, doveli su do potrebe regulisanja ove oblasti na normativnom planu nacionalnim i međunarodnim aktima.

Nacionalni preventivni mehanizam² (ili Nacionalni mehanizam prevencije torture lica lišenih slobode – NPM) je instrument koji

1 Ovaj termin biće korišćen u radu u smislu u kom se upotrebljava u Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije. Prema ovom Zakonu u zavode spadaju: kazneno-popravni zavodi, okružni zatvori, kazneno-popravni zavod za žene, kazneno-popravni zavod za maloletnike i vaspitno-popravni dom za maloletnike.

2 Nacionalni mehanizam prevencije je prvi put kao termin upotrebljen u Opcionom protokolu Konvenciji protiv torture (OPCAT), koji je Republika Srbija ratifikovala 2006. godine.

obezbeđuje nezavisnu kontrolu zavoda u kojima su smeštena lica lišena slobode. Pored kontrole od strane nezavisnih organa, NPM omogućuje i upućivanje preporuka zavodima koje se tiču poboljšanja uslova u kojima borave navedena lica.

U radu će biti predstavljena uloga republičkog Zaštitnika građana u sprovođenju NPM-a kao i osnovni problemi u funkcionisanju ovog mehanizma u Srbiji.

Metodologija korišćena prilikom istraživanja za potrebe ovog rada je analiza normativno-pravne regulative u oblasti NPM-a i ostalih pravnih akata pozitivnog prava Republike Srbije i dokumenata usvojenih od strane Ujedinjenih nacija i drugih organizacija koje se bave pravima lica lišenih slobode, kao i analiza sadržaja izveštaja Zaštitnika građana Republike Srbije (godišnjih i posebnih). Pored toga, kao metod istraživanja korišćen je intervju polustrukturisanog tipa.³

Istraživanje je sprovedeno u aprilu 2014. godine, a poseban akcenat u pogledu prostorne dimenzije rada odnosi se na teritoriju Republike Srbije (bez A.P. Kosova i Metohije).

1. Normativno-pravni okvir zaštite od torture

Pozitivno pravo na međunarodnom i nacionalnom planu je polazna osnova za kreiranje politike borbe protiv torture nad licima lišenih slobode u zavodima. Pravna regulativa predstavlja strateški nivo planiranja institucionalnih mehanizama za operativnu razradu planova kao što je Nacionalni preventivni mehanizam. Implementacija NPM-a u Republici Srbiji bazira se na Opcionom protokolu Konvenciji protiv torture (tzv. OPCAT⁴), i drugim standardima i pravnim regulativama proisteklim iz ovog protokola a koje je Republika Srbija prihvatila. Opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni su deo pravnog poretka Republike Srbije i neposredno se primenjuju.⁵ Shodno tome, ratifikovane konvencije, protokoli i drugi akti međunarodnog prava, obavezuju Republiku Srbiju da ih implementira i neposredno sprovodi. U nastavku će biti dat kratak osvrt na karakteristične primere domaćeg i međunarodnog zakonodavstva koje je u vezi sa pravima zatvorenika i

3 Intervjuisane osobe su Miloš Janković (zamenik Zaštitnika građana zadužen za NPM) i Jasmina Nikolić (Viktimološko društvo Srbije).

4 <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/OPCAT/Pages/OPCATIndex.aspx>, sajtu pristupljeno 9. maja 2014.

5 *Ustav Republike Srbije*, čl. 16. st. 2. (*Sl. glasnik RS*, br. 98/2006).

spvođenjem NPMa u praksi na teritoriji Republike Srbije.

1.1 Zaštita od torture u zakonodavstvu Republike Srbije

Ustavom Republike Srbije eksplicitno su zajamčene fizička i mentalna nepovredivost ličnog integriteta. Takođe, članom 25. istaknuta je zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg ponašanja ili kažnjavanja prema svim građanima, ali i licima lišenih slobode.

Zabrana mučenja i nehumanog postupanja prema licima lišenim slobode kao što je do sada napisano, preneti je na ustavni nivo, što je osim prakse pozitivnog prava većine evropskih zemalja, značajan korak ka daljoj humanizaciji prava lica lišenih slobode u zatvorima na teritoriji Republike Srbije.

Na zakonskom nivou u zaštiti lica lišenih slobode, najdalje se otišlo u oblasti zaštite maloletnika u zatvorima i kazneno-popravnim domovima. Karakterističan je primer pozitivno-pravnog rešenja iz Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela, koji reguliše odnos prema maloletniku koji je lišen slobode.⁶

Dostignut stepen brige o maloletnicima u zatvorima na zakonskom nivou takođe ilustruje član 91. pomenutog Zakona koji zabranjuje da se maloletniku izriče disciplinska kazna upućivanje u samicu. Na podzakonskom nivou, pozitivan primer predstavlja donošenje Direktive o načinu rada službenika i tretmana u zatvorima⁷ u februaru 2013. godine, gde je deo akta posvećen pravilima o upoznavanju osuđenog sa propisima i svojim pravima za vreme boravka u zatvoru.

Ovim aktom definisana je obaveza službenika tretmana da upoznaju sve osuđene sa pravima i obavezama tokom izvršenja kazne za vreme boravka u prijemnom odeljenju.

Službenik tretmana osuđene upoznaje sa načinima zaštite prava kao i o načinu dobijanja pravne pomoći u zavodu (pisanje podnesaka, pritužbi, obavljanju poverljivog razgovora sa upravnikom zavoda, žalbi, neposredne pritužbe direktoru Uprave, prituživanje nadzoru, sudskoj zaštiti, podnošenje pritužbe Zaštitniku građana i sl.). Svako osuđeno lice potpisuje izjavu da je upoznato sa propisima koji regulišu njegova prava i obaveze.

6 „Prema licu lišenom slobode mora se postupiti čovečno i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti.“, Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela, čl.89., *Sl. Glasnik RS*, br. 85/05).

7 Direktiva o načinu rada službenika i tretmana u zatvorima, (*Sl. Glasnik RS*, br. 79/05, 101/07 i 95/10).

2. Uloga Zaštitnika građana u sprovođenju NPMa u Republici Srbiji

Zaštitnik građana Republike Srbije je od strane Narodne skupštine određen za glavnog nosioca sprovođenja NPMa, i kao takav, koordinira akcijama svih drugih organa i nevladinih organizacija koje su zadužene da mu pruže specijalizovanu pomoć u radu. Uloga Zaštitnika građana u sprovođenju NPMa u Republici Srbiji bi se mogla definisati sa dva aspekta. Sa jedne strane, on ima centralnu nadležnost kada je reč o organizovanju, monitoringu i evaluaciji procesa Nacionalnog preventivnog mehanizma, dok sa druge strane on koordiniše rad više različitih subjekata (pre svega, pokrajinskog Ombudsmana i NVO sektora) i objedinjava njihove zadatke radi ostvarivanja zajedničkih ciljeva. Zbog toga, on ima *centralno-koordinirajuću ulogu u sprovođenju NPMa*.

2.1 Zaštitnik građana

Potreba za srpskim ombudsmanom prvi put je podignuta na ustavni nivo u domaćem zakonodavstvu 2006. godine usvajanjem Ustava Republike Srbije koji u svom 138. članu prepoznaje Zaštitnika građana kao instituciju za zaštitu prava i sloboda građana i kontrolu državnih organa.

Zaštitnik građana Republike Srbije je nezavisan državni organ koji štiti prava građana i kontroliše rad organa državne uprave, organa nadležnog za pravnu zaštitu imovinskih prava i interesa Republike Srbije, kao i drugih organa i organizacija, preduzeća i ustanova kojima su poverena javna ovlašćenja.⁸ Ovaj državni organ, po svom karakteru nezavisni, počeo je sa radom 2007. godine, a svoj rad temelji na Zakonu o Zaštitniku građana usvojenom od strane Narodne skupštine Republike Srbije 2007. godine.

Zaštitnik građana je kroz svoju višegodišnju praksu zaštite prava lica lišenih slobode, prepoznat kao institucija koja će sa uspehom obavljati poslove NPMa na teritoriji Republike Srbije. Model prema kom je republički ombudsman nosilac sprovođenja NPMa, prihvaćen je u većini evropskih zemalja uz izvesne modifikacije.

Republika Srbija je potpisala Opcioni protokol 25. septembra 2003. godine, Zakon o ratifikaciji Opcionog protokola je donela 01. decembra 2005. godine⁹, a po predaji ratifikacionog instrumenta 26. septembra 2006. godine je postala država članica Opcionog protokola.

8 Zakon o Zaštitniku građana čl. 1, (Sl. glasnik RS, br. 79/2005 i 54/2007).

9 Zakon o ratifikaciji opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture (Sl. list SCG-međunarodni ugovori, br. 16/2005)

Zakonom o dopuni Zakona o ratifikaciji Opcionog protokola, usvojenim 28. jula 2011. godine na sednici Narodne Skupštine Republike Srbije¹⁰, Zaštitnik građana je određen da obavlja poslove NPM. Zakonom je odabran model sprovođenja NPM-a od strane republičkog Zaštitnika građana, pokrajinskih ombudsmana i civilnog sektora. Razlog za propisivanje saradnje Zaštitnika građana sa ombudsmanima autonomnih pokrajina i udruženjima u obavljanju poslova NPM leži u činjenici da su Pokrajinski Ombudsman AP Vojvodine i brojna udruženja građana već dugi niz godina izuzetno aktivni u zaštiti prava lica lišenih slobode i prevenciji torture, kao i da poseduju veliko znanje i iskustvo u monitoringu ustanova u kojima su smeštena lica lišena slobode.¹¹ Ovakvo rešenje je saglasno sa Zakonom o Zaštitniku građana, prema kome Zaštitnik građana saraduje sa ombudsmanom autonomnih pokrajina i građanskim braniocem (ombudsmanom) u jedinicama lokalne samouprave u kojima je on ustanovljen u cilju razmene informacija o uočenim problemima i pojavama u radu i postupanju organa uprave sa stanovišta zaštite i unapređenja ljudskih sloboda i prava.¹²

Poteškoće u radu republičkog Zaštitnika građana odnose se na pravnu snagu njegovih akata – preporuka. Naime, Zaštitnik građana u slučaju kršenja prava građana može sačiniti preporuke instituciji koja je povredila ta prava, ali njegove preporuke nemaju pravno obavezujući karakter. Zbog toga, Zaštitniku građana ostaje da snagom svog autoriteta učini da institucije sprovedu njegove preporuke. U slučaju da institucije ne žele da sprovedu preporuke u delo, Zaštitnik građana će obavestiti Vladu, Narodnu skupštinu i javnost o povređenim pravima građana.

Takođe, Zaštitnik građana nije ovlašćen da kontroliše rad Predsednika Republike, Vlade Republike Srbije, Narodne skupštine, Ustavnog suda kao ni ostalih sudova i javnih tužilaštava.

Saglasno prethodno navedenim poteškoćama u radu, treba naglasiti da se pritužbe Zaštitniku građana mogu ulagati tek nakon što su iscrpljene sve moguće pravne instance u konkretnom slučaju. Zbog toga se dešava da Zaštitnik građana bude neefikasan u radu imajući u vidu da zatvorenici koji ulažu pritužbe nisu prethodno sagledali sve svoje pravne mogućnosti u pogledu sankcionisanja kršenja njihovih prava.

10 Isto. *Sl. list SCG– međunarodni ugovori*, br. 7/2011)

11 Izveštaj o sprovedenim pripremnim aktivnostima za obavljanje poslova NPM, Zaštitnik građana, Beograd, 2012.

12 Zakon o Zaštitniku građana čl. 34, (*Sl. glasnik RS*, br. 79/2005 i 54/2007)

2.2 Saradnja zaštitnika građana sa civilnim sektorom u sprovođenju NPMa

Podršku Zaštitniku građana u ostvarivanju zadataka NPMa u Republici Srbiji pružaju i nevladine organizacije i udruženja koja u svojim statutima kao ciljeve imaju promociju i zaštitu ljudskih prava. Zbog toga, Zaštitnik građana se na godišnjem nivou obraća nevladinom sektoru kako bi obezbedio specijalizovanu podršku za sprovođenje NPMa i pružanje kvalitetnije podrške licima lišenim slobode.

Javni poziv za izbor udruženja sa kojima će Zaštitnik građana saradivati u obavljanju poslova Nacionalnog mehanizma za prevenciju torture objavljen je 29. decembra 2011. godine. Poziv se odnosio na izbor udruženja sa kojima će Zaštitnik građana ostvarivati saradnju u obavljanju poslova NPM, što podrazumeva učešće udruženja u posetama mestima u kojima su smeštena lica lišena slobode, sačinjavanje izveštaja, preporuka, mišljenja i drugih akata, kao i obavljanje ostalih poslova NPM. U skladu sa idejom javnog poziva, Zaštitnik građana je odabrao sedam nevladinih organizacija i udruženja za različite oblasti sprovođenja NPMa.¹³

Saradnja Zaštitnika građana sa nevladinim sektorom je još uvek u svojoj početnoj fazi i, shodno tome, rano je govoriti o eventualnim problemima i budućim modalitetima saradnje na ovom nivou. Za sada je neophodno povećati vidljivost NPM-a u široj javnosti i precizirati srednjoročne planove razvoja NPM-a u Srbiji.¹⁴

U sagledavanju šireg konteksta funkcionisanja NPM-a u Republici Srbiji potrebno je imati u vidu stavove studenata koji će u budućnosti biti u prilici da učestvuju u njegovom sprovođenju. U tu svrhu, autor rada je sproveo kvantitativno istraživanje stavova studenata društveno-humanističkih nauka.¹⁵ Cilj ankete je bio da utvrdi stavove studenata o pravima zatvorenika u zatvorima, njihovom nepotrebnom kažnjavanju i informisanost studenata o postojanju i sprovođenju NPM-a u Republici Srbiji. Anketa je pokazala da većina studenata nije upoznata sa postojanjem

13 Izabrana udruženja i nevladine organizacije su: Beogradski centar za ljudska prava – u policijskim stanicama i pritvorskim jedinicama; Viktimološko društvo Srbije – položaj žena u zatvorenim ustanovama; Dijalog i Odbor za ljudska prava Valjevo – položaj osuđenih i pritvorenih maloletnika; Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom (MDRI-S) – u ustanovama socijalne zaštite stacionarnog tipa; Međunarodna mreža pomoći (IAN) – u psihijatrijskim bolnicama; Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji – u zatvorima; Centar za ljudska prava Niš – u zatvorima.

14 Intervju sa Jasminom Nikolić, Viktimološko društvo Srbije

15 Akcenat istraživanja je bio na studentima Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Kriminalističko-policijske akademije i pravnih fakulteta u Beogradu, Nišu i Novom Sadu. Ukupan uzorak je bio 540 ispitanika, a ispitanici su popunjavali onlajn anketu zatvorenog tipa.

NPM-a niti sa elementarnim pravima lica lišenih slobode. Evidentno je da je za potrebe detaljne analize stavova javnog mnjenja o NPM-u potrebno izvršiti dalja istraživanja kako bi se utvrdili uzroci rezultata proistekli iz ovog istraživanja, odnosno razlozi zbog kojih prosečan student na ovaj način percipira prava lica lišenih slobode.

Zbog toga je neophodno uključivanje NPM-a u akademski kurikulum, kako bi student bili upoznati sa funkcionisanjem ovog Mehanizma, ali i uključivanje akademske zajednice u sprovođenje NPM-a u Republici Srbiji.

3. Aktivnosti zaštitnika građana u sprovođenju NPMa u Republici Srbiji

Zaštitnik građana se u svom radu u oblasti sprovođenja NPM-a oslanja na stručnu službu. Na čelu službe je lice zaduženo za prava lica lišnih slobode koje je po funkciji zamenik Zaštitnika građana. Primarna uloga Zaštitnika građana u sprovođenju Nacionalnog mehanizma prevencije odnosi se na monitoring stanja u zavodima i prava lica lišenih slobode u svim zavodima u Republici Srbiji, nakon čega dostavlja godišnje i posebne izveštaje o stanju u zavodima¹⁶, pravima lica lišenih slobode i potrebnim preporukama za unapređivanje takvog stanja. Zaštitnik građana sprovodi i naknadne kontrolne posete da bi ustanovio da li se njegove preporuke implementiraju u celosti. Pored navedenih aktivnosti, Zaštitnik građana prima pritužbe lica lišenih slobode i na osnovu njih bazira svoje dalje aktivnosti u sprovođenju NPMa.

3.1 Monitoring zavoda za izvršenje krivičnih sankcija

U cilju evaluacije postojeće metodologije poseta zatvorskim ustanovama, Zaštitnik građana je 5. decembra 2011. godine obavio pilot posetu VII paviljonu, koji se nalazi u Kazneno- popravnom zavodu u Požarevcu – Zabeli. U sastavu tima, koji je predvodio zamenik zaštitnika građana za zaštitu prava lica lišenih slobode, bili su zaposleni u Stručnoj službi Zaštitnika građana, jedan psihijatar i dva lekara forenzičara, kao i predstavnik nevladine organizacije Helsinški odbor u Srbiji. Cilj posete bio je utvrđivanje postojanja torture. Poseta nije bila prethodno najavljena, a po dolasku u VII paviljon zatvorskim službenicima je rečeno da nikog ne izvode iz paviljona, kao i da ne ulaze u ćelije bez našeg prisustva.

¹⁶ Trenutno postoje tri godišnja izveštaja o sprovođenju NPM-a (za 2011., 2012. i 2013. godinu), i jedan izveštaj o sprovedenim pripremim aktivnostima za početak rada NPM-a prosleđen Potkomitetu za prevenciju torture.

Članovi monitoring tima, podeljeni u tri grupe, obišli su svih 90 ćelija, kao i sve ostale prostorije u paviljonu. Lekari članovi tima su obavili kratke nenadzirane intervjuje sa svih 240 zatvorenika ponaosob u cilju pribavljanja informacija da li su isti u proteklih šest meseci bili izloženi torturi ili bilo kom obliku zlostavljanja. Zatvorenici koji su tvrdili da su im nanete telesne povrede su na licu mesta pregledani od strane lekara forenzičara, a njihove povrede su fotografisane.

3.2 Pritužbe lica lišenih slobode Zaštitniku građana

Pritužbe lica lišenih slobode na narušavanje svojih prava u zavodima, svakodnevno stižu na adresu Zaštitnika građana Republike Srbije. Evidencije koje se vode po prijavama tih lica, od 2011. godine se prate u okviru sekcije „NPM i prekoračenje policijskih ovlašćenja”, a ukupan broj prijava iz ove oblasti evidentira se od 2009. godine. Pritužbe se odnose na nehygijenske uslove boravka u zavodima, na bezrazložnu torturu od strane stražara i ostalog osoblja u zavodima, ugrožavanje prava na slobodu kretanja unutar zavoda, mučenje od strane drugih zatvorenika, onemogućavanje prava na slobodu opštenja sa porodicom, uskraćivanje prava na slobodne aktivnosti i slično.

Kako su jedini instrument u radu Zaštitnika građana akti sa snagom preporuke, procenat pozitivno rešenih pritužbi je vrlo mali. Takođe, treba imati u vidu i brojne slučajeve i predstavke u kojima je republički Zaštitnik građana nenadležan. Na osnovu uvida u zvanične evidencije o predstavkama lica lišenih slobode republičkom Zaštitniku građana, autor je došao do podataka prikazanih u tabeli 1. Za potrebe ovog rada biće prikazani podaci za proteklih 5 godina počev od 2009. zaključno sa 2013. godinom.

Tabela 1: Statistički prikaz predstavki lica lišenih slobode Zaštitniku građana za period 2009.-2013.

Vrsta predstavke / predmeta:	Broj predstavki:
Predstavke u 2009. Godini	97
Predstavke u 2010. Godini	194
Predstavke u 2011. Godini	386
Predstavke u 2012. Godini	401
Predstavke u 2013. Godini	311

Vrsta predstavke / predmeta:	Broj predstavki:
Predmeti sa naročito osetljivim podacima	25
Predstavke stranih državljana	20
Postupci po sopstvenoj inicijativi	69
Ukupan broj svih predstavki (2009.-2013.)	1389

Izvor: Redovni godišnji izveštaji Zaštitnika građana od 2009. – 2013. godine dostupni na zvaničnom web sajtu Zaštitnika građana (www.ombudsman.rs)

Evidentno je da je broj predstavki lica lišenih slobode bio najveći u periodu 2011. i 2012. godine, što je relativno očekivano imajući u vidu da je NPM u Republici Srbiji počeo da se primenjuje 2011. godine, i da su zatvorenici bili upoznati sa uspostavljanjem Mehanizma, te su Zaštitnika građana prepoznali kao relevantnu instituciju koja im može pomoći. Takozvano „klatno” koje ima najveću amplitudu u trenutku nastanka neke društvene pojave, a zatim se amplituda srazmerno proteku vremena smanjuje, pokazalo se kao pravilo i u ovom slučaju. Već 2013. godine, broj predstavki lica lišenih slobode republičkom Zaštitniku građana se smanjio za petinu. U prva tri meseca 2014. godine, primećen je znatan pad broja predstavki u odnosu na trend iz 2013. godine, što se može tumačiti na dva načina: funkcionisanje i primena NPM-a u praksi dobro funkcioniše ili lica lišena slobode sve manje veruju Zaštitniku građana. Treba naglasiti i postojanje dela predstavki koje dolaze od stranih državljana, kao i čak 69 postupaka koje je Zaštitnik građana otpočeo po svojoj inicijativi.¹⁷

4. Prepoznati problemi i preporuke za unapređenje modela za prevenciju torture u RS

- Unaprediti znanja o NPM-u u akademskoj literaturi
 - *Uključiti u sadržaje fakultetskih udžbenika društveno-humanističkih nauka (pravni predmeta) postojanje i funkcionisanje NPM-a u svetu i u Republici Srbiji.*
- Uključiti veći broj institucija i NVO u NPM

¹⁷ Zaštitnik građana može shodno Zakonu o Zaštitniku građana da otpočne postupak po sopstvenoj inicijativi onda kada proceni da je došlo do kršenja ljudskih prava, iako to kršenje nije prijavljeno.

- *Mali broj aktera u sprovođenju NPM-a u Srbiji prepoznat je kao problem imajući u vidu nedovoljnost kapaciteta za pokrivanje svih kategorija lica lišenih slobode.*
- Jasnije definisati okvire rada za svaku NVO
 - *Preplitanje nadležnosti u okviru NPM-a prilikom realizacije poslova posete prepoznat je kao problem. Stoga, preciziranje okvira rada za svaku uključenu NVO predstavlja *conditio sine qua non* u postupku sprovođenja NPM-a.*
- Usaglasiti normativne akte (pravilnike) svih zavoda
 - *Pravilnici, evidencije i drugi propisi na nivoima zavoda u Republici Srbiji su heterogenog sadržaja. Bolja usaglašenost internih akata doprineće kvalitetnijoj analizi prava lica lišenih slobode i efikasnijem funkcionisanju NPM-a.*
- Definirati posebne uslove primene NPM-a na određene kategorije zatvorenika
 - *NPM u Republici Srbiji je još uvek u početnoj fazi. Stoga on, premda fokusiran na sva lica lišena slobode, ne prepoznaje u dovoljnoj meri različite potrebe nekoliko kategorija LLS poput žena, maloletnika, lica sa smetnjama u razvoju, i tome slično.*
- Povećati vidljivost NPM-a u javnosti
 - *Rezultati do kojih je autor došao empirijskim istraživanjem govore da čak 89% studenata nikada nije čulo za postojanje NPM-a u Republici Srbiji. Stoga je potrebno da pored postojećeg sajta¹⁸, potrebno sprovesti više okruglih stolova, medijskih i drugih kampanja u cilju promocije NPM-a.*
- Sprovođenje seminara o NPM-u i pravima zatvorenika za čuvare
 - *NPM bi trebalo da pored redovnih aktivnosti, sprovodi seminare i predavanja na temu ljudskih prava, odnosno prava lica lišenih slobode, kako bi se uspešnije prevenirala tortura nad njima.*
- Vođenje zvanične jedinstvene evidencije narušavanja prava lica lišenih slobode
 - *Imajući u vidu da ne postoji jedinstvena evidencija narušavanja prava lica lišenih slobode, neophodno je da se ovakva evidencija uspostavi kako bi se lakše pratio razvoj prava ovih lica i vršila prevencija torture nad njima u budućnosti.*
- Potreba uspostavljanja organizacione jedinice za NPM u okviru Zaštitnika građana

18 Zvanični web sajt NPM-a za Republiku Srbiju: www.npm.rs, sajtu pristupljeno 24.4.2014.

- *Za sada u okviru institucije Zaštitnika građana postoje samo tri zaposlena lica u okviru stručne službe Zaštitnika građana koja se bave NPM-om. Još uvek ne postoji posebna organizaciona jedinica koja bi efikasnije realizovala poslove NPM-a i koja bi uz veća materijalno-kadrovska poboljšanja efikasnije vršila monitoring nad zavodima u Republici Srbiji.*

Zaključak

Zaštitnik građana je u proteklom periodu razvio metodologiju rada i ostvario brojne aktivnosti u obavljanju poslova NPM. NPM je do sada posetio preko 140 ustanova i o tome sačinio izveštaje, a u cilju prevencije zlostavljanja. Upućeno je oko 600 preporuka za otklanjanje utvrđenih nedostataka, od kojih su skoro sve prihvaćene. Sa posećenim ustanovama Zaštitnik građana je stupio u kooperativni dijalog u cilju sprovođenja preporuka. Zaštitnik građana je u obavljanju poslova NPM uspostavio saradnju sa Pokrajinskim ombudsmanom i 14 nevladinih organizacija. Uspostavio je izuzetnu saradnju sa brojnim NPM, osnivač je mreže NPM zemalja Jugoistočne Evrope, kojoj se priključuju i NPM van regiona, a izdao je i nekoliko publikacija o prevenciji torture. Organizovan je veliki broj radionica i konferencija, kao i javno slušanje u Narodnoj skupštini povodom prethodnog godišnjeg izveštaja NPM. NPM održava stalni kontakt sa Potkomitetom UN za prevenciju protiv torture. Napred navedeno rezultat je toga što je Zaštitnik građana, u ovoj početnoj fazi, postojeće resurse predviđene za obavljanje svoje opšte nadležnosti, preusmerio za obavljanje poslova NPM. To je za posledicu imalo da su zbog obavljanja poslova NPM bili smanjeni kapaciteti za obavljanje drugih nadležnosti Zaštitnika građana.

Polazeći od čuvene izjave Fjodora Dostojevskog da se „stepen civilizacije jednog društva procenjuje posmatranjem njegovih zatvora”, ne bi bilo preterano pogrešno zaključiti da je relacija između poštovanja prava lica lišenih slobode i stanja u zavodima dovoljno relevantna za analizu sveukupne situacije u kojoj se određeno društvo nalazi.

Literatura

- Zabrana zlostavljanja i prava lica lišenih slobode, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2011.
- Zakon o Zaštitniku građana čl. 1, (*Sl. glasnik RS*, br. 79/2005 i 54/2007)
- Izveštaj o sprovedenim pripremnim aktivnostima za obavljanje poslova NPM, Zaštitnik građana, Beograd, 2012.
- Zakon o ratifikaciji opcionog protokola uz Konvenciju protiv torture (*Sl. list SCG– međunarodni ugovori*, br. 16/2005)
- Direktiva o načinu rada službenika i tretmana u zatvorima, (*Sl. Glasnik RS*, br. 79/05, 101/07 i 95/10)

Summary

The area of rights of imprisoned persons and persons deprived of liberty is taboo topic within many countries in the modern world. Time difference of more than 58 years between adopting the Universal declaration of human rights and acceptance of Additional Protocol on Convention against torture, by the Republic of Serbia, and maintaining National mechanism of prevention (2011), clearly shows bad results in the promotion and protection rights of mentioned categories of persons.

Today, when Republic of Serbia is officially EU candidate country for membership, within the negotiation accession process, the inevitable question will surely be rights of imprisoned and persons deprived of liberty, which will be negotiated within the Chapter 23.

Implementation of the NPM in the Republic of Serbia is still in its initial phase, and there are still many obstacles to its full implementation. This paper seeks to show weaknesses and advantages of the NPM in Serbia, as well as modalities on which is based work of Serbian national Ombudsman in this area.

Keywords: torture, ombudsman, NPM, institutes, monitoring, civil sector, human rights

Ključne reči: tortura, ombudsman, NPM, zavodi, monitoring, civilni sektor, ljudska prava

Nevena Manić

Tutorka: Biljana Đorđević, M.A., M. Sc.

Institucija: Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu

PERCEPCIJA BRAKA KOD MLADIH ŽENA U SRBIJI

1. Uvod

Tokom svoje duge istorije kao važna institucija, brak je prolazio kroz različite faze i oblike usled društvenih promena koje su na njega uticale. Možda je najznačajniji uticaj na strukturu braka imao proces industrijalizacije. Zbog promene načina života usled uvođenja rada za platu, egzistencija se nije više obezbeđivala resursima koji se stvaraju pomoću svojine nad sredstvima za proizvodnju koje kontrolišu drugi rođaci. Time su srodničke grupe, a posebno roditelji, sve više su gubili uticaj na izbor bračnog partnera, kao i samo uređenje bračne zajednice.¹ Međutim, iako je industrijska revolucija donela nezavisnost od roditelja, položaj žene unutar braka ostao je nepovoljan. Feminističke teoretičarke kritikuju brak zbog podele poslova unutar braka, jer u slučajevima kada su oba supružnika zaposlena, žena provodi značajno više vremena od svog muža radeći kućne poslove.² Neke feministkinje taj odnos porede sa robovlasništvom, definišući brak kao instituciju u kojoj je jedna strana, muž, imala moć robovlasnika u odnosu na svoju ženu, a čak i sada još uvek raspolaže ostacima te moći.³ Marksističke feministkinje analizirale su brak kroz polnu podelu rada koja se dešava u braku, smatrajući da je brak ustvari radni ugovor u kome muž prisvaja neplaćeni ženski rad, što predstavlja osnovni oblik domaće proizvodnje i obrazac patrijarhalne eksploatacije.⁴

Ako su žene u braku u neravnopravnom i nepovoljnom položaju, zašto

1 *Enciklopedija društvenih nauka*, Beograd, Službeni glasnik, 2009, Tom 1, str. 85.

2 S. Moller Okin, *Justice, Gender and the Family*, New York, Basic books, 2008, str. 154.

3 C. Pateman, *The Sexual Contract*, Stanford, Stanford University Press, 1988, str. 154.

4 Z. Mršević, *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*, 2. izd. IP Žarko Albulj, Beograd., 2004, str. 26.

se većina žena i dalje odlučuje na brak? U Republici Srbiji od žena starosti 15 godina i više, neudato je svega 22,9%.⁵ Kerol Pejtman pisala je da „društveni običaji i zakoni lišavaju žene mogućnosti da zarade za sopstveno izdržavanje, tako da je njima brak jedina nada za pristojan život” U kojoj meri se ovo odnosi na Srbiju u 2014. godini? Da li je brak jedina nada ili samo jedan od načina da se do pristojnog života dođe?

U ovom radu ću predstaviti rezultate istraživanja o percepciji braka kod neudatih mladih žena u Srbiji, a cilj mi je da pokažem da postoji nemali broj mladih žena koje vide brak kao način da za sebe obezbede finansijski stabilan život. Takođe, iako je gore već napomenuto da roditelji imaju sve manje kontrole nad bračnim životom svoje dece, moje istraživanje je pokazalo da savremeni roditelji imaju velikog uticaja na očekivanja i ambicije u vezi svih aspekata života, pa tako i u vezi braka kod mladih žena obuhvaćenih ovim istraživanjem.

Na početku ću ukratko predstaviti kako se položaj žene unutar braka poboljšavao kroz istoriju u Srbiji, kao i šta je dovelo do toga da je ispitanicama danas brak od veće važnosti nego što je to možda bio slučaj sa njihovim majkama.

Mlade žene koje su obuhvaćene ovim istraživanjem imaju prosečno 22 godine, što znači da je većina rođena između 1990. i 1995. godine. Možemo pretpostaviti da je većina majki ispitanica rođena šezdesetih godina 20. veka. Iako nije sprovedeno istraživanje o percepciji braka kod majki ispitanica, pretpostavka koju u ovom radu iznosim jeste da im je brak bio od manjeg značaja i da ga nisu posmatrale kao put ka materijalnoj sigurnosti. To ću pokušati da dokažem kroz uslove u kojima su odrastale i evidentnom trendu poboljšavanja položaja žena u vreme njihovog odrastanja.

2. Od socijalističke revolucije do retradicionalizacije devedesetih XX veka u Srbiji

Odredbe Srpskog građanskog zakonika iz 1844. godine, koje se tiču pravne nesposobnosti žena neizmenjeno su se zadržale sve do kraja Drugog svetskog rata.⁶ Tu spadaju odredbe automatskog dobijanja prezimena i

5 Republički zavod za statistiku, 'Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskom bračnom statusu, starosti i polu', <http://webzrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d1802010502IND01%26102%3dRS%2636%3d0%26118%3d7%2c8%2c9%2c10%2c11%2640%3d0%26sAreaId%3d1802010502%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic>, 2011 (datum pristupa: 12.6.2014.)

6 L. Nikolić, „Institucija vlasti muža: Istorijско-pravni aspekti”, *Mapiranje mizoginije*, Beograd, Asocijacija za žensku inicijativu, 2000, str. 250, 255, citirano u A. Pavićević, „Nova Evina pobuna

državljanstva muža, prava muža na izbor ženinog prebivališta, raspolaganja njenom imovinom i kontrolom njene korespondencije, kao i isključenje ženske dece iz nasleđivanja.

Socijalistička revolucija donosi velike promene po pitanju ženske ravnopravnosti, posmatrajući je kao opšti i temeljni problem ljudskog društva. Aleksandra Pavićević navodi da se „na nekim mestima čak naglašava da je samo žensko pitanje jedno od centralnih pitanja socijalističke revolucije, jer polna neravnopravnost predstavlja osnovu svih drugih društvenih nejednakosti, te time izvor nepravde, eksploatacije i otuđenja.”⁷ Položaj žene socijalizam je promenio i radikalnim raskidom sa crkvom kada su komunistički ideolozi i reformatori počeli sa sprovođenjem svog programa „iskorenjivanja vere”. Crkva je prema organizaciji tradicionalnog društva imala odnos u kojem je prihvatila, ozakonila i štitila njegov patrijarhalni poredak, usvajajući skoro sve vrednosne aspekte koji su ga karakterisali.⁸ Procesima ateizacije i sekularizacije može se objasniti i slabljenje patrijarhalnog poretka, kao i jačanje važnosti ravnopravnosti žena u drugoj polovini 20. veka u Jugoslaviji.

Odlukom AVNOJ-a 1943. godine, žene su pred zakonom izjednačene sa muškarcima, ali pravno to nije značilo i realnu emancipaciju. Jedan od osnovnih razloga relativno sporih promena društvenog položaja žena bila je činjenica da je žensko pitanje razmatrano u okviru klasnog, pa se očekivalo da će dolaskom klasne jednakosti biti ostvarena i ženska ravnopravnost.⁹ Slično navodi i Lidija Vasiljević koja piše da „sve levičarski orijentisane feministkinje oštricu svoje kritike usmeravaju ka kapitalizmu kao nosiocu strukturne opresije i eksploatacije žena.”¹⁰ Iako iz ovoga vidimo da ženska ravnopravnost nije u potpunosti uspostavljena, bavljenje ovim pitanjem donelo je velike pozitivne promene. Osnovni zakon o braku iz 1946. i Zakon o bračnim i porodičnim odnosima iz 1981. godine, umnogome su

’žensko pitanje’ i transformacija braka i porodice u Srbiji tokom druge polovine 20. veka’, *Istorija 20. veka*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, br. 2, 2013, str. 26.

7 A. Pavićević, „Nova Evina pobuna ’žensko pitanje’ i transformacija braka i porodice u Srbiji tokom druge polovine 20. veka”, *Istorija 20. veka*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, br. 2, 2013, str. 167.

8 A. Pavićević, *Na udaru ideologija, Brak, porodica i polni moral u Srbiji u drugoj polovini 20. veka*, Beograd, Etnografski institut SANU, 2006, str. 51, 55, 58.

9 A. Pavićević, 'Nova Evina pobuna "žensko pitanje" i transformacija braka i porodice u Srbiji tokom druge polovine 20. veka', *Istorija 20. veka*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, br. 2, 2013, str. 172.

10 L. Vasiljević, 'Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva', *NEKO JE REKAO FEMINIZAM? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd, Heinrich Böll Stiftung, 2008, str. 105.

promenili položaj žene i doneli mogućnost slobodnije odluke o ulasku u brak, ali i izlasku iz njega. Ustavom SFRJ iz 1974. godine, ustanovljena su reproduktivna prava čoveka, kojima je potvrđena mogućnost ženama da same odlučuju kada će i koliko rađati, što je takođe ženama obezbedilo veću autonomiju kako unutar braka, tako i izvan njega.

Ovde je korisno zastati i povezati ovaj vremenski period sa istraživanjem koje sam sprovela. Kao što je već pomenuto, većina majki ispitanica rođeno je 1960-ih godina, što znači da su odrastale u periodu kada su se dešavale do tada najveće promene po pitanju priznavanja ženskih prava. Dalje, možemo pretpostaviti da je većina majki ispitanica, današnjih mladih žena, birala buduće supružnike i stupala u brak tokom 1980-ih, u vreme društvenog napretka i ekonomskog rasta, koji posle toga nikada nije dostignut u Srbiji. Takođe, po broju studenata na 10 000 stanovnika, Jugoslavija je bila među prvima u Evropi, a takođe je zabeležen veliki porast broja žena koje studiraju.¹¹ Zbog tadašnjeg trenda emancipacije žena, kao i zbog veće ekonomske i društvene sigurnosti u poređenju sa današnjom situacijom, pretpostaviću da je i brak za tadašnje mlade žene, danas majke ispitanica u ovom istraživanju, bio mnogo više stvar emotivne prirode. Takođe, pretpostaviću i da su ređe ulazile u brak da bi došle do materijalne sigurnosti, posebno one koje su bile visoko obrazovane, jer nisu imale osnovane razloge da brinu za svoj ekonomski položaj u budućnosti.

Sve ovo se bitno menja devedesetih godina kada dolazi do raspada SFRJ. Država u kojoj su majke ispitanica iz ovog istraživanja odrastale se potpuno raspala. Taj raspad pratili su rat, sankcije i inflacija, što je dovelo do osiromašenja društva čiji su pripadnici rasli u relativnom izobilju. Takođe, dolazi do povratka religije i crkve u živote ljudi¹², pa se može zaključiti da se vraćaju i patrijarhalne vrednosti.

Kao što sam već navela, većina mladih žena koje su obuhvaćene ovim istraživanjem rođena je u prvoj polovini 1990-ih. Zbog drugačijeg stanja u kojem se Srbija našla u vreme njihovog rođenja i odrastanja, ne iznenađuje da dolazi do promene u očekivanjima i ambicijama odraslih koji su igrali ključne uloge u socijalizaciji ispitanica kada su bile devojčice. Umesto socijalističkih parola o emancipaciji, prosperitetu i društvenom napretku, prioriteti postaju stabilnost, bezbednost i sigurnost. Žene obuhvaćene ovim istraživanjem odrastale su uz majke koje su iskusile da „od ljubavi ne može

11 I. Latific, *Jugoslavija 1945-1990 – razvoj privrede i društvenih delatnosti*, Beograd, Društvo za istinu o antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, 1997, str. 18.

12 A. Pavićević, *Na udaru ideologija, Brak, porodica i polni moral u Srbiji u drugoj polovini 20. veka*, Etnografski institut SANU, 2006, str. 58.

da se živi” kada politička situacija postane nestabilna i period društvenog izobilja se završi.

Hipoteza ovog istraživanja bila je da je za mlade žene u savremenoj Srbiji dobra udaja put do materijalne sigurnosti. Nakon što sam ukratko izložila uslove u kojima su odrastale ispitanice, a zatim uporedila sa društvom u kome su odrasle njihove majke nasuprot onim tokom njihovog braka, istakla bih da postoje tri glavna faktora koji su uticali na moju hipotezu.

Prvi faktor jeste retradicionalizacija društva i povratak patrijarhalnih vrednosti kroz osnaživanje značaja crkve usled sloma socijalizma. Mladim ženama je sve važnije da se pre svega ostvare kao majke i supruge, u skladu sa patrijarhalnim vrednostima koje su sve zastupljenije u posleratnom društvu. Drugi faktor jeste postkonfliktno siromaštvo, koje je usko povezano sa brigom ispitanica da neće uspeti da nađu posao kojim bi mogle samostalno sebi, a kasnije i svojoj deci, da omoguće lagodan život. To je povezano i sa pomenutom retradicionalizacijom, jer mlade žene su u situaciji da moraju da biraju da se izgrađuju u braku i porodici ili pak u profesiji, te često biraju prvo, kao sigurniji put ka materijalnoj obezbeđenosti, ali i kao ono što njihovi roditelji očekuju da izaberu. Treći faktor koji je takođe značajan, a do sada u ovom radu nije pomenut, jesu implicitne poruke koje su im slate od detinjstva putem bajki, a kasnije ženskih časopisa i romantičnih filmova. Pored bajki gde je udaja uvek predstavljena kao „srećan kraj”, odnosno ultimativni završetak svih novčanih ili drugih nedaća, one su kasnije u dobu adolescencije, bombardovane tekstovima iz ženskih časopisa koji često imaju sadržaj poput „kako zadovoljiti svog muškarca”. Vasiljević piše da je „žena dužna da održava i čuva želju muškarca, i na taj se način bračna i seksualna ekonomija ostvaruje vekovima.”¹³ Iako su ove poruke podjednako bile zastupljene u javnom diskursu tokom odrastanja njihovih majki i baki, generaciji ispitanica ove implicitne poruke iz medija samo su pojačale već utisnutu težnju ka dobroj udaji i porodičnom životu.

Nakon što sam napravila kratak osvrt na istoriju razvoja ženskog pitanja u Srbiji od druge polovine dvadesetog veka, predstavicu istraživanje koje sam sprovela na temu percepcije braka kod mladih žena u Srbiji. Pomoću podataka koje sam dobila iz ovog istraživanja, pokušaću da dokažem da u 2014. godini postoji veliki broj mladih žena kojima su brak i porodica od velikog značaja. Takođe, pokušaću da potvrdim hipotezu da je mnogima od njih brak put do finansijske sigurnosti, a ponudiću i potencijalne razloge za to.

13 L. Vasiljević, Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva, *NEKO JE REKAO FEMINIZAM? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd, Heinrich Böll Stiftung, 2008, str. 105.

3. Istraživanje percepcije braka kod studentkinja u Srbiji

Istraživanje percepcije braka kod studentkinja u Srbiji obuhvatilo je 1000 ispitanica koje su u maju 2014. godine odgovarale na pitanja iz onlajn upitnika na društvenim mrežama. Iz logističkih razloga, izabrala sam da mi ispitanice budu isključivo mlade žene koje su trenutno na osnovnim studijama. Kada je reč o uzorku, prema dostupnim podacima Republičkog zavoda za statistiku za 2012. godinu, u Srbiji ima ukupnu 106 234 studentkinja,¹⁴ što čini uzorak od 1000 ispitanica metodološki valjanim i reprezentativnim. Po mestu rođenja, uzorak ispitanica bio je raznovrsan, iz oko 120 različitih mesta sa područja cele Srbije, od toga 35,1% ispitanica rođeno je u Beogradu.

S obzirom da su ispitanice isključivo neudate studentkinje, možda nije na prvi pogled iznenađujuće da rezultati ukazuju da većini mladih žena brak nije osnovni cilj u životu, već da teže da se ostvare kroz obrazovanje, usavršavanje i karijeru. Ovo je zbog prirode grupe koja je ispitivana očekivano, pre svega jer je fakultet njihova glavna, a većini i jedina obaveza u ovom periodu života. Takođe se može pretpostaviti da brak i porodica, iako možda za njih i važniji aspekti života od karijere, trenutno nisu u fokusu. Evidentno je i da među studentkinjama postoje žene koje smatraju da je biti supruga i majka još uvek ključna uloga u životu, a predstaviću i njihovu spremnost da žrtvuju svoje ambicije i karijere zarad ispunjavanja ove, za njih primarne funkcije.

Glavna briga i pažnja prilikom koncipiranja upitnika bila je posvećena formulisanju pitanja na takav način da ispitanice podstaknu da daju iskrene, a ne društveno poželjne odgovore. U javnom diskursu žene čiji je cilj da se bogato udaju u našem društvu su stigmatizovane kao „sponzoruše”, što je dovelo do toga da žene nerado priznaju ukoliko im to zaista jeste cilj. Ipak, postavljanjem neutralnih i neosuđujućih pitanja, pokušalo se doći do realnijih i iskrenijih podataka. Treba ipak imati u vidu težnju ljudi da se samopercipiraju drugačije od onoga što u stvarnosti jesu, pa zato i odgovaraju na pitanja različito od onoga što u stvarnosti zaista i rade. Ovo istraživanje bi imalo mnogo veći kredibilitet kada ne bi bilo zasnovano isključivo na samoproceni, već bilo potkrepljeno empirijskim podacima o,

14 Republički zavod za statistiku, *Broj studenata, po polu – studije I stepena*, 2011, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d11040101IND01%262%3d%23Last%231%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2623%3d0%2c1%2c2%26sAreaId%3d11040101%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic> (datum pristupa: 12.6.2014).

na primer, materijalnom stanju svakog od supružnika u trenutku venčanja ili podacima o aktuelnoj raspodeli posla u domaćinstvu.

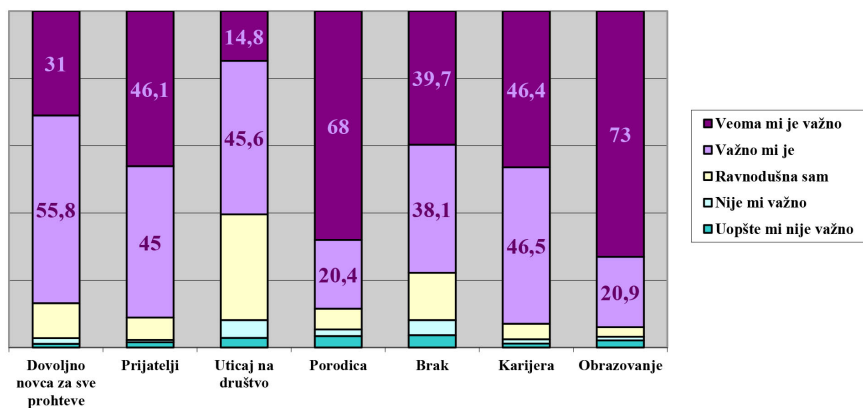
Još jedna stvar koja je karakteristična za skoro sve ispitanice jeste njihova idealizovana slika o svom budućem partneru. U 2012. godini, prosečna starost neveste u Srbiji bila je 27,5 godina¹⁵, dok je prosečna starost ispitanice u ovom istraživanju bila 22 godine. Iako su istraživanjem obuhvaćene ispitanice od 19 do 28 godina, s obzirom da su u pitanju studentkinje, samo 3,2% imaju 26 ili više, dok većina (83,7%) ima između 20 i 24 godine. Možemo pretpostaviti da većina još uvek nije izabrala svog budućeg supruga, pa zato nemaju realan odnos šta im je zapravo važno u braku. To se najviše zapaža iz broja osobina koje žene vrednuju kao „veoma važne” prilikom odabira supružnika kao i iz preduslova za koje misle da su značajni za dobre odnose supružnika. Ispitanice prilikom odgovaranja nisu rangirale osobine prema prioritetima, već su skoro sve označavale kao „veoma važno”. Iz tog razloga na većini pitanja koja se tiču budućnosti uopšte nisam uspevala da zaključim šta je ono što im je zaista najvažnije. Takođe, smatram da bi ovo istraživanje bilo mnogo relevantnije da su bile uključene i neudate žene u starosnoj grupi preko 30 godina, jer bi se tada moglo videti koliko njih je „spustilo kriterijume” pri izboru supružnika, a šta je ono preko čega ne bi mogle da pređu ni pod koju cenu.

Nakon što sam predstavila ispitanice obuhvaćene u ovom istraživanju, kao i već navedene uslove njihovog odrastanja, bitno je da napomenem još jednu ključnu stavku pre nego što pređem na prikaz rezultata svoj istraživanja. Ovaj rad pre svega pokušava da dokaže da kada većina studentkinja razmišlja o svojoj budućnosti, one vide brak kao važan aspekt svog života. Ključna hipoteza ovog istraživanja bila je da značajan broj mladih žena u Srbiji vidi brak kao put do finansijske stabilnosti. To ne znači da smatram da sve, pa čak ni da većina savremenih studentkinja teži isključivo dobroj udaji. Smatram, međutim, da je ovo istraživanje pokazalo neke važne tendencije, pre svega zato što procenat žena kojima je dobra udaja važna nije nimalo zanemarljiv. Činjenica da su ispitanice studentkinje, koje bi trebale da spadaju u neku vrstu obrazovane elite, može da nas zabrine jer među njima ima dosta onih koje bi žrtvovalе svoju karijeru i usavršavanje zarad braka, porodice i materijalne sigurnosti.

15 *Zaključeni i razvedeni brakovi u Republici Srbiji, Saopštenje*, Republički zavod za statistiku,, broj 201, god. LXIII, 2012.

4. Brak: ljubav ili interes?

Na osnovu dobijenih podataka osnovano je zaključiti da je brak kod studentkinja još uvek najpoželjnija opcija u budućnosti, s obzirom da je 82,9% ispitanica izjavilo da želi da se uda. Na pitanje kako vrednuju različite aspekte života po važnosti za svoju budućnost, na više od polovine ponuđenih odgovora ispitanice su odgovorile da im je važno ili veoma važno. Brak je za 77,8% važan ili veoma važan, dok je porodica veoma važna ili važna za 88,4% ispitanica, međutim obrazovanje, karijera i prijatelji su za preko 90% ispitanica važni ili veoma važni. To se najviše može objasniti uzrastom ispitanica, s obzirom da je prirodno da svoju budućnost vide optimistično i nadaju se i veruju da će uspeti da se ostvare na svakom polju. Kod ovog pitanja se može pretpostaviti da je većina ispitanica, zbog toga što nisu morale da rangiraju prioritete već da ih ocenjuju zasebno, na skoro sva pitanja odgovorila kako su joj veoma važni za budućnost. Zato ovi podaci više govore o nadi ispitanica da će moći da se ostvare na svim poljima života, nego o tome šta je ispitanicama najvažnije u životu. Svakako da bi podaci bili detaljniji za analizu da se od studentkinja tražilo da aspekte poređaju po značaju za njih, od najvažnijeg ka najmanje važnom.

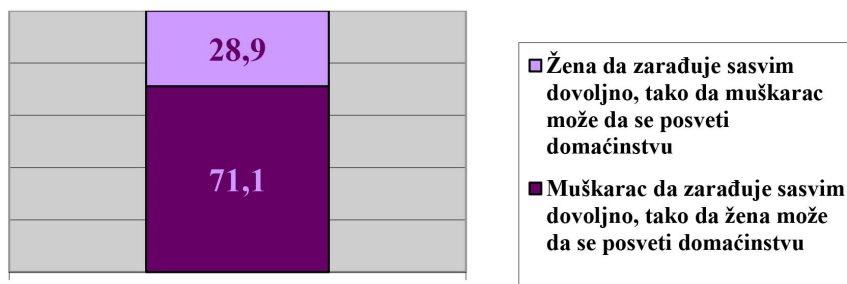
Slika 1. Pitanje „Kada razmišljate o svojoj budućnosti, kako biste vrednovali sledeće aspekte života po kriterijumu važnosti?”

Međutim, zanimljiv podatak koji nisam očekivala pri koncipiranju pitanja jeste da je za studentkinje uticaj na društvo od najmanje važnosti u svojoj budućnosti. Samo 14,8% ispitanica izjasnilo se da im je veoma

važan uticaj na društvo kao aspekt budućnosti, iako bi se moglo očekivati od budućih obrazovanih žena da budu značajna društvena snaga i nosioci društvenih promena u zemlji, odnosno da bi upravo one mogle imati takvu ambiciju. Da li mlade žene smatraju da je najvažnije da se ostvare u poslu ili kao majke i supruge, a da uticaj na društvo za njih lično nije od značaja? Ili, verovatnije, videviši koliko malo žena je aktivno u društvenom i političkom životu ne misle da imaju sposobnosti da izvrše značajniji uticaj na društvo? Svakako da bi ovo bila zanimljiva tema nekog budućeg istraživanja.

Dalje, za 86,8% ispitanica dovoljno novca je važan ili veoma važan aspekt budućnosti, dok se 76% ispitanica veoma brine ili brine da li će se zaposliti. Iz ovoga možemo zaključiti da je ubedljivoj većini ispitanica novac važan, dok se većina plaši da li će u budućnosti uspeti da ga obezbedi. Ukoliko im je novac važan, a nisu sigurne da će moći samostalno da ga obezbede, možemo pretpostaviti da se nadaju da će taj novac doći iz drugih izvora: roditelja, ili ukoliko to nije moguće i što je za udatu ženu daleko prihvatljivije – supruga. Ova pretpostavka u skladu je i sa sledećim podacima. Naime, 68,9% ispitanica vidi finansijsku stabilnost kao važan ili veoma važan preduslov za dobre odnose supružnika, dok je manjem procentu ispitanica (57%) finansijska nezavisnost svakog od partnera veoma važna ili važna. Kada smo uporedili varijablu koja se odnosi na značaj novca kod ispitanica i varijablu koja se odnosi na to koliko ispitanice smatraju da je finansijska stabilnost preduslov za dobre odnose supružnika, analiza je pokazala srednju pozitivnu korelaciju ($r=0.478$). Ova korelacija govori upravo o tome da, kako ispitanicama raste značaj novca na ličnom nivou, tako raste značaj novca u braku. Opet, ispitanice kojima je novac važan, a pritom ne strahuju da li će uspeti da ga obezbede, mogu da očekuju da im budući suprug bude materijalno obezbeđen priželjkujući da on bude istog ili višeg društvenog i imovinskog statusa. Međutim, podaci koje ću dalje predstaviti pokazuju iznenađujući odnos savremenih mladih žena prema svojoj karijeri i braku.

Kada biraju između modela da jedan supružnik zarađuje sasvim dovoljno, tako da drugi može da se posveti domaćinstvu, čak 71,1% ispitanica bira da je muškarac taj koji će da zarađuje sasvim dovoljno, dok ženi ostaje da bude ta koja će se posvetiti domaćinstvu. Iz ovoga možemo pretpostaviti da se većina mladih žena, koje su pritom studentkinje i koje aktivno rade na tome da postanu vredne na tržištu rada dobrovoljno odriče profesionalnog ostvarivanja, ukoliko buduće finansijsko stanje nije pretnja. Mlade žene koje provedu godine studirajući spremne su da se odreknu svega što su stekle fakultetskim obrazovanjem i postanu domaćice.

Slika 2. Pitanje „Na koji model braka biste radije pristali?”

Da ovo nije karakteristično samo za mlade žene obuhvaćene ovim istraživanjem, govore i statistički podaci. Među brakovima sklopljenim u 2012. godini u 9,9% slučajeva jedan je supružnik aktivno lice koje obavlja zanimanje, a drugi izdržavano lice. Međutim, skoro uvek, tačnije u 92% slučajeva nevesta je izdržavano lice, a samo u 8% brakova ovog oblika mladoženja je izdržavano lice.¹⁶ Ovaj podatak je naročito značajan kada se upoređi sa polnom strukturom nezaposlenih lica u Srbiji, gde je 50,6% nezaposlenih ženskog pola.¹⁷ Iz navedenog možemo zaključiti da iako je odnos nezaposlenih muškaraca i žena u Srbiji jednak, skoro da nema muškaraca koji su u trenutku braka izdržavano lice, za razliku od 9,1% nevesti iz 2012. godine kojima sopstvena nezaposlenost, pa samim tim i finansijska zavisnost od budućeg supruga nije bila prepreka da stupe u brak.

Iz do sada iznetih podataka, možemo da zaključimo da je mladim ženama brak važan, kao i da ga neke od njih vide kao put ka materijalnoj sigurnosti. U čitavom ovom istraživanju evidentno je da postoje dve grupe ispitanica. Jedna, očekivano veća, za koju u ovom periodu života brak nije značajni prioritet i druga grupa, koja uprkos svom dosadašnjem zalaganju vidi brak kao veoma važan aspekt budućnosti, koji može predstavljati put ka novčanom obezbeđivanju.

5. Kako postati i ostati – udata žena?

Kako bih ocenila šta je za studentkinje važno u budućnosti, postavila sam pitanje šta ih najviše brine. Odgovori koje sam dobila zanimljivi su ne

¹⁶ *Zaključeni i razvedeni brakovi u Republici Srbiji, Saopštenje*, Republički zavod za statistiku, broj 201, god. LXIII, 2012.

¹⁷ *Mesečni statistički bilten*, Republika Srbija Nacionalna služba za zapošljavanje, broj 139, mart 2014.

po velikim procentima, već po interesantnoj povezanosti između odgovora. Za početak je značajno upoznati se sa poslednjim statističkim podacima o zaključenim brakovima i razvodima. U 2012. godini sklopljeno je 34 639 brakova, što je 4,8 brakova na 1000 stanovnika. Svake godine broj zaključenih brakova u Srbiji se smanjuje. Tako na primer, u 2002. godini zaključeno je 7308 brakova više nego u 2012. godini. Što se tiče razvoda, broj varira iz godine u godinu, pa je tako u 2009. godini razvedeno 8505, u 2010. godini 6644, u 2011. godini 8251, a u 2012. godini 7372 brakova.¹⁸

Kao što navedeni podaci pokazuju, broj sklopljenih brakova se stalno smanjuje. Tu možemo da pretpostavimo da je ženama kojima je brak važan, ovaj trend opadanja zaključenih brakova uzrok brige da li će se udati. Međutim, kako možemo da primetimo, iako se broj sklopljenih brakova iz godine u godinu smanjuje, broj razvoda je svake godine drugačiji, bez tendencije ni rasta niti pada. Uprkos tome, briga mladih žena da li će se usled neuspeha braka razvesti skoro je identična brizi oko udaje.

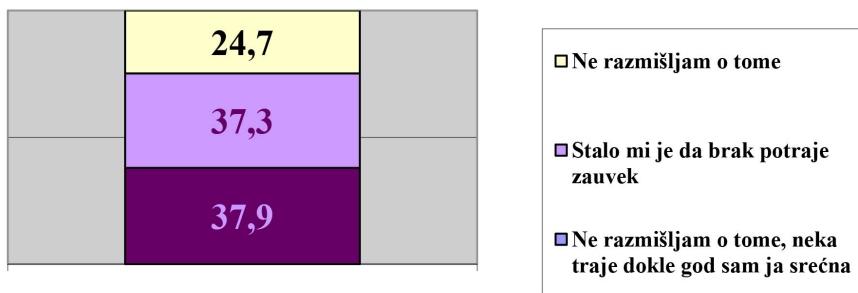
Slika 3. Pitanje „Kada razmišljate o budućnosti, šta vas najviše brine?”

Ovi podaci najbolje potvrđuju već pomenuto, odnosno da postoji konkretno grupa ispitanica kojima je brak kao aspekt života važan. Iz tog razloga im je od podjednakog značaja da li će se udati i da li će taj brak opstati. To isto potvrđuje i velika korelacija ($r=0.587$) između toga da li se ispitanica brine da se neće udati i da li se brine da joj brak neće uspeti i da će morati da se razvede. Sa druge strane, postoje ispitanice kojima to prosto nije od značaja, pa i ne brinu, odnosno ne razmišljaju kako će taj brak izgledati i da li će potrajati. Isto pokazuje i odsustvo korelacije ($r=0.08$)

¹⁸ Zaključeni i razvedeni brakovi u Republici Srbiji, Saopštenje, Republički zavod za statistiku,, broj 201, god. LXIII, 2012.

između brige da li će se udati i da li će se zaposliti, kao i odsustvo korelacije ($r=0.04$) između brige da li će završiti fakultet i da li joj brak neće uspeti pa će morati da se razvede. Korelacije između varijabli braka i varijabli tzv. profesionalnog života osnov su za pretpostavku da većina žena ne može da vidi sebe ostvarene kao supruge, majke i profesionalno uspešne žene, već da, kako je već navedeno, postoji grupa ispitanica kojima je u fokusu brak i porodica, nasuprot grupi onih koje vrednuju posao i fakultet.

Pored brige o razvodu, postavila sam još jedno pitanje u vezi razvoda koje je donelo interesantne podatke. Početna hipoteza da veliki broj studentkinja vidi brak kao put do finansijske stabilnosti podrazumeva da žena koja izabere da bude primarno materijalno obezbeđena preko svog supruga prestaje da to bude ukoliko se okonča njihov brak. Pokušala sam da utvrdim koliko je mladim ženama važno da brak traje zauvek. Na pitanje „Kada razmišljate o braku koliko vam je stalo da potraje zauvek?“ , ispitanice su imale tri ponuđena odgovora.

Slika 4. Pitanje „Kada razmišljate o braku koliko vam je stalo da potraje zauvek?“

Interesantno je da 62,1% ispitanica ne bira na prvi pogled idealnu opciju, odnosno da brak traje dokle god je ona srećna. Čak 37,3% ispitanica odgovara da im je stalo da brak potraje zauvek, gde se može zaključiti da im je dugotrajnost braka prioritet nad sopstvenom srećom. Vasiljević smatra da je žalosna činjenica što se većim uspehom smatra naći muža, nego naći ženu, kao i da se ova neravnoteža u vrednovanju braka, kao nečeg što donosi ispunjenje i društveni status, prenosi i na oblast razvoda. Ona takođe piše i o razlici u terminima razvedene žene ili (kolokvijalno) raspuštenice nasuprot terminu samca, koji implicira da je „on sam, a ona raspuštena ili prepuštena samoj sebi.“¹⁹

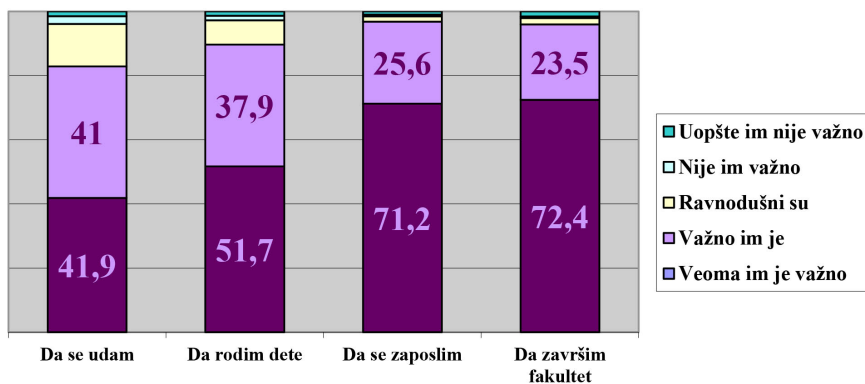
19 L. Vasiljević, 'Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva', *NEKO JE REKAO FEMINIZAM? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd: Heinrich Böll Stiftung, 2008, str. 113.

Do sada sam predstavila podatke koji dokazuju da za izvestan procenat mladih žena, brak je put ka finansijskoj stabilnosti. Već sam predstavila tri faktora koji su po mom mišljenju najviše uticali da mlade žene na ovaj način percipiraju udaju i porodicu. U narednom delu pokušaću da objasnim kako roditelji ispitanica percipiraju brak, kako bih pokušala da dokažem da su oni zaslužni za usađivanje ovakvih vrednosti svojim ćerkama.

6. Šta roditelji žele za svoje ćerke?

U ovom istraživanju sam došla do podataka koji pokazuju da roditelji imaju velikog uticaja na želje i ambicije svojih ćerki. Do sada sam već objasnila koji su faktori po mom mišljenju uticali na formiranje stavova majki ispitanica iz ovog istraživanja, a sada ću pokazati na koji načini su one tim stavovima uticale na percepcije braka kod svojih ćerki. U ovom radu se nisam bavila očevima ispitanica, pod pretpostavkom da su majke te koje više utiču na formiranje stavova ćerki o udaji i porodici. U samom istraživanju nisam smatrala da je praktično da ispitanica pojedinačno iznosi očekivanja prvo majke, a zatim oca, jer bi to otežalo obradu.

Na pitanje „Šta smatrate da je vašim roditeljima važno što se tiče vaše budućnosti”, 86,9% ispitanica smatra da je njihovim roditeljima važno ili veoma važno da rode dete, a 82,9% je odgovorilo da misle da je za njihove roditelje važno da se udaju. Između ove dve varijable prisutna je velika pozitivna korelacija ($r=0.691$).

Slika 5. Pitanje „Šta smatrate da je vašim roditeljima važno što se tiče vaše budućnosti?”

Takođe, postoji velika pozitivna korelacija ($r=0.729$) između varijabli da ispitanica smatra da je njenim roditeljima važno da završi fakultet i da se zaposli. Sa druge strane, ne postoji korelacija između toga da završi fakultet i da se uda ($r=0.056$), a postoji mala korelacija između toga da završi fakultet i da rodi dete ($r=0.165$). Takođe, mala je korelacija između važnosti za njene roditelje da se zaposli i da se uda ($r=0.132$) ili da rodi decu ($r=0.229$).

Ovi podaci su osnov već navedene tvrdnje da postoje dve grupe ispitanica u ovom istraživanju, kako po tome šta su njihovi prioriteti, tako i po tome šta je za njihove roditelje važno. Jedna, brojnija grupa ispitanica smatra da je njihovim roditeljima veoma važno ili važno da završe fakultet i da se zaposle, zbog čega bi se moglo zaključiti da ove ispitanice imaju podršku svojih roditelja da izgrađuju karijeru i ostvare se samostalno. Kao što je navedeno, anketu su popunjavale studentkinje, od kojih većini studiranje finansiraju roditelji, pa je ovo svakako očekivano. Međutim, i među roditeljima studentkinja postoji značajan procenat koji smatra da je važno ili veoma važno za mladu ženu da se pre svega ostvari kao supruga i majka. Ovde je važno podsetiti na godine ispitanica, s obzirom da je moguće da većina još uvek ne oseća pritisak roditelja da se uda, jer bi to u sadašnjim godinama bilo samo prepreka studiranju. Zato možemo zaključiti da ispitanice koje smatraju da njihovi roditelji ne vide brak kao prioritet možda samo misle da njihovim roditeljima to nije važno u ovom trenutku.

Zatim, pomenute korelacije možemo posmatrati i na sledeći način. Sudeći po podacima, mali broj ispitanica smatra da je njihovim roditeljima važno da se ostvare i u karijeri i kao majke, već da, kao što je ranije napomenuto, postoje one kojima je prioritet brak i porodica, a druge kojima su prioriteti posao i obrazovanje.

Interesantne su i korelacije između onoga šta je ispitanici važno za njenu budućnost, a za šta misli da je njenim roditeljima važno u vezi njene budućnosti. Evidentirana je srednja pozitivna korelacija ($r=0.441$) između važnosti obrazovanja u budućnosti ispitanice i toga koliko ona smatra da je njenim roditeljima važno da završi fakultet, kao i srednja korelacija ($r=0.295$) između vrednovanja karijere u budućnosti ispitanice i koliko ona smatra da je njenim roditeljima važno da se ona zaposli.

Sve ovo pokazuje da roditelji imaju uticaj na postavljanje prioriteta u životu mlade žene, pa da se aspekti koji su joj od značaja u budućnosti formiraju od pritiska očekivanja koji dolazi iz njenog primarnog okruženja. S obzirom da je uzorak raznolik, nemoguće je sa sigurnošću tvrditi koji su to

razlozi zbog kojih neki roditelji kao priliku za prosperitet svojih ćerki vide karijeru, a neki dobru udaju. Svakako da može biti uslovljeno nizom faktora koji ovim istraživanjem nisu obuhvaćeni, poput mesta rođenja ispitanice i njenih roditelja, majčinog zadovoljstva u braku, školske spreme roditelja i njihovog imovinskog stanja. Ipak, zabeleženo je da 59,6% ispitanica ne bi prihvatilo da se model supružničkih odnosa njihovih roditelja prenese i na njihov brak. Iz toga zaključujemo da je uticaj na percepciju braka roditelja na mladu ženu više podsvesan, u vidu formiranja modela kakva bi žena trebala da bude i koji bi trebali biti njeni prioriteti, dok na svesnom nivou većina ispitanica želi da njihov brak bude drugačiji, a logično je pretpostaviti da bi se razlika ogledala u povoljnijem položaju za nju.

7. Zaključak

Kako bih objasnila percepciju braka kod mladih žena u Srbiji, bilo je neophodno da se percepcija mladih žena u 2014. godini stavi u istorijski kontekst, kao i da se uporedi sa percepcijom kakve su imale majke savremenih studentkinja. Na početku sam opisala uslove u kojima su rasle majke ispitanica, a zatim ih uporedila sa drastično različitim uslovima odrastanja savremenih studentkinja. Tu sam prepostavila da je starija generacija imala vrlo različite poglede na brak u poređenju sa njihovim ćerkama, savremenim mladim ženama.

Hipoteza sa kojom sam počela ovo istraživanje jeste da je za većinu savremenih mladih žena brak od velikog značaja. To sam uspela da dokažem već na samom početku istraživanja. Međutim, pretpostavka koju mi je bilo teže dokazati jeste da nemali broj mladih žena brak vidi kao put ka materijalnom obezbeđivanju. Možemo diskutovati koliki je to procenat mladih žena koje na ovaj način percipiraju brak, a koji bi se mogao oceniti zabrinjavajućim. Ovde bih još jednom pomenula da sam u istraživanju ispitivala studentkinje, prosečno stare 22 godine. Zato mislim da je itekako značajan podatak da i ovoliki procenat studentkinja brak stavlja ispred sopstvene karijere. Takođe, upoređujući varijable došla sam do zaključka da je za mnoge od njih brak i put do finansijske sigurnosti.

Doprinos ovog rada je zato što percepcija braka kod mladih žena u Srbiji do sada nije obrađivana. Takođe, istraživanje je donelo i neke značajne podatke koji bi bili zanimljivi za neko buduće istraživanje, poput odnosa savremenih studentkinja prema uticaju na društvo. Pored toga, ovaj rad biće od velikog značaja za buduća istraživanja o percepciji braka kod mladih žena, zbog mogućnosti upoređivanja i praćenja trendova. Nadam se da će

moj rad otvoriti put ka kontinuiranom istraživanju ove teme, jer smatram da praćenjem promena u percepciji braka kod mladih žena možemo da otkrijemo mnogo toga o stanju ženskih prava, kao i društva uopšte.

Anketa koju su studentkinje popunjavale u maju 2014. godine preko online upitnika deljenog na društvenim mrežama

Percepcija braka kod studentkinja u Srbiji

Anketa je za potrebe naučnog rada „Percepcija braka kod mladih žena u Srbiji”. Anketa je anonimna i namenjena je samo za osobe isključivo ženskog pola koje studiraju u Srbiji.

Hvala na vremenu!

Mesto stanovanja:

Mesto rođenja:

Koliko imate godina?

Univerzitet i fakultet na kojem studirate

Kakvo je vaše bračno stanje?

- Udata
- Razvedena
- Neudata

Pol* (obavezno polje)

Ova anketa istražuje percepciju braka kod mladih žena u Srbiji, stoga nećemo uzimati u obzir odgovore osoba muškog pola.

Hvala na interesovanju!

- Ženski
- Muški

Kada razmišljate o svojoj budućnosti, kako biste vrednovalе sledeće aspekte života po kriterijumu važnosti?

	Uopšte mi nije važno	Nije mi važno	Ravnodušna sam	Važno mi je	Veoma mi je važno
Obrazovanje	☐	☐	☐	☐	☐
Karijera	☐	☐	☐	☐	☐
Brak	☐	☐	☐	☐	☐
Porodica	☐	☐	☐	☐	☐
Uticaj na društvo	☐	☐	☐	☐	☐
Prijatelji	☐	☐	☐	☐	☐
Dovoljno novca za sve prohteve	☐	☐	☐	☐	☐

Kada razmišljate o budućnosti, šta vas najviše brine?

	Uopšte me ne brine	Ne brine me	Ravnodušna sam	Brine me	Veoma me brine
Da neću završiti fakultet	☐	☐	☐	☐	☐
Da se neću zaposliti	☐	☐	☐	☐	☐
Da se neću udati	☐	☐	☐	☐	☐
Da mi brak neće uspeti i da ću morati da se razvedem	☐	☐	☐	☐	☐
Da ću se razboleti	☐	☐	☐	☐	☐
Da neću imati decu	☐	☐	☐	☐	☐

Da li ste ikada bili u dugoj vezi (dve godine ili više)?

- Da
- Ne

Da li želite da se udate?

- Da, želim
- Ne, ne želim

Šta smatrate da je vašim roditeljima važno što se tiče vaše budućnosti?

	Uopšte im nije važno	Nije im važno	Ravnodušni su	Važno im je	Veoma im je važno
Da završim fakultet	☐	☐	☐	☐	☐
Da se zaposlim	☐	☐	☐	☐	☐
Da se udam	☐	☐	☐	☐	☐
Da rodim decu	☐	☐	☐	☐	☐

Šta smatrate preduslovom za dobre odnose supružnika?

	Uopšte nije važno	Nije važno	I jeste i nije važno	Važno je	Veoma je važno
Vernost i odanost	☐	☐	☐	☐	☐
Međusobno poštovanje	☐	☐	☐	☐	☐
Finansijska stabilnost	☐	☐	☐	☐	☐
Poštovanje slobode supružnika	☐	☐	☐	☐	☐
Finansijska nezavisnost svakog od partnera	☐	☐	☐	☐	☐
Slaganje oko načina vaspitavanja dece	☐	☐	☐	☐	☐
Jasna podela uloga u obavljanju kućnih poslova	☐	☐	☐	☐	☐
Poštovanje supružnikovih roditelja	☐	☐	☐	☐	☐

Koje su po vama idealne godine za udaju žene?

Da li možete da zamislite situaciju da ste verni jednom muškarcu ceo život?

- Da
- Ne
- Zavisi od muškarca

Kada razmišljate o braku da li razmišljate o njegovom trajanju?

- Da, i veoma mi je važno da potraje zauvek
- Nije mi prioritet da traje zauvek, već da budem zadovoljna
- Ne, ne razmišljam o tome

Koliko su vam sledeće osobine važne prilikom odabira supružnika?

	Uopšte mi nije važno	Nije mi važno	I jeste i nije mi važno	Važno mi je	Veoma mi je važno
Obrazovanje	☐	☐	☐	☐	☐
Fizički izgled	☐	☐	☐	☐	☐
Uspešna karijera	☐	☐	☐	☐	☐
Razumevanje	☐	☐	☐	☐	☐
Finansijska stabilnost	☐	☐	☐	☐	☐
Nezavisnost od roditelja	☐	☐	☐	☐	☐
Da smo sličnih godina	☐	☐	☐	☐	☐
Poštovanje porodičnih vrednosti	☐	☐	☐	☐	☐
Patrijarhalno vaspitanje	☐	☐	☐	☐	☐
Slična interesovanja	☐	☐	☐	☐	☐
Izgrađena i stabilna ličnost	☐	☐	☐	☐	☐

Na koji model braka biste radije pristali?

- Muškarac da zarađuje sasvim dovoljno, tako da žena može da se posveti domaćinstvu
- Žena da zarađuje sasvim dovoljno, tako da muškarac može da se posveti domaćinstvu

Zbog čega biste odlučili da ne uđete u brak sa muškarcem? Moguće više odgovora

- Sterilnost
- Bolest
- Nezaposlenost
- Niži nivo obrazovanja od mene
- Loš društveni ugled
- Loša porodica iz koje potiče
- Slabo imovinsko stanje
- Velika razlika u godinama

Kako biste se poneli u situaciji da ste sa partnerom u dugoj vezi i da vi želite brak a da on ne želi?

- Raskinula bih vezu
- Sačekala bih trenutak da i on to poželi
- Poštovala bih njegovu želju i ne bih insistirala na braku
- Ostala bih u vezi i pokušavala da ga privolim da se što pre venčamo

Šta mislite o vanbračnoj zajednici?

- Prirodna evolucija partnerskih odnosa u modernom svetu
- Pomodarstvo
- Jedini problem je što je loše zakonski regulisana
- Izgovor da se ne uđe u brak

Da li biste pristali da živite u vanbračnoj zajednici?

- Da
- Ne

Kako funkcioniše raspodela uloga u vašoj porodici?

- Majka vodi računa o domaćinstvu
- Otac vodi računa o domaćinstvu
- Oba roditelja ravnopravno dele poslove u kući
- Plaćamo ženu koja se brine o domaćinstvu

Ko je u vašoj porodici zaposlen?

- Samo otac
- Samo majka
- Oba roditelja

Da li biste prihvatili da se model supružničkih odnosa vaših roditelja prenese i na vaš brak?

- Da
- Ne

Da li su vaši roditelji razvedeni?

- Da, razvedeni su
- Ne, u braku su
- Nikada se nisu venčavali

Literatura

1. *Enciklopedija društvenih nauka*, Beograd, Službeni glasnik, 2009.
2. Latific, I., *Jugoslavija 1945-1990 – razvoj privrede i društvenih delatnosti*, Beograd, Društvo za istinuoantifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, 1997.
3. *Mesečni statistički bilten*, Republika Srbija Nacionalna služba za zapošljavanje, broj 139, mart 2014
4. Moller Okin, S., *Justice, Gender and the Family*, New York, Basic books, 2008.
5. Mršević, Z., *Rečnik osnovnih feminističkih pojmova*, 2. izd. IP Žarko Albulj, Beograd, 2004.
6. Pateman, C., *The Sexual Contract*, Stanford, Stanford University Press, 1988.
7. Pavićević, A., *Na udaru ideologija, Brak, porodica i polni moral u Srbiji u drugoj polovini 20. veka*, Beograd, Etnografski institut SANU, 2006.
8. Pavićević, A., 'Nova Evina pobuna „žensko pitanje” i transformacija braka i porodice u Srbiji tokom druge polovine 20. veka', *Istorija 20. veka*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, br. 2, 2013, str. 167, 172.
9. Republički zavod za statistiku, *Broj studenata, po polu – studije I stepena*, 2011, <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d11040101IND01%262%3d%23Last%231%26102%3dRS%2cRS1%2cRS11%2cRS12%2cRS2%2cRS21%2cRS22%2cRS23%2623%3d0%2c1%2c2%26sAreaId%3d11040101%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic> (datum pristupa: 12.6.2014.)
10. Republički zavod za statistiku, 'Stanovništvo staro 15 i više godina prema zakonskom bračnom statusu, starosti i polu', <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptKey=indId%3d1802010502IND01%26102%3dRS%2636%3d0%26118%3d7%2c8%2c9%2c10%2c11%2640%3d0%26sAreaId%3d1802010502%26dType%3dName%26lType%3dSerbianCyrillic>, 2011 (datum pristupa: 12.6.2014.)
11. Vasiljević, L., 'Feminističke kritike pitanja braka, porodice i roditeljstva', *NEKO JE REKAO FEMINIZAM? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka*, Beograd, Heinrich Böll Stiftung, 2008, str. 105, 113.
12. *Zaključeni i razvedeni brakovi u Republici Srbiji, Saopštenje*, Republički zavod za statistiku,, broj 201, god. LXIII, 2012.

Summary

The hypothesis of this paper was that marriage is of great significance for contemporary young women in Serbia and that many of them see it as a path to financial stability. In order to prove it, a research has been conducted among a 1000 young female university students in Serbia, questioning their views on marriage, family, divorce, as well as their thoughts on their parents' views of the same topics. The evolvement of women's and marital issues through recent Serbian history has been briefly described in order to define the conditions in which mothers of contemporary young women were born and raised, in comparison to the situation of the society in the time of birth, childhood and adolescence of the young women in this research. This comparison is the basis of author's assumption that contemporary young women have a drastically different perception of marriage than their mothers, when they were younger. By analyzing answers on various questions, the hypothesis has been proved and possible explanations are given on the current perception of young women in Serbia regarding marriage.

Key words: perception, women, marriage, family, parents, students, feminism

Ključne reči: percepcija, žene, brak, porodica, roditelji, studenti, feminizam

Olga Vasić

Tutor: Žarko Malinović

Institucija: Privredna komora Srbije

ZNAČAJ KREATIVNIH INDUSTRIJA I NJIHOV RAZVOJ U REPUBLICI SRBIJI

Ričard Florida (Richard Florida), američki teoretičar urbanizma, 2002. godine izneo je prilično revizionističku tvrdnju – rekao je da će u ovom veku da se razvije nova ekonomska klasa, takozvana *kreativna klasa*. Praveći paralelu sa dominacijom radničke klase u ranim decenijama XX veka, Florida je ukazao da će ta nova, kreativna klasa, biti dominantna u ekonomskom i kulturnom životu i da će, iako neće biti toliko brojna, predstavljati pokretač razvoja i promena u društvu. Ova klasa, koju čine umetnici, muzičari, profesori, naučnici, izdanak je pojave o kojoj se sve više diskutuje – reč je o sektoru kreativnih industrija.

Za razliku od starih tipova industrije koje su mogle lako da se imenuju na osnovu toga šta su proizvodile, kreativne industrije je teško precizno odrediti. Razlog tome je zbog toga što je, u industrijskom pogledu, kreativnost ulog a ne ishod.¹ Međutim, uprkos problematizaciji samog pojma, treba reći da ove industrije predstavljaju značajnu komponentu razvijenih privreda – u Velikoj Britaniji, koja je jedna od vodećih zemalja po značaju ovog sektora, broj zaposlenih u kreativnim industrijama čini 5,6% od ukupnog broja zaposlenih u svim sektorima². Istraživanje iz 2011. godine Centra izvrsnosti za kreativne industrije i inovacije iz Australije, pokazuje trend rasta kreativnih industrija i u ovoj zemlji i činjenicu da se ovaj sektor u periodu od 2006. do 2011. godine nametnuo kao jedan od najjačih sektora u Australiji³. Sve važniji postaju kreativni doprinosi

1 Florida, Richard. *The Flight of the Creative Class-The New Global Competition for Talent*. Liberal Education, 2006.

2 Department for Culture, Media and Sport. *Creative Industries Economic Estimates – January 2014*. London, 2014.

3 Centre of excellence for creative industries and innovation. *Creative Economy Report Card 2011 -Snapshot of Australian creative economy indicators*, 2011.

uslužnim delatnostima poput finansija, turizma i upravljanja. Važnost kreativnih industrija je i u tome što pokreću ekonomiju znanja i utiču na rad drugih privrednih grana tako što doprinose rastu kreativnog kapitala ili obezbeđuju sadržaje koji se direktno pretvaraju u prednost na tržištu.

Zbog sve izraženijeg značaja sektora kreativnih industrija u svetu, postavlja se pitanje u kojoj meri je ova grana razvijena u Srbiji, da li se koriste njeni potencijali u punoj meri i kakva bi i kolika bila korist od njihove primene u srpskoj ekonomiji. Upravo ova pitanja biće obrađena u ovom radu, sa početnim osvrtom na sam pojam, značaj i rezultate kreativnih industrija u svetu. Analiza i presek stanja i stepena razvijenosti ovih industrija u Republici Srbiji biće dati u drugom delu rada, kao i preporuke za optimalnije korišćenje njihovih potencijala.

1. Kreativne industrije – Evolucija i pojam

Rasprave o kreativnim industrijama sve su aktuelnije u današnje vreme i može se reći da idu u korak sa istraživanjima koja ispituju promene u odnosima između kulture i ekonomije. Ovi odnosi se u poslednjim godinama radikalno menjaju pa postoji tendencija da se razvije jedinstvena definicija kreativnih industrija koja će obuhvatiti sve te promene. Do nje se, međutim, nije došlo jer još uvek ne postoji standardna metodologija ili analitičko sredstvo za definisanje pojma i istraživanje ovog polja⁴. Ono što još više otežava razvoj adekvatne (sveobuhvatne) odrednice kreativnih industrija je što ovaj termin prate i brojne alternative: industrije autorskih prava, industrije zabave, industrije slobodnog vremena, medijske industrije, itd. Ipak, opšta saglasnost među onima koji promovišu razvoj ovog sektora postoji oko jedne stvari – da su *kulturne industrije* preteča ovog koncepta⁵.

Termin kulturne industrije u osnovi je povezan sa kritikom masovne zabave koju su, tridesetih i četrdesetih godina, propagirali članovi Frankfurtske škole⁶. Njihova kritika ticala se takozvane estetizacije politike koju su prepoznali u razvijenim demokratskim zemljama poput SAD. Smatrali su da zabavne medije treba kriviti za zaglupljivanje stanovništva jer oni doprinose propagiranju političke poslušnosti i pripremaju teren za lakše prihvatanje demagoških ideja. Proizvodnja i distribucija kulturnih dobara u "fabrikama snova", među koje spada i Holivud, ocenjene su kao

4 Jovičić S., Mikić H. *Kreativne industrije-Preporuke za razvoj kreativnih industrija u Srbiji*. British Council, Beograd, 2006, str. 7.

5 Ibid.

6 Hartli, Džon. *Kreativne industrije*. Clio, Beograd, 2007, str. 20.

katastrofalne. Ta industrijalizacija kulture je, po njima pretvarala ljudski um u još jedan proizvod⁷. Par decenija kasnije, tokom perioda demokratizacije, termin kulturne industrije bio je lišen marksističkog prizvuka. Postao je upotrebljavan u kontekstu ubeđivanja vlasti na svim nivoima da podrže umetnost i kulturu jer su donosile prihode regionalnim zajednicama. One su doprinele opravdavanju donošenja odredbi i subvencija u domenu kulture, međutim pokazale su se ograničenim u kontekstu planiranja, jer nisu uspele da, prema rečima Džona Hartlija (John Hartley), iskombinuju umetnost sa kulturom, kulturu sa kreativnošću. *Kreativne umetnosti* ostale su jedna stvar, a *kulturne industrije* druga – teško ih je bilo spojiti jer je jedna služila za gledanje a druga za korišćenje⁸.

Iz nejasne granice koja je postojala između ta dva termina, proistekao je izraz kreativne industrije. Predstavlja mešavinu slobode i udobnosti, državnog i komercijalnog, političkog i ličnog. Do jedinstvene definicije kreativnih industrija, međutim, ne može se doći. Možda bi najbolje bilo reći da je ovo jedan suštinski sporan pojam, te kao takav dozvoljava da o njemu postoje brojne odrednice ali da se ni jedna ne može uzeti za glavnu. Termin kreativne industrije pojavio se prvi put 1994. godine u strateškom dokumentu australijske vlade *Creative Nation*, ali je sam koncept prihvaćen kasnije⁹. Hartli tako ukazuje da kreativne industrije, kao relativno mlad pojam, teže izbegavanju samopromocije i da podsećaju na kameleona – što ih više posmatrate imaćete više poteškoća da ih uopšte i vidite. Evropska kulturna fondacija je 2005. godine objavila studiju koju je izradio nemački stručnjak, Andreas Vizand (Andreas Wiesand), u kojoj je predložena definicija evropskog kreativnog sektora koja uključuje umetnost, medije, kulturnoistorijsko nasleđe i sve srodne profesionalne aktivnosti javnih ili privatnih organizacija. Uključuje takođe i oblasti kao što su dizajn, arhitektura ili proizvodnja muzičkih instrumenata. Ipak, među mnogobrojnim definicijama pažnju privlači ona koja je označena kao prva definicija kreativnih industrija, nastala 1998. godine u dokumentu britanske vlade *Creative Industries Mapping Document*, koja je kasnije usvojena širom sveta¹⁰: ”Kreativne industrije su one aktivnosti koje potiču od individualne kreativnosti, veštine i talenta a koje imaju potencijal za stvaranje bogatstva i radnih mesta kroz generisanje i eksploataciju intelektualne svojine.” Neophodno je obratiti pažnju na tri važna elementa

7 Ibid., str. 21.

8 Ibid., str. 26.

9 Jovičić, Mikić., str. 10.

10 Ibid.

ove definicije: prvo, ona ističe da su osnovni resursi ljudi – intelekt, veštine i mašta; zatim, da ekonomska vrednost dolazi iz inspiracije individue i, za uzvrat, reputacije koju individua dobija zbog svog kreativnog talenta; i na kraju, koncept prava intelektualne svojine je centralni, pošto omogućava da se realizuje ekonomska vrednost stvaralačkih aktivnosti. Treba reći i da su industrije koje su spadale u ovu definiciju termin kreativne industrije različito prihvatale, u zavisnosti od toga šta su bili njihovi ciljevi. Kod onih koji su želeli vladine dotacije i pažnju došlo je do prihvatanja, dok je kod industrija koje su bile dobro razvijene definicija odbacivana¹¹.

1.1. Značaj i rezultati

Sve češće spominjanje kreativnih industrija u kontekstu doprinosa koji daju društvu, pre svega na ekonomskom polju, ukazuje na činjenicu da je značaj ovog sektora (osim za razvoj društva) sve relevantniji za budžet jedne zemlje. Džon Hartli navodi da ove industrije vode širenju društvene osnove preduzetničke kulture i da tako proširuju mogućnosti za poslovanje. Ono što je takođe bitno napomenuti jeste da kreativne industrije doprinose stvaranju mešovite javnog i privatnog partnerstva – primer je ekonomski uspeh Silicijumske doline koji je neraskidiv sa značajnim učesćem univerziteta i vladinih organizacija koje na sebe preuzimaju deo istraživanja i razvoja¹². Izveštaj Ujedinjenih Nacija iz 2008. godine na temu kreativna ekonomija pokazuje da je, iz ekonomske perspektive gledano, međunarodna trgovina ključna komponenta kreativnih industrija. Navodi se da je u periodu od 2000-2005. godine trgovina dobrima i uslugama ovog sektora rasla za oko 8,7% godišnje¹³. Ne manje važan je i društveni aspekt kreativnih industrija, analiziran u ovom izveštaju. Ukazuje se na njihov izuzetan doprinos zapošljavanju radne snage – zaposleni čine približno 2-8% ukupne radne snage u ekonomiji jedne zemlje! Prema podacima istraživanja, kreativne industrije zahtevaju specifične veštine i znanja i primećeno je da poslovi koji proizilaze iz ovog sektora izazivaju veće zadovoljstvo kod onih koji ih obavljaju (nego poslovi koji su po prirodi rutinski i neinventivni) zbog posvećenosti, kreativnosti i kulturne dimenzije koja u njima preovladava¹⁴.

Izveštaj o kreativnoj ekonomiji skrenuo je pažnju na još jedan segment u kome kreativne industrije doprinose – održivi razvoj. Ocenjeno je da su kulturni i kreativni kapital podjednako kao i prirodni resursi i ekosistemi

11 Ibid.

12 Hartli, str. 8.

13 UNCTAD. *Creative Economy Report 2008*. United Nations, 2008, str. 24.

14 Ibid., str. 25.

važni za opstanak čovečanstva, i naglašeno je da je održanje kreativnih industrija u skladu sa zaštitom okoline. Zbog toga što je primarni kapital (input) ovih industrija kreativnost a ne neki prirodni resursi kao u slučaju teške industrije, koncept kreativnih industrija je u potpunosti kompatibilan sa ciljem Ujedinjenih Nacija u domenu očuvanja životne sredine.

Podaci o tome koliko dobrog donosi razvoj sektora kreativnih industrija još su impresivniji kada se pogleda bilans njihovog stanja u ukupnoj svetskoj trgovini, i takođe, ako se analizira profit od ovog sektora u pojedinim zemljama koje ga forsiraju. Najnoviji UNESKO izveštaj o kreativnoj ekonomiji¹⁵ iz 2013. godine pokazuje da trgovina kreativnim uslugama i dobrima neprestano raste, te da je izvoz ovih proizvoda 2002. godine iznosio 62 milijarde dolara a 2011. godine čak 172 milijarde dolara!

Rezultati su mnogobrojni. Kreativne industrije nisu samo donele "ekonomsku" korist, nego se može govoriti i o "društvenoj" dobiti¹⁶. U ovu prvu bi svakako spadali zapošljavanje, stvaranje novih poslova, veće plate i mogućnost onih koji se bave kreativnim radom da sve manje zavise od pomoći za nezaposlene. Porastao je izvoz kulturnim i kreativnim dobrima, a za državne kase je značajan i veći priliv novca koji dolazi od turizma zbog programa poput posete kulturnim znamenitostima, muzejima i najraznovrsnijim kulturnim manifestacijama. Jedan od najvažnijih društveno-korisnih rezultata do kojih dovodi razvoj kreativnih industrija je svakako inter-kulturni dijalog i povezivanje, naročito u multietničkim sredinama. Takođe, u pogledu ljudskih prava važno je istaći da ovaj sektor doprinosi borbi protiv diskriminacije žena, njihovom velikom uposlenošću i zastupljenosti, podstiče obrazovanje dece u pogledu predmeta o kulturi (likovno, muzičko...) koji se uče u školama, i kroz podsticanje vannastavnih aktivnosti. Zahvaljujući mnogobrojnim dokumentima koji su doneti od strane međunarodne zajednice a tiču se kreativnih industrija, može se primetiti da sve više zemalja forsira njihov razvoj. U Poljskoj se polje kulture ubrzano "čisti" od birokratije i tendencija je ka većoj individualnoj odgovornosti, i kultura se pozicionira kao društveni faktor¹⁷. U Austriji se uvode stimulatívne poreske mere koje utiču na podsticanje umetničkog tržišta i sponzorstva, povećane su dotacije i promovisanja različitih grana kreativne industrije¹⁸. Velika Britanija, koja se može označiti jednom od zemalja u kojoj je ovaj sektor najrazvijeniji, konstantno naglašava potrebu za

15 UNDP. *Creative Economy Report 2013*. United Nations, 2013.

16 Ibid., str. 129-130.

17 Jovičić, Mikić, str. 25.

18 Ibid.

sve većim ulaganjem u njega. Veliki priliv kapitala koji kreativne industrije donose, i brojnost stranih investicija u njih potpomaže se i mnogobrojnim poreskim olakšicama, a vlada ulaže velike napore u regulisanju i zaštiti vlasničkih prava, ne bi li garantovala sigurnost ovog sektora za potencijalne investitore¹⁹.

2. Kreativne industrije u Srbiji

Interesovanje za kreativne industrije u srpskim akademskim krugovima pojavilo se tokom 90 –ih godina XX veka. Zasluga za upoznavanje srpske javnosti sa ovim pojmom pripada M. Dragičević-Šešić i B. Stojkoviću, koji su u svom delu *Kultura:menadžment, animacija, marketing* naveli da u industrije kulture spadaju serijski umnožena umetnička dela, emitovana umetnička dela ili kulturni programi, muzički instrumenti, uređaji za snimanje i reprodukciju umetničkih dela i potrošni materijal neophodan u procesu umetničkog stvaranja ili prilikom proizvodnje umnožavanih dela²⁰. Za dalji razvoj razumevanja ovog pojma velika zasluga pripada studiji *Kreativne industrije: preporuke za razvoj kreativnih industrija u Srbiji*, koja je inicirana od strane Britanskog Saveta 2006. godine. U njoj je progres kreativnih industrija ocenjen kao spor i relativno slab. Uvidom u zvanična državna dokumenta i razvojne strategije primećuje se da je pristup parcijalan i mahom kratkoročan, te da ne daje prostora za uspostavljanje koncepta kreativnih industrija kao strateški važnog. Ova akta ne tretiraju kreativne industrije kao potencijalnog pokretača ekonomskih, socijalnih i drugih tokova. Ne postoji podrška ovom sektoru a , što je posledica (ili možda uzrok!?), ne postoji ni javna svest o značaju i ekonomskom uticaju kreativnih industrija na razvoj ekonomije i na budžet zemlje²¹. Primer polovičnosti i nedovoljne zainteresovanosti za pitanje kreativnih industrija daje jedan od državnih dokumenata , Strategija privrednog razvoja Srbije do 2010. godine, u kojoj su definisane strateške osnove budućeg privrednog razvoja. Ona identifikuje samo jedan mali deo kreativnih industrija (modna i softverska industrija) kao potencijal za privredni razvoj zemlje. Ipak, sve ove delatnosti u strategiji su prilično marginalizovane i od sekundarnog značaja za razvojni potencijal u odnosu na tradicionalne industrijske

19 CBI-The voice of Business. *The Creative Nation, A Growth Strategy for the UK's Creative Industries*. EY, 2014.

20 Dragičević-Šešić M., Stojković, B. *Kultura:menadžment, animacija, marketing*. Clio, Beograd, (2003) , str. 233-234.

21 Jovičić, Mikić, str. 64.

sektore ili usluge²². S obzirom na to da država za kulturu izdvaja približno 0,6% od ukupnog budžeta, indiferentan odnos prema kulturi u zvaničnim dokumentima samo je posledica toga.

Međutim, Srbija kao deo šire međunarodne zajednice, nije imuna na procese koji se događaju u njoj. Pomaci u pokretanju sektora kreativnih industrija postoje, i predstavljaju nadu da će ih biti sve više. Statistika je sledeća: kreativne industrije u Srbiji učestvuju u stvaranju BDP-a sa oko 3%, a uključujući i komplementarne delatnosti, njihovo učešće je oko 9,9%. One ostvaruju prosečan godišnji rast prometa od 25% i prosečnu godišnju stopu profitabilnosti od oko 8%. Kreativne industrije su najbrže rastući segment srpske privrede sa preko 30% rasta izvoza godišnje. U julu 2014. godine Zavod za intelektualnu svojinu je trebalo da završi izradu Studije o uticaju kreativnih industrija na ekonomiju Republike Srbije iz koje bi se dobio uvid u ažurirane podatke o kreativnoj industriji u Republici Srbiji. Ova studija će biti osnova za kreiranje predloga Strategije razvoja kreativnih industrija Republike Srbije za period 2015 – 2020. što zagovara Privredna komora Srbije koja je u aprilu 2014. počela proces formiranja Saveta za razvoj kreativne industrije, čiji će jedan od zadataka biti rad na definisanju strateških pravaca, kao i vršenja nadzora nad izradom Strategije.²³

Jednog od pionira koji utiru put razvoju kreativnih industrija predstavlja izdavačka kuća Clio, osnovana 1990. godine. Objavljivanjem stručnih knjiga iz oblasti studija kulture i kulturne politike, i organizovanje dolazaka njihovih autora u Srbiju pruža se mogućnost razmene znanja i ideja koje mogu podupreti razvoj kreativnih industrija. Takođe, primetan je rad ove izdavačke kuće i na međunarodnom planu, gde je ona uticala na obnavljanje pokidanih i jačanje slabih kulturnih veza sa značajnim brojem zemalja. Time je omogućila i sklapanje brojnih međuinstitucionalnih ugovora i univerzitetskih protokola o saradnji²⁴. U pogledu ambijenta koji može poslužiti za razvoj kreativnih industrija definitivno se nameće i EXIT muzički festival. Održan je prvi put daleke 2000. godine, traje i danas, i procenjeno je da je tokom svog postojanja ovaj festival generisao preko 169 miliona evra u srpsku ekonomiju²⁵. S obzirom na to da ova manifestacija okuplja najveće muzičke zvezde današnjice, privlači preko 200.000 ljudi iz 50 zemalja sveta i pri tom obezbeđuje radna mesta i pozitivno deluje na

22 Ibid.

23 <http://www.pks.rs/Vesti.aspx?IDVestiDogadjaji=12279>, 13.6.2014.

24 Rikalović, G (urednik). *Kreativna Srbija: Novi pravac razvoja*. Anonymous said:, Beograd, 2011, str. 77.

25 Ibid. 85.

budžet Srbije, EXIT je pravi pokazatelj više nego dobrog uticaja koje sektor kreativne industrije poseduje. U analizi subjekata koji doprinose razvoju ovih industrija u Srbiji nikako se ne sme zaobići neprofitna, nevladina organizacija Beogradska nedelja dizajna, koja je zaslužna za stvaranje prvog festivala o kreativnim industrijama u Srbiji i predstavlja najvažniji kreativni festival u regionu. Ono što impresionira jeste činjenica da ova manifestacija već devet godina privlači svetske lidere iz domena kreativnih industrija i time doprinosi da Beograd postaje jedno od obaveznih odredišta kreativnih umova i ljudi koji su stekli svetsku slavu baveći se dizajnom, arhitekturom, kreativnim radom. Beogradska nedelja dizajna je stecište ideja, pokretač inovacija, zamajac i vetar u leđa, festival koji možda na najkonkretniji način pokazuje zbog čega je potrebno raditi na razvoju sektora kreativnih industrija, obezbeđujući srpskoj javnosti uvid u benefite koje je drugim zemljama donela ova grana industrije.

Na osnovu svega iznetog, može se zaključiti da systemske osnove za razvoj kreativnih industrija u Srbiji trenutno ne postoje, i da je neophodno kreirati i implementirati politiku, odnosno definisati strateški diskurs koji će stvoriti povoljnije okruženje za njihovo podsticanje i razvoj²⁶. Osim Ministarstva kulture Republike Srbije, ni jedna vladina institucija se ne bavi direktno razvojem kreativnih industrija, te je preporuka da se radi na koordinaciji među ministarstvima, institucijama javnog, privatnog i nevladinog sektora. Povremene inicijative koje se preduzimaju nisu dovoljne. Neophodno je upoznati javnost o koristima ovog sektora, a nacionalne strategije i dokumenta bi trebali da počnu da pridaju veću važnost kreativnim industrijama, dajući im strateški značaj za društvo u celosti i razvijajući planove za njihovo unapređenje. Saradnja sa međunarodnom zajednicom, umrežavanje i dovođenje stručnjaka iz ovih oblasti je neophodna, a važno je i podsticati lokalne inicijative kroz programe dotacija, poreskih olakšica i subvencija. O razvoju kreativnih industrija u Srbiji, u pravom smislu te reči, moći će da se govori tek onda kada oblasti koje čine okosnicu razvoja u 21. veku, budu zasnovane na strateškim osnovama i savremenom i sistemskom regulatornom okviru koji će na kreativni sektor gledati kao na jedan od aspekata industrije koji se nipošto ne sme zapostaviti.

26 Jovičić, Mikić, str. 67.

Literatura

CBI-*The voice of Business. The Creative Nation, A Growth Strategy for the UK's Creative Industries*. EY, 2014;

Centre of excellence for creative industries and innovation. *Creative Economy Report Card 2011-*

Snapshot of Australian creative economy indicators, 2011;

Department for Culture, Media and Sport. *Creative Industries Economic Estimates* – January 2014. London, 2014;

Dragičević-Šešić M., Stojković, B. *Kultura: menadžment, animacija, marketing*. Clio, Beograd, (2003);

Florida, Richard. *The Flight of the Creative Class-The New Global Competition for Talent*. Liberal Education, 2006;

Hartli, Džon. *Kreativne industrije*. Clio, Beograd, 2007;

Jovičić S., Mikić H. *Kreativne industrije-Preporuke za razvoj kreativnih industrija u Srbiji*. British Council, Beograd, 2006;

Rikalović, G (urednik). *Kreativna Srbija: Novi pravac razvoja*. Anonymous said, Beograd, 2011;

UNCTAD. *Creative Economy Report 2008*. United Nations, 2008;

UNDP. *Creative Economy Report 2013*. United Nations, 2013.

Summary

The purpose of this work is to identify and to explain the importance of the growing phenomenon called creative industry. These industries are one of the most debatable topics in the world. However, their definition is still blurry, and there is no consensus about what should be included under this term. The surveys about the benefits and contribution of these industries to the economy of the country shows that this is the sector that every country should develop. The numbers shows their great importance for the state budget, their potential for creating new jobs is obvious, and their strenght to connect consumers and producers of creative goods around the world is in expansion. By appointing the main features of creative industries, and by analyzing their development in some countries, in this work will also be investigated their role in the economy of Republic of Serbia, and the will of the decision-makers of this country to further create ground for these industries to develop.

Key words : creative industry, culture, economy, United Kingdom, trade, Republic of Serbia, budget.

Ključne reči : kreativna industrija, kultura, ekonomija, Ujedinjeno Kraljevstvo, trgovina, Republika Srbija, budžet.

Стефан Митровић
Туторка: проф. др Јасна Милошевић
Институција: Факултет за медије и комуникације, Универзитет
Сингидунум

МЛАДИ О ДРУШТВУ
-ставови ученика трећег разреда Пете београдске гимназије о
друштвено-релевантним питањима-

1. Увод

С обзиром на то да би млади у Србији могли бити окарактерисани, што и показују разна истраживања, као неактивни (неукључени у разне клубове, удружења, итд)¹, аполитични² и недовољно и негативно заступљени у медијима и јавности³, масовни (и изненађујући) одзив младих на волонтерске акције поводом скорашњих поплава (5. 2014.) нас је подстакао да испитамо ставове младих о одређеним друштвено релевантним темама.

Неки од циљева донете Националне стратегије за младе⁴ су: охрабрење младих да учествују у друштвеним активностима; успостављање система квалитетног информисања младих у вези са свим областима живота; развијање кооперације с државним институцијама, итд. Како је зарад достизања поменутих циљева неопходно је добро проучити све аспекте и заинтересоване актере, и с те стране смо добили подстрек да овим радом покушамо да стекнемо виђење младих о следећим друштвено-релевантним областима: друштво, политика, омладина, образовни систем, медији и одлив мозга.

1 Национална стратегија за младе, преузето са сајта http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678, 12. 9. 2014.

2 <http://eizbori.com/ninamedia-i-b92-rejting-raste-sns-u-nds-u-urs-u-a-pada-ds-u-sps-u-i-srs-u/>, 11.9.2014.

3 http://www.bos.rs/srp/arhiva-vesti/6/2014/05/29/rezultati_-istrazivanje-o-mladima-i-medijima.html, 11. 9. 2014.

4 Национална стратегија за младе.

2. Методолошки део

Истраживање је вршено фокус-групним испитивањем ђака трећег разреда непарне смене Пете београдске гимназије у току последње недеље јуна, у учионицама гимназије, пре и након наставе. Истраживач је пар дана пре испитивања обишао одељења и у току часа врбовао добровољце, што овај узорак чини пригодним. У три групе је учествовао 21 ученик – дванаест ученица и девет ученика. У првој групи је био равномеран број ученика и ученица, друга група је била готово искључиво мушка (једна ученица), а у трећој групи су биле само девојке и један момак. За тумачење добијених резултата је битно узети у обзир нерепрезентативност узорка за популацију младих Србије. Могло би се закључити да су добровољци представници: житеља великих градова; средње и више класе; похађаоци (прилично јаке) гимназије; и да им је (у поређењу са држављанима Србије) на располагању велики број технолошких, културних, спортских и забавних садржаја.

Све три групе су имале сличан образац интеракције – учесници су били отворени за сарадњу и у свакој групи је било појединаца који се истичу својом говорљивошћу/повученошћу, те се истраживач трудио да расподелу разговор на све учеснике.

Дискусије су, у зависности од техничких могућности (доступност учионица) и величине групе трајале између 45 и 65 минута и снимане су диктафоном (уз дозволу испитаника).

Хипотезе (према ставкама испитивања):

- Очекујемо да ће ученици сматрати да друштвом руководе политичке и економске елите, као и да народ нема велику моћ у доношењу одлука и стварању промена
- Очекујемо да ће млади, генерално, бити аполитични, да ће став који имају формиран према политици бити негативан, као и да ће у оцењивању политике као идеје бити углавном без јасног става
- Сматрамо да ће испитаници омладину видети као небитан фактор у друштвеним промена и као прилично неактиван део друштва
- Став према школском систему очекујемо да ће бити изразито негативан. Такође, верујемо да ће испитаници сматрати да школа не подстиче активизам младих.
- Очекује се и негативан став испитаника према медијском извештавању

- Претпостављамо да ће се чути широк дијапазон одговора по питању оправданости напуштања земље, баш као и по питању њихове личне спремности на такав корак

3. Приказ резултата

Резултати ће бити приказивани пратећи форму водича и дискусије.

1. Друштво

На почетно питање о томе како би они неком странцу укратко описали српско друштво, испитаници из свих група су дали разне али сличне одговоре: дружељубиви; весели и топли људи; лепо, топло и искрено друштво; људи у позитивном смислу; воле да излазе и да пију. Ипак, извесна доза критичности је, такође, била присутна, те су, према мишљењу ђака, Срби: импулсивни; брзо плану; необразовани, непросвећени, немају слику о свету и о земљи; демотивисани и беспослени; мало затворени према неким људима, рецимо мањинама, и мислим да имамо предрасуда.

Даља расправа о виђењу политичких и друштвених питања је настављена једним општим питањем: ко влада Србијом и ко мења ствари?, и све групе су имале сличне или међусобно допуњујуће одговоре: сматрају да друштвом руководе економски и/или политички моћници (једна група је и персонализовала политичке моћнике – Искрено, Вучић је бог), али да су и они сами под контролом страног утицаја – мислим да као што се свуда у политику мешају велике силе тако је и код нас.

У вези са претходним питањем је и питање о моћи самог друштва (грађана), на шта су се, генерално, чули благо песимистични одговори. У једној групи су ђаци мишљења да је народ тај који би требало да вуче неке промене и да има капацитет за то, али Ако се појави неко ко ће да повуче све људе. Један учесник на то, ипак, додаје Шта, ми ћемо да утичемо да дођу неки други идиоти, није то довољно, нису људи паметни, нема избора, на шта се једна учесница надовезује изјавом зато ја кажем да мора да се смакнут сви који су протеклих двадесет година на власти... не могу то ја, не може нас десет, али мислим да ће се окупити људи, овако више не може да се живи. На њен коментар да уместо садашњих политичара треба поставити интелектуалце, ученик приговара да Народ никад неће изабрати такве. Учесници друге групе су изнели различите ставове, од тога да Хоће (политичари) да нам

покажу да мислимо да имамо утицај али у суштини немамо никакав, на шта један учесник додаје да Није баш да немамо никакав утицај, можда на неком локалнијем, ситнијем нивоу (тамо где није велика лова), док један ђак пружа нешто оптимистичнији поглед изјавом Мислим да кад бисмо хтели могли бисмо, али људи не размишљају о томе. Трећа група је пружила најопширнији одговор на ову ставку. Слажу се да друштво има потенцијал да мења ствари, али да се то не дешава. Чули смо мишљење узрок томе може бити то да сви гледају само себе, као и да беже од одговорности; иду линијом мањег отпора. Узрок томе, пак, једна ученица налази у умору – скоро смо имали револуцију, тако да нисмо ни просвећени. Сиромашни смо па гледамо само на преживљавање, тамо неке више ствари нису битне; сви чекају боље време, додаје још једна ученица. Верују да народ највећу одговорност за такво стање приписује политичарима, док већина учесника те групе одговорност види у њима самима, у народу, а сматрају да би боља, тачнија информисаност, допринела јачању грађанске свести.

2. Политика

На прво, отворено питање о њиховом виђењу политике неки су у виду имали домаћу политичку сцену, а неки глобалну, али су без изузетка имали негативне коментаре: карикатура; очај; превара; начин манипулације људима само зато што поседујеш титулу; политичари се у последње време много труде да буду на ТВ-у, а нисам сигуран да много раде на политици. У складу с претходно изложеним ставовима о томе ко влада Србијом, и на овом месту се од пар ђака чуло да Вучић има политичку моћ (а пар њих додаје и Дачић); да се *behind scenes дешава много више*; као и да и наши политичари имају оне којима одговарају, рецимо у Европској унији.

Поверење у политичаре, очекивано, нема нико, ретко који ђак се интересује за политику, а ни чланство у партијама не интересује никога, додуше из различитих разлога – већина зато што их не интересује политика, али било је и мишљења да би у том случају морао да мислим као и сви остали; партија сузбија слободу а и ако се сврстам у партију ући ћу у групу људи а немам баш позитивно мишљење о тим људима; можда и бих али кад је неко у странци имају предрасуде према томе. Пар ђака је изјавило да би се можда и учланили у партију, али кад би се појавила нека нова странка, другачија од постојећих, странка која не би само причала него би и радила; не би гледала само

себе него и државу, да имају јасан програм и добре, модерне идеје, итд. А на питање да ли би изашли на имагинарне изборе који би се одржали за пар месеци, одговори су разнолики – највећи број ђака би изашао и поништио листић (није лоше напоменути да по пар ђака у свакој групи до тог тренутка није знало шта представљају бели листићи), нешто мање њих не би изашло уопште, а постоје и они који би изашли и заокружили неку од понуђених опција како би испунили своју грађанску дужност. Један ђак каже да би гласао за онога ко би му платио. Само два ученика су навела и неке, из свог угла, позитивне политичке појаве: Вук Јерemiћ; и председник Уругваја [Хосе Мухика] јер је легализовао марихуану и тиме смањио стопу криминала.

Но, када су питани о ставу према политици као идеји, дакле, без освртања на реалност која нас окружује, готово сви ђаци су имали позитивно мишљење: сама идеја политике је добра; не би могла да функционише држава без политике; идеја је добра, али људи који су узели тиме да се баве су изокренули; идеја је добра, али ту никад неће бити сви доброћудни, увек ће бити неки који желе корист. Неколицина ученика је мишљења да је политика сама по себи лоша: људи су живели и пре појаве политике; постоји бољи начин организације друштва од политике, али не знам који; једна ученица се залаже за анархију.

3. Омладина

Дискусија о томе како испитаници виде младе у друштву је протекла помало хаотично. Било је доста сучељених мишљења, али се неретко дешавало да исти ђак изговори и неке међусобно несагласне изјаве, у зависности од контекста и тренутка одговора. Став учесника о томе ко су млади и колики је њихов утицај би, најкраће речено, могао да се сажме у изјаву једне учеснице: неискоришћен потенцијал. Генерално сматрају да су занемарена скупина без неке озбиљније моћи у друштву, угрожени због лошег образовања. Немају ни економску моћ, нити их ико пита за мишљење. Не постоји једнозначан одговор на питање да ли су млади активни или пасивни грађани. У првој групи су се чула мишљења и да су млади неактивни, али и да су активни кад мисле да је потребно, а као пример наводе волонтерске акције у скорашњим поплавама и организовање хуманитарних турнира за болесног другара. Један ученик, који и сам стоји иза те малопрепоменуте изјаве, додаје да ипак, стално има нешто да се ради, а ученица сматра да би радне акције мобилисале младе.

Друга група је, такође, изнела уверење да млади немају моћ, као и то да су млади претежно пасивни грађани (због осећања да ништа не могу да ураде; плаше се; незрели су), али неколицина ђака сматра да увек кренеш од мале приче... не можемо ми неке велике промене да направимо, али сигурно имамо неки утицај; најконкретније што можеш да урадиш (је) на себи и околини. Додали су да је неопходно да појединац повуче масу да би се млади активирали, док један ђак сматра и систем треба да се мења, ал' добро, то је нека матора прича, не верујем да ће се икада променити. Један ђак је био део протеста против једностраног проглашења независности Косова и Метохије 2008. године.

Учесници у трећој групи су махом уверења да су млади активни грађани, више него стари, а као области најчешћег активирања младих су навели факултет; екологија; бус-плус. Ипак, ниједан од присутних учесника није и лично био део неког активистичког покрета.

По питању њиховог виђења узора/идола и вредности младих, добијени су слични одговори између група. Сматрају да млади имај мање или више поремећен систем вредности: друштвени статус; паре; бити другачији на погрешан начин; површинске и материјалне ствари; итд. За себе, као појединце, сматрају да имају доста другачији вредносни систем, нпр: правичност; истина; чојственост; школа; пријатељи, итд. У свакој групи је било опреза при покушају да се одреде идоли младих, тј. општи став је био, парафразирано – колико људи толико ћуди. Велики број испитаника је мишљења да многим младима узори јесу особе сумњивог морала које могу виђати у медијима.

Учесници свих група сматрају да би млади требало да се више ангажују око питања школског система, где сматрају да немају никакав утицај.

4. Школски систем

О школском систему нико није имао позитивно мишљење. Да ли школа утиче на активизам младих – сви су мишљења да школа не подстиче младе на активност: професори не причају с нама; оптерећујемо се непотребним градивом; нама разредна каже да не идемо у позоришта него да учимо. Ипак, у једној групи су се ученици сложили да постоје поједини професори који подстичу младе да буду активни. Доста ђака сматра да школски систем, овакав какав је, усмерава и каналише ђаке, терају нас као овце у стаду да идемо право,

не дају нам ширину и избор, и неколико њих сматра да је амерички приступ (велики број изборних часова и активности) много бољи.

На рачун школског парламента су, такође, имали само негативне критике. Неки од присутних ђака су и сами чланови тог тела и део су једнозначног става да ђачки парламент Пете београдске гимназије, практично, ни не постоји, да ништа не ради. Волели би да се парламент покрене, али не знају како, а у једној групи се за статус кво не либе да оптуже и саме ђаке који су недовољно заинтересовани и не размишљају ни о чему другом осим о себи.

Ученици су имали разне предлоге како би неки аспекти школства могли да се промене зарад јачања њиховог активизма, од којих приказујемо неке:

- Оснивање ђачког парламента
- Повезивање школе с културним институцијама (пар ђака додаје да им смета што је за неке постојеће организоване посете одређеним институцијама био ограничен број ђака)
- Да професори, за промену, раде свој посао и излазе нам у сусрет
- Строжа селекција наставног кадра, да не може свако ко хоће да буде професор
- Организовање разних тематских трибина у школи
- Учинити градиво релевантнијим, нпр. на часу историје када се прича о неким социјалним проблемима од раније, може да се упоређује са садашњим. С тим у вези други ђак додаје да би било боље да се градиво приказује са мало људскије стране, а не толико аналитички.

5. Медији

Општи став је да постоје и добри и лоши медији, тј. они који шире проверене информације и преко којих можеш адекватно да се информишеш, они који шире пропаганду (да би њима власт контролисала и ширила пропаганду) и служе се спиновањем, као и они којима је битно само да зараде и сервирају сензационализам, а да је на самој особи да одреди коме ће веровати. Имају јак утисак да у медијима преовлађују кич и шунд, а један испитаник додаје да су млађи подложнији утицају медија него старији који могу да бирају садржај. Интернет представља најзаступљенији канал информисања. Напомињу да би волели више културног садржаја, а пар ђака додаје да је довољно само да извештавају истину. Према њиховом виђењу, млади су у медијима приказани у прилично лошем светлу – једини

млади који су у медијима су или они мртви или они који окрећу паре и раде за кримосе; ни деведесетих није било толико по медијима, било је по улици ал» не и у вестима. Један ученик додаје па ако ме сви тако гледају такав ћу и да будем.

6. Одлив мозга

Ученици, генерално (и они који сами кажу да не би отишли), разумеју људе који су напустили државу. Кажу да је то чињено најпре из финансијских и радних (не)прилика, али и, како каже једна учесница, зато што им делује да је живот на Западу лакши и бољи. Један ученик сматра да одлазак није оправдан, али зависи све од вредности те особе. Одговорност за одлив мозга проналазе пре свега у држави, а потом и у народу. По питању њихове личне жеље за одласком, појавиле су се три групе одговора приближне учесталости – они који не би никад отишли (није све у парама; овде је занимљивије; породица, друштво; тамо си дођош); они који би се вратили након студија или у неком другом релативно блиском тренутку; и они који би се вратили или у старости или никад (не знам, за сада не видим предност и будућност овде; боље могућности за запослење). Важно је напоменути да и међу онима који се изјашњавају да би напустили Србију преовлађује став да би покушали да остану овде и помогну држави, али то, очигледно, има своје границе.

4. Закључак

Основне налазе ћемо приказати кроз оквир почетних хипотеза.

- Хипотеза о виђењу друштва је донекле потврђена. Ученици јесу политичке и економске моћнике означили као носиоце власти, али су и њима пронашли надређене у виду страних политичких и економских сила. Ипак, иако је иницијални одговор сваке групе био да друштво нема никакву моћ, пропратни коментар је био да постоји потенцијал који у одређеним оквирима и условима може да се оствари.
- Хипотезе о питањима у вези с политиком су већином потврђене. Велики број ученика изјављује да их не занима политика, а и ставове које поседују јесу негативни. Ипак, политику као идеју су махом оценили као добру ствар.
- Претпоставке о ученичком виђењу омладине су делимично потврђене. Ђаци јесу изнели уверење да су млади по питању

друштвених одлука занемарена категорија друштва. Но, и поред међугрупних неслагања, не можемо занемарити снагу изнетог става да они имају потенцијал за делање као и да могу да се организују када процене да је неопходно.

- Хипотеза о ставу према школском систему је потврђена. Ученици једва да су споменули нешто позитивно у вези са школом и образовним системом, и сматрају да их такав систем не подстиче да буду активни грађани. Охрабрује то што су понудили неколико акција за које они сматрају да би побољшале школски систем, у овом случају конкретно на пољу подршке активизму.
- Негативан став о медијима и њиховом садржају јесте истакнут, али уз додатак да свако, у суштини, може сам себи да одреди садржај информисања. Тиме је хипотеза о негативном ставу према медијима у великој мери потврђена.
- Хипотезе о ученичком ставу према одливу мозга су делимично потврђене. Ђаци су заиста изнели различита и међусобно супротстављена мишљења по питању разматрања о њиховом личном одласку у иностранство. Ипак, без изузетка су рекли да разумеју људе који се одлуче на такав корак.

Сумирањем дискусија и свођењем свега на сажетији закључак, рекли бисмо да млади представљају део друштва који је у великој мери свестан своје и туђих позиција у целокупном друштву. Иако су изнели претежно песимистичне погледе на области пређене у фокус-групним расправама, сматрају да и они и друштво у целини имају потенцијал за делање, углавном након што неки појединац или група људи покрене иницијативу.

Но, као што је у уводу и наглашено, нерепрезентативност узорка (квалитативна и квантитативна) нас онемогућава да знатно уопштимо закључке – одабир грађанске-гимназијске класе свакако не може бити показатељ ставова њихових вршњака диљем Србије, преваходно оних у руралним срединама или другачијих образовних профила.

У складу са изјавама неколицине ученика након фокус-групе када су изјавили да им је драго што су и они могли да пруже своје виђење ствари на ове теме, позвали бисмо на усмеравање више напора ка истраживању перцепције категорије младих, нарочито око оних питања која се, на крају крајева, највише њих и тичу – образовање.

Summary

The goal of this paper was to examine adolescents' attitudes on certain aspects of their society: general views on society, youth, media, politics and educational system. Research was conducted through focus groups discussions among 21 students (17-18 years old) of Fifth Belgrade high school. Compared to their peers throughout the country the sample is most likely above-average in aspects of education, family income, availability of cultural and sports manifestations, etc., which urges for caution when generalizing the results on population of youth in Serbia. Their answers show youth as quite conscious part of society, aware of its and others position in society. Although their views on the discussed topics were mostly pessimistic, they do consider that both they and society in general have potential to act, but only after an individual or a group of people have made initiative.

Кључне речи: млади, друштво, политика, образовање, медији, одлив мозга, Србија

Key words: youth, society, politics, education, media, brain drain, Serbia

Ташана Костић

Тутотор: проф. др Војислав Божанић

Институција: Факултет организационих наука, Универзитет у Београду

УДРУЖЕЊА ЛАБОРАТОРИЈА

1. Увод

Лабораторија је правни или технички ентитет који се бави пословима испитивања или пословима еталонирања, која може пословати као самостална организациона целина или као део неке веће организационе целине.¹

Акредитована лабораторија је она лабораторија чија је компетенција за обављање послова оцењивања усаглашености призната. Она гарантује да је својим техникама, методама рада, особљем и опремом коју користи оспособљена да на адекватан начин обавља активности оцењивања усаглашености. То што је лабораторија акредитована, само потврђује њену вредност и адекватност у пружању њених услуга, као и потврду да ће тежити сталном подизању своје оспособљености.

Оцењивање усаглашености је свака активност којом се утврђује да ли је производ, односно процес производње усаглашен са прописаним техничким захтевима.² Оно што би требало нагласити јесте да је производ који је прошао поступак оцењивања усаглашености у предности над оним који није. Разлози за то су бројни, корисникова перцепција према производима који су прошли поступак је таква да су они признати као производи бољег квалитета, јер дају доказ о усаглашености са захтевима у погледу безбедности употребе, карактеристикама квалитета, безбедности по животну средину.

1 Акредитоване лабораторије, Војислав Божанић, Гордана Пејовић, Београд 2010, стр. 8.

2 Закон о техничким захтевима за производе и оцењивању усаглашености, (Сл.гласник РС бр.36/2009).

Чињеница је да данашњи све већи императив постаје квалитет који мора бити оправдан и гарантован како би био признат како од стране клијента, тако и сваког учесника у ланцу испоруке. Једна од гаранција квалитета јесте да је он прошао поступак оцењивања усаглашености од стране тела које га спроводи, тј. у овом случају акредитоване лабораторије.

Сврха формирања удружења лабораторија јесу заједнички интереси који се огледају у томе да појединачне лабораторије могу да остваре своју мисију на лакши начин кроз међусобну размену знања и информација. Појединачна лабораторија као чланица признатог удружења има више могућности за освајањем тржишта јер је тим статусом постала конкурентнија.

Поред заједничких интереса од којих имају користи све чланице, важна је и сарадња националних удружења која се огледа кроз признавање резултата међу чланицама. Такође, сарадњом у овом сегменту индустрије поспешује се и међудржавна сарадња.

Посматрајући ширу слику, усвојени протоколи оцењивања усаглашености постижу све јачу мрежу једног, признатог система утемељеног на националном и међународном нивоу. На овај начин постиже се мултилатерални аранжман односно међусобно признавање и употреба резултата оцењивања усаглашености у оквиру поменуте мреже. Смисао мултилатералног споразума јесте концепт: Једном акредитован- прихваћен свуда. Не само да се признају резултати, него се постиже значајна уштеда у времену и новчаним средствима потребним да се обаве оцењивања. Такође, мрежа међународних лабораторија поспешује уклањање тржишних баријера и сарадњу на међународном нивоу.

2. Национална, регионална и међународна удружења лабораторија

Како данашњи све већи императив постају безбедност, сигурност и квалитет производа и услуга, потреба за акредитацијом тела и организација која се баве оцењивањем усаглашености производа постаје све већа. Да би се стекло поверење и лојалност према производима или услугама и њиховим карактеристикама квалитета мора се створити поверење у тела која гарантују да су производи или услуге испунили све постављене захтеве. У савременом друштву јавља се и потреба за нечим више од производа који су усаглашени

са захтевима, јавља се потреба за безбедном животном околином, заштитом општих интереса које постају предмет бављења тела за оцењивање усаглашености.

С тим у вези, компетентност и непристрасност у обављању активности оцењивања усаглашености јесу јемство да производи и услуге задовољавају потребе и постављене захтеве. Овим приступом се отвара ново поље проверавања објективности и компетентности јер да би да нека лабораторија могла да обавља послове оцењивања усаглашености, еталонирања или испитивања мора да буде оцењена као компетентна за то.

Компетентност и сигурност у објективност резултата, као што је наглашено, има за резултат поверење од стране корисника, али се отвара питање ко потврђује да је тело способно да оствари такав учинак. Одговор пре свега лежи у питању акредитације лабораторије, а на ширем плану и у томе да ли је лабораторија призната од стране националног или међународног удружења акредитованих лабораторија чија се постигнућа и резултати међусобно признају, а компетентност не доводи у питање.

Тек након акредитовања, лабораторија има могућност приступања удружењу лабораторија на националном, регионалном или међународном нивоу. Мрежа удружених лабораторија пружа чланицама сигурност и одбрану сопствених интереса кроз заједничку политику. Велика и беспштедна конкуренција, која влада на тржишту, може, покаткад, имати и негативан утицај на рад појединачне лабораторије. Од овакве конкуренције лабораторија се може заштитити кроз удруживање у стручна удружења.

Такође, политика коју спроводе државни органи у односу на инфраструктуру квалитета може бити таква да истиче у први план неке друге приоритете или интересе, тако да се лабораторије које се први пут налазе на тржишту нађу у отежаним условима. Тада им стручна помоћ удружења лабораторија много значи.

Удружења лабораторија се, дакле, најчешће образују због:

- заштите општих интереса својих чланица као што су промоција производа или услуга које лабораторије пружају, заједничког деловања у друштвеној заједници, међусобне размене информација, стручног знања.³

3 Акредитоване лабораторије, Војислав Божанић, Гордана Пејовић, ФОН, Београд 2010, стр. 174.

- због формирања правила „коректне утакмице” између чланица у циљу промовисања најбољих и елиминисања најгорих на транспарентан и поштен начин,
- заштите општих и друштвених интереса као што је спречавање продора на тржиште производа или услуга лошег квалитета. Овај циљ удружења истичу, мада је то задатак државних органа,

Поред ових основних циљева, лабораторије се удружују како би прошириле могућност за пословање ван граница државе без баријера. Удружења лабораторија имају за циљ и да своје чланице заштите од политичких, страначких и других утицаја на њихову објективност и адекватно пословање.

Да би лабораторије испуниле услов за акредитацију првенствено мора да поступају у складу са захтевима стандарда, као што су:

- Стандард **SRPS ISO/IEC 17011:2007** Оцењивање усаглашености: Општи захтеви за акредитациона тела која акредитују тела за оцењивање усаглашености
- Стандард **SRPS EN 45011:2003** Општи захтеви за тела која спроводе системе сертификације производа (ISO/IEC Упутство 65:1996)
- Стандард **SCS ISO/IEC 17025:2006** Општи захтеви за компетентност лабораторија за испитивање и лабораторија за еталонирање
- Стандард **ISO 15189:2014** Медицинске лабораторије — Захтеви за квалитет и компетентност

Поред лабораторија за еталонирање и испитивање, могу се удруживати и контролна тела, организатори међулабораторијских упоредних испитивања, произвођачи референтних материјала. као и тела која врше сертификацију производа.

Након што испуне услове за акредитацију, поступком који извршава акредитационо тело, лабораторије постају акредитоване за обављање послова из свог домена и доказује да је спровела следеће принципе:

Способност – Лабораторија поседује адекватне ресурса за извођење процеса. Као што су људски ресурси који су квалификовани и компетентни да обављају послове, простор и опрема који им у томе помажу, дефинисане процедуре и контрола квалитета кључних тачака у процесу.

Одговорност—У лабораторији мора постојати особа са ауторитетом за извођење процеса у потпуности и која је одговорна за поузданост рада

Научни приступ—Лабораторија мора да изводи своје поступке и активности у складу са прихваћеним научним принципима, односно усвојеним методама и стандардима. Уколико дође до одступања од принципа, разлози морају бити образложени и засновани на суштинским аргументима.

Објективност—Добијени резултати морају бити засновани на мерљивим вредностима, док субјективни начин оцењивања морају изводити квалификовани аналитичари.

Независност—Не смеју постојати сукоби интереса, односно утицаји на особе које изводе испитивања које се руководе само научним принципима

Сведљивост мерења—У акредитованим лабораторијама се добијају резултати према признатим системима мерењима (СИ систем) уз могућност праћења сваког од обављених корака, као и дефинисање мерне несигурности система у коме је мерење остварено

Репродуктивност мерења—Коришћени метод испитивања мора да да поуздане резултате у читавом опсегу вредности у ком је валидиран. Тачније, репродуктивност је блискост слагања резултата мерења исте мерене величине при различитим условима, који се односе на метод мерења, метролога, мерило, место мерења, услове употребе и време. Валидација је потврђивање пружањем објективног доказа да су испуњени захтеви за специфичну употребу или примену. Лабораторија може да одлучи да потврди важне карактеристике извођења и зависно од ситуације може да обухвати верификацију неколико карактеристика до потпуне валидације методе.

Поновљивост мерења—Блискост слагања резултата више узастопних мерења исте мерне величине при идентичним условима који се односе на метод мерења, метролога, мерило, место мерења, услове употребе и понављање у кратком временском размаку.

Удружене лабораторије се труде да првенствено бране своју мисију пословања, али и да постигну унапред одређену визију. Истовремено на нивоу удружења могу да уживају одређене бенефиције, које се огледају у поседовању моћи да бране своје ставове и да се заштите од лабораторија које послују на неадекватан начин. Поставља се питање колико је оваква групација отворена за нове чланове и колико је заиста довољно задовољити горе споменуте услове за улазак у овакав вид

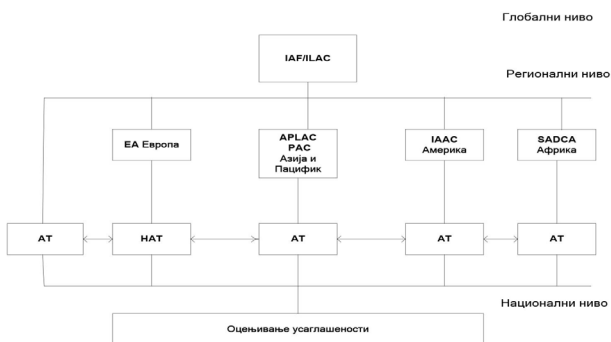
организације и да ли је потребно остварити нека неписана правила да би се ушло у овај елитистички круг.

3. Најзначајнија удружења и њихови принципи

Постоји велики број удружених лабораторија и других акредитованих организација. Поред тога, удружују се и акредитациона тела која на тај начин дефинишу норме у поступку оцењивања усаглашености лабораторија. Односно, дефинишу уједначене критеријуме у поступку акредитације и аранжмане међусобног признавања.

Удружења акредитационих тела имају другачији значај од удружења акредитованих лабораторија јер оне аранжманом о међусобном признавању, признају све акредитоване организације које је акредитовало акредитационо тело које је део мреже. Ипак, да би неко акредитационо тело постало равноправни члан удружења, постоје политички предуслови у зависности од матичне земље. У случају Републике Србије тај предуслов се огледа у придружењу Европској унији.

Чланство у регионалном или међународном удружењу доприноси повећању ефикасности и олакшава рад свим телима које је акредитационо тело акредитовало, па и није зачуђујуће зашто је чланство атрактивно. Наиме, акредитација која је стечена од међународно признатог акредитационог тела, значи да је лабораторија прихваћена и у осталим земљама чланицама удружења.

Слика1.- Јединствена светска мрежа акредитације⁴

⁴ Презентација Јасне Стојановић, в.д. директорке АТС Мултилатерални споразуми-пасош за међународну трговину, 2014.

Примери за регионално удружења акредитационих тела су Европско удружење за акредитацију- ЕА и Међународни форум за акредитацију – IAF, док је пример за удружење акредитованих тела, организација Међународна сарадња за акредитацију лабораторија – ILAC.

3.1. Европско удружење за акредитацију (European cooperation for accreditation-EA)

Европско удружење за акредитацију је непрофитна организација основана у новембру 1997. године, а регистрована у Холандији јуна 2000. године као мрежа националних акредитационих тела земаља Европе.

Чланице ЕА су груписане у пуноправне и помоћне чланове. ЕА броји 35 пуноправних и 13 помоћних чланова. Помоћни чланови су препознати као потенцијални кандидати за чланство или као они који заступају политику- The EU Neighbourhood policy (ENP) и задовољавају критеријуме који постављени на сајту удружења у виду документа EA-1/17 *Suppllemennt 1*.

Акредитација:

- **Улива јавно поверење**- Кроз осигурање сталних високих стандарда квалитета који се односе на производе и услуге
- **Минимизира кварове или повлачење производа**- Кроз тестирање од стране поуздане самосталне организације
- **Превенција од опасности**- Тестови изведени од стране акредитоване лабораторије ће превентивно смањити ризик од избијања опасности по јавно добро (тровања храном или контаминација воде)⁵

1.1.1 Бенефиције од MLA

За Управу и регулаторна тела

- **Флексибилност у приступу**- Акредитација пружа мултидисциплинатну примену, било као подршка или као алтернатива законодавству
- **Повећање поверења у датке** који се користе за успостављање базе за мониторинг и спровођење.
- **Тржишне повластице**- Прихватање на тржишту резултата добијених од тела за оцењивање усаглашености акредитованих од стране потписника споразума

5 <http://www.european-accreditation.org/the-mla>

- **Ефикасна Управа-** Акредитација пружа баланс између ризика и заштите тако што смањује потребу регулаторних тела за додатном контролом

1.1.2 За индустрију и бизнис

Индустрија има бенефит од споразума у виду уштеде времена и новца тако што ће ангажовати тела за оцењивање усаглашености која су акредитована

- **Тржишне повластице- Прихватање резултата и минимизирање потребе за ретестирањем** и на тај начин отвара врата производима или услугама на многа тржишта, што поспешује пословање
- **Стварање конкуритивног окружења- Могућност за диференцијацијом производа и услуга пружа могућност да досегну глобални ниво користећи се међусобним препознавањем и признавањем**

1.1.3 За грађане

Добит од MLA споразума за грађане се огледа у свеопштем квалитету.

Структура MLA					
Ниво 1	ISO/IEC 17011				
Ниво 2	Испитивање	Испитивање	Еталонирање	Контролисање	Верификација
Ниво 3	ISO/IEC 17025	ISO 15189	ISO/IEC 17025	ISO/IEC 17020	ISO 14065
Ниво 4	CEN/TS 15675	ISO 22870	ISO 15195		Регулатива
Ниво 5	Обим акредитације		Обим акредитације	Обим акредитације	Обим акредитације

Структура MLA						
Ниво 1	ISO/IEC 17011					
Ниво 2	Сертификација производа	Сертификација менаџмент система				Сертификација особља
Ниво 3	ISO/IEC 17065	ISO/IEC 17021				ISO/IEC 17024
Ниво 4		ISO 22003			ISO 27006	
Ниво 5	Обим акредитације	ISO 22000	ISO 9001	ISO 14001	ISO 27001	Обим акредитације

Табела 2. Структура MLA (2)⁶

Мисија ЕА је да она постоји са циљем координисања и вођења европске акредитационе инфраструктуре у смеру прихватања резултата добијених у једној земљи, на тржишту у другој земљи без додатне провере, а зарад користи европске заједнице и глобалне економије.

Основни принципи на којима се базира мисија ЕА:

1. Дефинисање, хармонизација и развој основних принципа акредитације као услуге у читавој Европи, тако што ће се осигурати истоветна интерпретација стандарда од стране свих чланица ЕА
2. Осигурање транспарентности свих процеса који се обављају, укључујући и процене и резултате
3. Одржавање мултилатералног споразума о међусобном признавању акредитационих шема и реципрочном прихватању акредитованих услуга оцена усаглашености и резултата
4. Спровођење система једнаких, који има међународни карактер са увидом у чињеницу да је ЕА чланица међународних удружења ИАСИ IAF
5. Пружање техничких ресурса и помоћи у случајевима који се односе на имплементацију и спровођење европских принципа акредитације.⁷

⁶ Презентација Јасне Стојановић, в.д. директорке АТС Мултилатерални споразуми-пасош за међународну трговину

⁷ Акредитоване лабораторије, Војислав Божанић, Гордана Пејовић, ФОН, Београд 2010, стр. 178.

Чланице ЕА потписују мултилатерални споразум (Multi Lateral Arangement-MLA) којим прихватају да производи и услуге прелазе границе Европе и света. Потписнице признају и препознају еквивалентност међусобних акредитационих система, као и поузданост резултата добијених од тела за оцењивање усаглашености акредитованих од стране чланица ЕА⁸. То је омогућено јер постоји сарадња између Међународног удружења акредитованих тела за акредитацију лабораторија- ИЛАС и Међународног форума акредитованих организација- IAF са Европским удружењем за акредитацију- ЕА. Односно, IAF и ИЛАС су признале ЕА на интернационалном нивоу. То значи да је акредитација донесена од стране акредитационих тела, припадника ЕА такође призната код свих чланица IAF и ИЛАС мултилатералног аранжмана. Чланице ЕА потписнице споразума подлежу строгим надзорима да би се осигурало да све чланице удружења поштују одредбе споразума којима су дефинисани критеријуми рада. На овај начин, чланство у ЕА служи као пасош на интернационалном тржишту.

IAF и ИЛАС су развиле обележја распознавања које могу користити чланови акредитационих тела и њихова тела за оцењивање усаглашености под одређеним условима наведеним у споразуму.

Ова обележја представљају:

- Статус распознавања ИЛАС / IAF споразума
- Да је сертификат издат од стране тела које је акредитовано од стране чланице ИЛАС/IAF споразума и као таква може бити препознат и признат код било које потписнице споразума

ЕА обухвата акредитације испитних и метролошких лабораторија, контролних тела, сертификационих тела која се баве сертификацијом система управљања квалитетом, система заштите животне средине, производа, услуга и особља.

Акредитовано тело Србије АТС је постало пуноправни члан ЕА у Мадриду 23.05.2012. године, као и потписник мултилатералног споразума (ЕА МЛА) за следеће области:

- **Лабораторије за испитивање,**
- **Медицинске лабораторије,**
- **Лабораторије за еталонирање,**

8 <http://www.european-accreditation.org/the-mla>

- **Контролна тела,**
- **Сертификациона тела за сертификацију производа.**

3.2. Међународна сарадња за акредитацију лабораторија (International Laboratory Accreditation Cooperation-ILAC)

Организација је започела са радом 1977. године као конференција. Званично удружење акредитационих тела за акредитацију лабораторија и контролних организација постала је 1996. Тек од 2000. године броји 36 пуноправних чланова у виду акредитационих тела за акредитацију лабораторија, која прихватају акредитоване резултате еталонирања и испитивања. Касније су обухваћена и акредитациона тела за акредитацију контролних организација.⁹

Акредитациона тела су потписала споразум са циљем стварања глобалне мреже са јединственим критеријумима акредитације. Најважнији циљ МЛА јесте да се осигура прихватање резултата акредитованих лабораторија и контролних тела од стране регулаторних тела, индустрије, као и признавање у другим државама потписницама.

Данас, чланице ИЛАС удружења представљају више од 70 економија и регионалних организација.

Чланство у ИЛАС организацији подразумева:

- Развој и хармонизацију принципа за акредитацију лабораторија и контролних тела
- Промоцију акредитованих лабораторија и контролних тела код индустрије, државних и регулаторних органа, као и потрошача
- Помоћ и подршку системима акредитације који су у развоју
- Глобално признавање лабораторија и контролних тела путем ИЛАС споразума, чиме се олакшава прихватање података о испитивању, контроли и калибрацији, који прате производе приликом преласка државних граница¹⁰

Акредитационо тело Србије АТС је 2012. године потписало ИЛАС МРА споразум за области испитивања, еталонирања, контролисања и сертификације производа.

⁹ <https://www.ilac.org/aboutilac.html>

¹⁰ Акредитоване лабораторије, Војислав Божанић, Гордана Пејовић, Београд 2010, стр. 179.

3.3. Европска федерација националних удружења мерних, испитних и аналитичких лабораторија (EUROLAB)

EUROLAB је једна од регионалних удружења лабораторија које су се организовале у циљу промовисања свог рада, заједничког интереса и заштите интереса крајних корисника.

Удружење је основано 1990. године у Бриселу на основу Меморандума о разумевању који је потписан од стране представника приватних и државних лабораторија 17 земаља чланица Европске економске заједнице ЕЕС и Европског удружења за слободну трговину ЕФТА.

Организација је научног типа јер окупља национална удружења лабораторија које се баве истраживањем и развојем, пружају услуге техничке оцене и оцене усаглашености засноване на мерењу, испитивању и анализи материјала, производа или опреме. Све то са циљем повезивања заинтересованих страна и лабораторија на европском нивоу. Сарадња убрзава развој и хармонизацију метода мерења, испитивања и анализе, као и њихову каснију примену.

Поверење између чланица се базира на првенственој примени захтева стандарда из серије SRPS ISO 17000:2007. Тек након имплементације захтева може се говорити о развоју поверења и прихватања резултата мерења, испитивања и анализе.

3.4. Међународни форум за акредитацију (International Accreditation Forum-IAF)

Међународни форум за акредитацију основан је 1993. године као светско удружење акредитационих и сертификационих тела, као и свих организација које су укључене у активности оцене усаглашености у различитим областима. Удружење је основано са циљем развоја јединственог програма за поступак оцене усаглашености који ће бити универзалан и прихваћен као такав свуда у свету. На основу овог поступка се спроводе све акредитације и сертификације које се базирају на уједначеним критеријумима било за акредитацију или сертификацију.

Форум се залаже за стварање слободног тржишта, где би се омогућило слободно кретање добара без тржишних баријера. Слободно тржиште се ствара тако што форум потенцира на потписивању мултилатералног споразума између својих чланица како би осигурао признавање и прихватање акредитованих сертификационих тела и тиме обезбедио да се једном акредитовано сертификационо тело може појавити на осталим тржиштима.

Чланство форума је груписано у неколико категорија, а чланови имају другачије статусе:

Чланство у својству акредитационог тела- Поседују га организације које спроводе акредитацију сертификационих тела за сертификацију система квалитета, производа, услуга, особља, система заштите животне средине, као и програма за оцену усаглашености. Чланство се стиче самоиницијативних пријављивање.

Чланство у својству удружења- Односи се на организације и удружења која представљају идентичне групе субјеката, било на регионалном или међународном нивоу.

Чланство у својству партнерства- Односи се на субјекте који су део државне управе, регулаторних тела или организација које нису акредитациона тела, али имају удела у поступку оцене усаглашености и представљају интересе на националном, регионалном или међународном нивоу.

Чланство у својству посматрача- Када највиши органи управе IAF процене да је од интереса за форум да има сарадњу са појединим институцијама, тада им се нуди статус посматрача. Посматрачи могу учествовати на састанцима, али немају право за гласањем. Овај статус се остварује у трајању од једне године, али се може обновити.

Специјални статус- Поседују га организације које деле циљеве са IAF и са којима форум има потписане споразуме о међусобном признавању, као што је Европско удружење за акредитацију EA.

4. Закључак

Лабораторије, које нису удружене у стручна удружења лабораторија, као усамљени и појединачни ентитети много теже опстају на тржишту где је конкуренција оштра и често непоштедна. Значајну помоћ за успешан опстанак, лабораторије налазе учлањивањем у стручна удружења која ће им олакшати да остваре своју визију и активно учествују на слободном тржишту. На овај начин не само што добијају олакшице у смислу продора на нова тржишта, него добијају потврду квалитета свог рада која је призната на националном, регионалном па и међунационалном нивоу.

Удружења се базирају на принципу *Једном акредитован – свуда акредитован* што утиче на уштеду у времену и новцу потребном за спровођење процеса акредитовања. Поред уштеда, лабораторије су

као део мреже удружених лабораторија у могућности да размене стручна знања и корисне информације.

Још једна од користи од удруживања по саму лабораторију је што као чланица неког удружења стиче поверење у рад од својих корисника, што је од великог значаја будући да су захтеви корисника фокусирани на квалитет и сигурност. Такође, добијају признање од стране државних органа управе.

Оно што неко удружење лабораторија чини важним и што им је заједничко јесте то да се боре за заштиту јавног интереса и спречавају продор производа или услуга сумњивог квалитета. Ова карактеристика је у савременом свету изузетно важна јер данас свака појединачна лабораторија која жели да послује мора да буде обазрива и што се тиче њеног положаја и статуса у односу на чврсто утемељене принципе пословања удружених лабораторија.

Несумњиво је да лабораторија која је чланица неког признатог удружења, било на националном, регионалном или међународном нивоу стиче одређен и углед и репутацију. Уколико је чланица неког таквог удружења она ће имати статус лабораторије која на професионалан начин обавља послове које је предодредила.

У овакав повлашћени и елитни круг одабраних професионалних лабораторија тешко је ући пре свега због правно-нормативних баријера. Док са друге стране ни чланице које су једном стекле то знање не желе олако да приме нове чланице, пре свега због већег тржишта на којем би владале и то може представљати отежавајућу околност за појединачне лабораторије које би желеле да уђу у овај круг. Такође, међулабораторијска поређења, која удружења организују, представљају и могућност за елиминацију из удружења оних који су се оглушили о правила самог удружења, а посебно о правила струке и добре праксе.

Посматрајући удружења са становишта корисника, и они добијају јер имају производе или услуге које су проверено задовољавајућег квалитета и који не нарушавају здравље, животну средину и које су безбедне.

Удруживањем лабораторија подстиче се развој индустрије и међудржавне сарадње. Мултилатерални споразуми су средство којима се удружења служе у циљу препознавања и признавања еквивалентности резултата и извештаја које доносе. Главна карактеристика је да производи или услуге добављача више не морају да буду испитивани, сертификовани или контролисани у свакој

земљи у којој се врши продаја. На тај начин се директно поспешује и потенцира међународна трговина и глобално тржиште, чиме се смањују трошкови, а повећава се корист коју имају индустрија и корисници.

Литература

1. Проф. др Војислав Божанић, мр Гордана Пејовић, Акредитоване лабораторије, ФОН, Београд, 2010
2. „Закон о техничким захтевима за производе и оцењивању усаглашености“ (Сл. гласник РС бр.36/2009)
3. Јасна Стојановић, в.д. директорка АТС, Презентација: „Мултилатерални споразуми-пасош за међународну трговину“, 2014
4. Сајт Међународне сарадње за акредитацију лабораторија: <https://www.ilac.org/>
5. Сајт Европске федерације националних удружења мерних, испитних и аналитичких лабораторија: <http://www.eurolab.org/>
6. Сајт Међународног форума за акредитацију: <http://www.iaf.nu/>
7. Сајт Европског удружења за акредитацију: <http://www.european-accreditation.org/>

Summary

The assignment is focused on the significance and the organization of the society of united laboratories. The contribution of association is noticed in several aspects, in individual laboratories as well as the surrounding. An individual laboratory as a member of a certain association is in advantage comparing to one that is not, as its work is recognized by a multilateral agreement and does not require additional examination. It is in the interest of each laboratory to join a association in order to gain benefit. The author looked back on the work of certain laboratory associations, explaining and confirming the advantage which members gain. In addition, the author is sceptical about the willingness of associations in order to accept new members, as well as the difficulty of receiving and maintaining a membership.

Кључне речи:

Акредитација; акредитоване лабораторије; удружења лабораторија; оцењивање усаглашености; тела за оцењивање усаглашености; мултилатерални аранжмани; EA; IAF; ILAC; EUROLAB.

Key words: accreditation; accredited laboratories; association of laboratories; conformity assessment; conformity assessment bodies; multilateral agreements; EA; IAF; ILAC; EUROLAB.

Tijana Jakišić

Tutor: Thomas Klemetsson, Ltcol and Swedish Defence Attaché

Institucija: Swedish Embassy

THE DEVELOPMENT OF THE NORDIC REGIONAL SECURITY COOPERATION

1. Introduction

Faced with new challenges in security policy, the modern state is compelled to some sort of supranational cooperation. This work's aim is to present development of a regional security cooperation, as an alternative or complement with other global security systems (EU, NATO). A preview of political and economic cooperation is necessary in order to understand the processes of security and defense cooperation. The Nordic region, which includes Norway, Denmark, Finland, Sweden and Island, is taken as a successful model of regional political, economic and security cooperation. The key point is placed on representing the Nordic Defense Cooperation – NORDEFECO.

2. What is regionalism?

As a starting point, regionalism will be defined as „intensifying political and/or economic processes of cooperation among states and other actors in particular geographic region,..“¹¹

- Old vs. New regionalism

Regionalism is to grate extend a „new“ phenomenon. The history of it can be tracked from mid 1950's. From that period until 1970's we are referring to 'old regionalism'. After this phase we are entering the „era“ of 'new

11 Griffiths, M., O'Callaghan, T., Roach, S. C. *International Relations: The Key Concepts Second Edition*. New York: Routledge, 2008, (p. 280).

regionalism' which is phenomenon „still in the making“.¹² It is clear that the 'old regionalism' existed in Cold War era, while the 'new' one is developing in post-Cold War world. Given the circumstances, the 'old regionalism' was usually based on free trade arguments or security alliances. The 'new regionalism' has a wider range of taking places, of which most important are „culture, security, economic policies and political regimes“.¹³ While the 'old regionalism' was often imposed

top-bottom, the 'new' one is perceived as process which emerge from region itself, in opposite logic, bottom-top. The 'old regionalism' was usually inward-oriented and perceived as a „exclusive club“, while the 'new regionalism' shows tendency to be outward-oriented, given the economical interdependence.¹⁴

- Levels of analysis

The 'new regionalism' is taking places parallel on several levels of analysis:

- „the global system level;
- the level of interregional relations;
- the internal structure of the region (including the nation-state, subnational ethnic groups and transnational microregions).¹⁵

Even though it is hard to give just one definition for a concept so broad and widely discussed as globalization is, for purposes of this work, it will be used as „a term that refers to the acceleration and intensification of mechanism, processes, and activities that are allegedly promoting global interdependence and perhaps, ultimately, global political and economic integration.“¹⁶ Within above-mentioned global system level, „regionalisation and globalization are mutually constitutive processes“.¹⁷ Second level of analysis – the level of inter-regional relations, is of increased importance when it comes to the 'new regionalism'. It means that „behavior

12 Hettne, B., and Söderbaum, F. „The New Regionalism Approach“. *Politeia*, Vol 17, No 3, 1998 (pp. 6-21).

13 Ibid.

14 Ibid.

15 Ibid.

16 Griffiths, M., O'Callaghan, T., Roach, S. C. *International Relations: The Key Concepts Second Edition*. New York: Routledge, 2008, (p.131).

17 Hettne, B., and Söderbaum, F. „The New Regionalism Approach“. *Politeia*, Vol 17, No 3, 1998, (pp. 6-21).

of one region has an impact on the behavior of others“.¹⁸ The plastic example is the role which European regionalism, embodied in EU, has in promoting regionalism in other parts of the World. Basically, regions are located between global level and level of units. Units are to be understood as entities with quality of independent actor, usually nation-state. Regions „must be composed of geographically clustered sets of such units“.¹⁹ When it comes to relation between nation-states and region, regionalism is to be understood „as an instrument to supplement, enhance or protect the role of the state and the power of the government in an interdependent world.“²⁰

- Regionalism(s)

It is better to talk about regionalisms, then of a regionalism, as it is usually, when it comes to any concept. Regionalism in sense of ideology refers to „the urge for regionalist order, either in a particular geographical area or as a type of world order“.²¹ On the other hand, regionalisation „denotes the (empirical) process, and also implies an activist element, a strategy of regionalisation“.²² The process of regionalisation should be understood as increasing levels of ‘regionness’- „the process whereby a geographical region is transformed from a passive object to a subject with capacity to articulate the interests of the emerging region“²³ Regionness is an analytic tool for measuring how far has the process of regionalism left and tool for comparing regions. In that sense, there are variations of regions, and there is no such a thing as ‘natural’ or ‘given’ region. The level of regionness is changeable.²⁴ Hettne and Söderbaum offered three levels or stages of regionness to describe coherence within an region:

1. ‘Pre-regional stage’ – it has a potential to become a region; geographical and social unit; translocal relations between human groups; it may be even a conflict formation; anarchic, where balance of power tends to be only security guarantee.

18 Ibid.

19 Buzan, B., Weaver, O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, (p.27).

20 Hettne, B. Söderbaum, F. The New Regionalism Approach. *Politeia*, Vol 17, No 3, 1998, (pp. 6-21).

21 Ibid.

22 Ibid.

23 Ibid.

24 Ibid.

2. In the second stage, crucial regionalisation process takes place; 'formal'(state promoted regional cooperation) / 'informal' (market and society induced) regionalisation; cooperation. in one or few areas (cultural, economic, political, military, etc); 'formal region' – regional cooperation or integration with membership; 'real region' – socially-induced regionalisation and regional identity.
3. Third stage is a final outcome of the regionalisation process; acting subject with profiled identity, institutionalized actor capability, legitimacy, structure of decision-making, regional civil society; 'security community' (EU).²⁵

This review has no intentions to present itself as a theory, it is just a plausible explanation. The authors emphasize that „regionalisms are political and social projects, devised by human actors to transform or alter existing structures, they may, just like nation-state projects, fail.”²⁶

3. What is the Nordic region?

The Nordic region includes Norway, Denmark, Finland, Sweden and Island. The Nordic countries are not members of the same international organizations and alliances. Norway, Denmark and Island are members of NATO. Finland, Sweden and Denmark are member States of EU.²⁷ Norway and Island are members of European Economic Area. Finland is the only country of the region which has euro as national currency.²⁸ Island has started accession negotiations in July 2010, but they were put on hold by the Icelandic government in May 2013.²⁹ The path towards making defense cooperation is preceded by other regional cooperation, among which most important are The Nordic Council (of Ministers) and the Nordic passport union.

3.1. The Nordic Council

The Nordic Council is the official inter-parliamentary body of the Nordic Region, which has 87 elected members. The members of the Nordic Council

25 Ibid.

26 Ibid.

27 Forsberg, T. “The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?” in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181.

28 Teokarević, J. “Nordic model of Cooperation and Possibilities of its Application”, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2011.

29 http://ec.europa.eu/enlargement/countries/detailed-country-information/iceland/index_en.htm , last accessed 12th of May 2014.

are at the same time members of National parliaments. The Nordic Council was founded in 1952 by Denmark, Island, Norway and Sweden. Finland joined it in 1955 given the sensitive relationship with SSSR.³⁰ Besides these five countries, representatives in the Nordic Council also have three autonomic territories: Faroe Islands, Åland and Greenland.³¹ The purpose of this body is working towards joint solutions that have positive effect on everyday life of the citizens of the Nordic region. This is known as „Nordic synergies“.³²

3.2. The Nordic Council of Ministers

In order to strengthen and improve Nordic cooperation, the Nordic Council of Ministers emerged in 1971. It represents forum of inter-governmental co-operation. It shouldn't be understood as a single council, but rather as several individual councils of ministers. Currently there are 10 constellations of policy councils of ministers whom meet each other a couple of times a year. Decision made in any council of ministers must be made unanimous.³³ The purpose of this council is to build joint Nordic solutions that have positive effects for the citizens of the Nordic region, within the region. On the other hand, acting jointly, it enables every individual country to make an impact at European and global level.³⁴ From the legal point of view, the Nordic Council of Ministers is the strongest body of Nordic institutions.³⁵ Given the fact that countries of these regions are, as already mentioned, members of different international organizations and alliances (EU, NATO) this body plays important role of balancer within the region.

3.3. The Nordic Passport Union

Freedom of movement is important component in making a mere geographic area into a region. Passport-free travel was for the first time

30 Finland was obliged to sign the Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance with the Soviet Union in 1948. It formally expired in 1992. But after Stalin death, it was possible for Finland to officially become a part of the Nordic Council.

31 <http://www.norden.org/en/nordic-council/the-nordic-council/member-countries-and-territories> , last accessed 12th of May 2014.

32 <http://www.norden.org/en/nordic-council/the-nordic-council/why-the-nordic-council> , last accessed 12th of May 2014.

33 <http://www.norden.org/en/nordic-council-of-ministers/the-nordic-council-of-ministers/about-the-nordic-council-of-ministers> , last accessed 13th of May 2014.

34 <http://www.norden.org/en/nordic-council-of-ministers/the-nordic-council-of-ministers/why-the-nordic-council-of-ministers> , last accessed 13th of May 2014.

35 Teokarević, J. "Nordic model of Cooperation and Possibilities of its Application", Centar za regionalizam, Novi Sad, 2011.

established between Nordic countries in 1952. It was institutionalized with the Nordic Passport Convention, signed in 1957.³⁶ The Nordic Passport Union could be perceived as a forerunner of today's Schengen agreement.³⁷

Another important achievements of Nordic cooperation are common labor market (1954), reciprocal social security arrangements (1955), language convention (1987), joint environmental labeling system (1989).³⁸

These types of cooperation (political and economic) exist for more than a half century. Besides this, it is important to notice that people of Nordic region share similar language, culture and history, which is the factor that played a part in making closer collaboration within the region. They share common Lutheran religion. Majority of population in this region can understand each other by speaking their own language. History of these nations starts in X century in the age of the Vikings.³⁹ It is often disregarded that nations of this region had fought each other in the past. This fact only acknowledges possibility of making conflict zone into security community.

4. Nordic defence cooperation

4.1 The Cold War era

The historical occasions of the Cold War have, to some extent, influenced the slower development of security and defense cooperation in the region. Immediately after the World War II, Prime Minister of Sweden at the time, Tage Erlander, proposed an arrangement of a Nordic defence alliance.⁴⁰ Negotiations were held in 1949, but broke down because of different views of individual Nordic countries and influences of United States, as well as of fear that Soviet threat is too massive for small Nordic countries. At that moment Sweden, and even Denmark were more in favor of a neutrality and Norway wanted to see Nordic countries within NATO.⁴¹ Furthermore, Denmark, Island and Norway became founding members

36 <http://www.norden.org/en/about-nordic-co-operation/agreements/treaties-and-agreements/passport-issues-citizenship-and-national-registration/the-nordic-passport-convention> , last accessed 13th of May 2014.

37 <http://www.norden.org/en/nordic-council/the-nordic-council/the-history-of-the-nordic-council/1953-1971> , last accessed 13th of May 2014.

38 Forsberg, T. "The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?" in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181, pp 1163.

39 Teokarević, J. "Nordic model of Cooperation and Possibilities of its Application", Centar za regionalizam, Novi Sad, 2011.

40 Forsberg, T. "The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?" in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181, pp 1166.

41 Ibid, pp 1166.

of NATO.⁴² Sweden claimed neutrality, but kept close collaboration with NATO.⁴³ Finland, as well, claimed neutrality, but was obliged to sign the Treaty of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance with the Soviet Union in 1948.⁴⁴ Given these circumstances, only way of institutionalized security cooperation between Nordic countries was possible within the framework of UN's Peacekeeping Missions.⁴⁵ Even though countries have chosen different defence policies, they „continued to follow practices of universal conscription, with significant role of reservists, and a basically territorial concept of deployment.“⁴⁶

4.2 The Post-Cold War era

During the 90's political efforts towards closer regional security cooperation have been made. In this phase an important role played the Nordic Council. Namely, in 1997 the Nordic defence ministers attended a session of the Nordic Council, for the first time. Same year, cooperation in UN peacekeeping was transformed in the “Nordic Coordinated Arrangement for Military Peace Support” – the NORDCAPS.⁴⁷ It allowed Nordic countries to divide among themselves responsibility for different types of courses and by that, reaching international top-level. During this period, the Armament Cooperation – the NORDAC has been established as well. The NORDAC was based on common development, procurement and maintains related to defense material.⁴⁸

The regional security cooperation was deepened in 2008. when the Nordic Supportive Defense Structure – the NORDSUP was established, on the initiative of Norwegian, Swedish and Finnish chiefs of defense, with focus on force production and supportive functions.⁴⁹ At the same time, Haga Declaration was adopted in Stockholm. It refers to societal

42 http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52044.htm , last accessed 17th of May 2014.

43 Forsberg, T. “The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?” in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181, pp 1166.

44 Bailes, J.K.A, Herolf, G. Sundelius, B. (eds), *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*, Oxford University Press, 2006.

45 Ibid.

46 Ibid.

47 Forsberg, T. “The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?” in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181, pp 1167.

48 <http://www.nordefco.org/The-basics-about-NORDEFECO> , last time accessed on 18th of May 2014.

49 Forsberg, T. “The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?” in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181, pp 1169.

security, civil protection and crises preparedness.⁵⁰ The last milestone was reached with report made by former Norwegian Foreign Minister Thorvald Stoltenberg. Namely, the 'Stoltenberg report', published in 2008. included 13 proposals for enhancing Nordic security cooperation, emphasizing following: „a Nordic stabilization task force with permanent command; a maritime monitoring system; joint surveillance of Icelandic airspace; a satellite system; an amphibious unit; and a solidarity declaration entailing mutual defence obligations.“⁵¹ Generally, political reactions were good, when it came to the further deepening of the cooperation, but when it came to the more ambitious proposals, more effort had to be made. 'Stoltenberg report' introduced qualitative changes in defense and security cooperation, it was expected that negotiations, in order to find common ground, will be necessary.⁵² Most disputes were in matters where state representatives, had opinion that some areas of cooperation were better to be left in competence of NATO.⁵³ It is interesting that those kind of remarks were made both from NATO member states, as well non-NATO. Gradually, the disputes were overcome, and as a highlight of this process, the Nordic solidarity declaration was signed. The 'solidarity' refers to disasters and new security threats and once again endorses continuity of existing commitments.⁵⁴

At the same time new institutional steps in defense cooperation have been made. In November of 2009 it was decided to combine the NORDCAPS, NORDAC and NORDSUP into one – the Nordic Defense Cooperation.⁵⁵ The NORDEFECO is divided in two levels – political and military. Political coordination is in the hands of defense ministers and the chiefs of defense. They meet each other at least twice a year. The military level is subordinate to the Military Coordination Committee and divided into five Cooperation Areas. Those areas are: strategic development, capabilities, human resources

50 Forsberg, T. "The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?" in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181. „A follow-up meeting in June 2013, again in Stockholm, led to a second declaration, Haga II, with the stated aim of developing civilian crisis management readiness in the Nordic countries irrespective of national borders.“, pp 1169.

51 Ibid, 1169.

52 Ibid, 1170.

53 Ibid, 1170. "One of the sensitive questions to be reviewed over the long term was the proposal for joint surveillance of Icelandic airspace. Finland's Foreign Minister Alexander Stubb described the idea as interesting in his first remarks, but not long after these initial comments Defense Minister Jyri Häkämies rejected the planned operation for financial, as well as political reasons, suggesting that such activity was more matter for the NATO countries."

54 Ibid, 1171.

55 <http://www.nordefeco.org/The-basics-about-NORDEFECO> , last time accessed on 18th of May 2014.

and education, training and exercises and operations.⁵⁶ By sharing the same principles, reorganizing, splitting tasks, sharing training centers, Nordic countries have been able to cost benefit. Given the fact that the Nordic countries are relatively small compared to countries such as USA, China, India or Brazil, by sharing costs and acting jointed they could constitute a middle-sized European power with combined GDP almost at the level of Russia or Canada and combined defense budget bigger than that of Turkey.⁵⁷

5. Conclusion

Presented indicates that regional cooperation itself contributes countries security by removing risks from neighbors and creating a safe surrounding. The regional security cooperation is not in contradiction with other supranational types of collaboration, it is complementary with them. Cultural similarities should be taken as advantages when it comes to regional cooperation. Countries which are part of the regional cooperation have opportunity to leave a mark on the international level, especially if they are small-sized states. The Nordic region is chosen to be presented in this work because it shows how regionalism is political and social project. This region has its own genesis: from intra-regional conflicts to intra-regional cooperation. It shows that there is no pattern. Regional cooperation is mixture of to many factors, and there is necessity for continuous adapting. There are many preconditions for making a good regional cooperation, but one is crucial – political will.

Bibliography

1. Bailes, J.K.A., Herolf, G., Sundelius, B. (eds), *The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy*, Oxford University Press, 2006.
2. Buzan, B., Weaver, O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Forsberg, T. “The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?” in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181
4. Griffiths, M., O’Callaghan, T., Roach, S. C. *International Relations: The Key Concepts Second Edition*. New York: Routledge, 2008.

56 <http://www.nordefco.org/The-Cooperation-Areas>, last time accessed on 18th of May 2014.

57 Forsberg, T. “The rise of Nordic defense cooperation: a return to regionalism?” in *International Affairs* 89: 5 (2013) 1161-1181 pp 1176.

5. Hettne, B., and Söderbaum, F. „The New Regionalism Approach“. *Politeia*, Vol 17, No 3, pp. 6-21, 1998.
6. Teokarević, J. “Nordic model of Cooperation and Possibilities of its Application”, Centar za regionalizam, Novi Sad, 2011.

Sažetak

Ovim radom skiciran je razvoj saradnje u nordijskom regionu. Njega čine Danska, Finska, Island, Norveška i Švedska. Fokus je na nordijskoj odbrambenoj i bezbednosnoj saradnji. Prikazano je da je regionalna saradnja alternativna ili komplementarna drugim globalnim i nadnacionalnim sistemima organizovanja (EU, NATO, UN). Danska, Island i Norveška su članice NATO, dok su Danska, Finska i Švedska članice EU. Prikazan je razvoj političke saradnje, institucionalizovane u vidu Nordijskog saveta – međuparlamentarna saradnja, i Nordijskog saveta ministara – međuvladina saradnja. Deo ekonomske saradnje je prikazan kroz Nordijsku pasošku uniju. U slučaju nordijskog regiona, politička i ekonomska saradnja su prethodile bezbednosnoj i odbrambenoj. Institucionalizacija odbrambene saradnje, dogodila se nakon više od pola veka regionalne saradnje u drugim sferama, uspostavljanjem NORDEFECO – Nordijske odbrambene saradnje. Ne postoji jedinstveni model kojim se postiže uspešna regionalna saradnja, već je potrebno imati u vidu sve faktore (nacionalne, regionalne, globalne, geografske, kulturne, ekonomske) i kontinuirano vršiti prilagođavanja istim. U slučaju nordijske regionalne saradnje, pokazalo se da je najznačajniji faktor za uspešnu regionalnu saradnju politička volja.

Ključne reči: Nordijski region, NORDEFECO, Nordijski savet, Nordijski savet ministara, Nordijska pasoška unija, regionalizam, bezbednosna saradnja.

Keš words: Nordic region, NORDEFECO, The Nordic Council, The Nordic Council of Ministers, The Nordic Passport Union, regionalism, security cooperation.

Жељка Опарница

Тутор: др Душан Т. Батаковић

Институција: Балканолошки институт Српске академије науке и уметности (САНУ)

ЈЕВРЕЈСКО ПОТПИТАЊЕ ИСТОЧНОГ ПИТАЊА

Преписка британских званичника о јеврејском питању у
Кнежевини Србији (1861–1867)

Увод

Опадање моћи османске царевине и питање њеног наслеђа вратило је балканске народе у контекст европске политике први пут после пропасти њихових средњовековних држава. С друге стране, Источно питање отворило је дискурс о односу „цивилизованог човека“ и „варварина“ који је стар колико и друштво. У овом контексту, Балкан је постојбина варвара, Руританија, и са таквом представом о се о његовој судбини одлучивало. За нас је било посебно интересантно упитати се каква је перцепција грађанских и мањинских права на овим просторима, имајући у виду колико се овим нејасно омеђеним терминима знало (и још увек се зна) манипулисати. Идеја грађанских права у 19. веку перципирамо кроз двостепену структуру; прва од њих би била грађанска права у оквиру државе, која би зависила од степена цивилизованости датог друштва; док би друга била грађанска права у дипломатском систему, у ком нити су све земље нити сви народи били једнаки.

Балкански народи нису одлучивали о својој судбини и ова чињеница их сврстава у ред оних народа који су на европској дипломатској позорници били мање равноправни. Ипак, на околности друштава нових држава будно се мотрило из кабинета министара спољних послова и председника влада, о чему нам сведочи и Преписка о стању и опхођењу према Јеврејима у Србији, представљена Доњем дому

по наредби Њеног величанства, у складу са њиховом адресом од 2. априла 1867. године (Correspondence respecting condition and treatment of the Jews in Servia. Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, in pursuance of their Address dated April 2, 1867). Ова збирка докумената представља низ извештаја и дописа из периода од 1861. до 1867. године вођених махом између британског конзула у Београду и кабинета за спољне послове у Лондону, али и других дипломатских чинилаца. Након почетка Критског устанка 1866. године и захтева Србије за предају преосталих турских утврђења, у британском парламенту наредне године расправа о овим питањима није замирала. Подељеност британског јавног мњења по погледима на Источно питање је у овој расправи избијала на видело, јер су се браниоци балканских хришћанских држава држали реторике о неефикасности османских реформи, док су присталице Османлија дискусију водиле у правцу реторике о бољем стању у османској држави него у државним творевинама израслих из ње.⁵⁸ Ова расправа је отворила питања грађанских права у Кнежевини Србији, а у оквиру њих и питање статуса јеврејског становништва.

Британска перспектива овог проблема је јасна – на питању грађанских права мањина ломи се копље између цивилизације и онога што цивилизација није. Како то Весна Голдсворти тумачи, британство и балканство су две крајности хијерархијске лествице. Док балкански народи теже припадању Европи и доказивању те чињенице, са друге стране Ламанша се чак и на Европу гледа као преносиоца искварених вредности. Дакле, у борби против рушења британских предрасуда балкански народи, а међу њима и Срби, морали су да руше двоструке зидине – резервисаног поимања самих европских вредности, па тек онда рушења представа о Балкану, који је само „најегзотичнији пример“ Европе.⁵⁹

Са друге стране, као пример да су Британци желели да младе балканске нације усвоје либералне принципе који нису још прописно ни код њих заживели добро је Бенцамина Дизраелија, вероватно најпознатијег британског премијера 19. века, крштеног Јеврејина, који је приликом кампање за улазак у парламент 1837. године морао претрпети увреде на рачун свог порекла. Притом је тек 1858. године британским Јеврејима отворен пут за улазак у британски парламент.⁶⁰

58 М. Ковић, Дизраели и Источно питање, Београд 2007, 117.

59 V. Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte*, Београд 2002, 11.

60 М. Ковић, нав. дело, 71, 93.

Дакле, не тако давно из перспективе 1867. године су британски Јевреји добили пуно грађанско право, после вишевековног суживота са Британцима који почетке своје државе извлаче из времена Виљема Освајача.

Шта, дакле, подразумева Јеврејско потпитање Источног питања? У контексту дискурса Источног питања желели смо да испитамо британску перспективу јеврејског питања у Србији и тако сазнамо колики је значај овај проблем имао у спољнополитичким односима и да ли је злоупотребљаван.

Кратка историја статуса Јевреја у Кнежевини Србији

Писати о статусу Јевреја у Србији током друге владавине кнеза Михаила Обреновића суштински значи писати о статусу Јевреја у Београду, јер су Мојсијевци после декрета 1844. године живели на територији града Београда. Разлози доношења овог декрета су сасвим прозаичне природе и никако не леже (како је то Филип Коен дао себи за право да каже у свом делу *Serbian Anti-Semitism and Exploitation of the Holocaust as Propaganda*) у дубоко усађеном антисемитизму српског народа. Напротив, суштина овог догодишњег сукоба је конкуренција. Наиме, како су Јевреји у Београду привређивали кроз занатство и трговину, нарастајући слој српских трговаца се са овим проблемом обрачунао кроз Државни савет у ком су имали политичку моћ.

Непријатељство српских трговаца према јеврејским колегама може се приметити већ по успостављању устаничке државе када је Младен Миловановић, један од виђенијих српских трговаца, предложио да се Јевреји протерају.⁶¹ Извори указују на то да је са Јеврејима по освајању београдске тврђаве сурово поступано, тако да је проверавање сматрано за најблажи поступак.⁶² Ипак, до пропасти Првог српског устанка, статус Мојсијеваца се донекле побољшао о чему сведоче и подаци да су Карађорђе, па чак и Младен Миловановић користили услуге умешнијих Јевреја.⁶³

Слом Устанка, репресалије које су уследиле, а затим и куга која је захватила Београд, напоследку и почетак Другог српског устанка оставиле су београдску јеврејску мањину на маргинама историје.

61 Б. Храбак, Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878), Београд 2009, 225-226.

62 Исто, 225-226.

63 Исто, 230, 243.

Међутим, већ са првим годинама стабилизације Србије кнеза Милоша Обреновића постављено је питање репатријације у Београд турских Јевреја пребеглих у Земун.⁶⁴ Тако је отворено занимљиво поглавље односа кнеза Милоша и Мојсијеваца. Статус који су Јевреји за владе кнеза Милоша уживали оличен је у самоуправној Јеврејској општини и слободи практиковања верског култа и вероисповести.⁶⁵ Мојсијевци су такође били широко присутни у управи Кнежевине што можемо закључити из фермана из 1824. године који је Порта издала са намером да се са управних места склоне сви Јевреји.⁶⁶ Затим, били су повлашћени обавезом да плаћају само харач.⁶⁷ И сама Порта је очито сматрала да је положај јеврејске мањине задовољавајући и да нема потребе за интервенцијом зарад побољшања јер се Јевреји не помињу ни у једном правном акту који је био посвећен обавезама српске кнежевине.⁶⁸ И сам трговац и великопоседник, кнез Милош је у Јеврејима видео механизам одбране трговачког простора у Кнежевини Србији. Ипак, статус Јевреја није био правно одређен за време Милошеве владавине. Тек је Сретењски устав поменуо Јевреје као поданике српског кнеза у члану 108, где се неодређено казује да се Јевреји могу сматрати Србима ако су провели неколико година на територији Кнежевине или на њој привређивали.⁶⁹

Управо је овако правно неутемељен, а притом донекле повлашћен статус, омогућио да се незадовољство Милошевом апсолутистичком и монополистичком владом повеже са незадовољством трговаца и занатлија због повлашћеног статуса Мојсијеваца. И заиста, средином двадесетих година 19. века почињу да се исказују фрустрације повлашћеним јеврејским статусом, прво трговаца, а затим и занатлија.⁷⁰

Абдикација кнеза Милоша Обреновића на чело Србије довела је уставобранитеље, који су се залагали за уставну владавину, обезбеђење личности и иметка, независно и организовано правосуђе, материјално благостање и слободу трговине. Међутим, ове уставобранитељске вредности нису важиле за Јевреје. Мојсијевцима свакако није ишла

64 Исто, 254.

65 Исто, 263.

66 N. Jovanović, нав. дело, 121.

67 Исто, 121-124.

68 Б. Храбак, нав. дело, 259, 276.

69 Исто, 304.

70 Исто, 273.

у прилог ни тзв. „афера у Дамаску“ 1840. године која је дала изговор за неповерење према њима поготово јер је један младић хришћанин умро у кући једног Јеврејина. Иако се убрзо утврдило да у питању није било убиство, јеврејска деца била су прогоњена, одрасли пресретани и Општина је морала да реагује.⁷¹ Додатни трн у оку београдској чаршији представљали су начини на које су Јевреји избегавали плаћање већ редукованог износа пореза.⁷² Међутим, оно што је највише помрсило рачуне са другима варошанима је талас јеврејских досељеника из Босне и Влашке против чијег досељавања радило је и само министарство Унутрашњих дела у великом страху од гомилања сиромашних.⁷³

С друге стране, из мемоара Николе Христића видимо да власти имале проблем са Јеврејима друге врсте. Наиме, Христић указује да се они нису покоравали српским властима и да су одбијали плаћати већ редукован порез, користећи вакуум недефинисаних овлашћења аутономних власти Кнежевине према несрпској мањини. Христићеви мемоари показују како је овај проблем решен макар за његове власти – доказивањем да београдски паша нема премоћ над властима Кнежевине.⁷⁴

Због свих ових разлога је кнез Александар октобра 1844. године издао декрет којим је Јеврејима одузето грађанско право оличено у наредби да се из унутрашњости Кнежевине сви Мојсијевци протерају у београдску махалу. Овом уредбом је било директно погођено београдско грађанство јер би механички прираштај у Београд запретио загушењем тржишта, те се властима обраћају представком. Представка је посебно занимљива јер први пут видимо антијеврејске идеје на делу, па се тако Београђани жале како је њихов „ужитак“ угрожен навалом дволчних Јевреја, варалица, налик на скакавце који теже да униште плодна поља. Међутим, да се видети да је њихово антијеврејство далеко од антисемитизма, јер је усмерено на сузбијање јеврејске конкуренције на тржишту, што сами Београђани конкретно предлажу у девет тачака мера заштите, међу којима је спречавање трајног насељавања, лишавања дужности и звања и ограничење броја радњи у вароши.⁷⁵ Можемо приметити и да се, по пописима

71 Исто, 317.

72 Исто, 327.

73 Исто, 320-321.

74 Н, Христић, Мемоари (1840-1862), Београд 2006, 190-192.

75 Н. Јовановић, нав. дело, 125.Б. Храбак, нав. дело, 322.

становништва, број Јевреја није знатно повећао у Београду, ако упоредимо податке из 1830.године када је у Београду било 1530 Јевреја и 1846. године кад их је било 1562, што нас наводи да закључимо да или наредба није била довољно ревносно спроведена или су Јевреји из унутрашњости Србије преферирали да свој живот не наставе у Београду.⁷⁶

Коначно су се и Јевреји огласили фебруара 1856. године и од кнеза Александра затражили враћање статуса који су имали под током тридесетих година 19. века.⁷⁷ Тренутак у ком српски Мојсијевци налазе за сходно да се обрате кнезу уопште није случајан. Наиме, ова представка послата је свим земљама учесницима Париског мировног конгреса по завршетку Кримског рата, што нам говори о одличној процени ситуације од стране Јевреја, јер је после овог мира Кнежевина Србија потпала под протекторат шест сила потписница мира. Од Париског мира отворена су врата интернационализацији јеврејског питања у Кнежевини Србији, која ће досегнути врхунац у седмој деценији 19.века. Према члану 28 Порта се обавезала да осигура слободу вероисповести, правосуђа, трговине, па су се, сходно томе, 45 најугледнијих српских Мојсијеваца обратила Државном савету тражећи следеће уставне гаранције: потпуну правну равноправност, позивају се на то да су „житељи“⁷⁸ државе Србије и да плаћају дажбине, те стога виде неправедно то што страни трговци имају право отварања радњи у унутрашњости Србије за разлику од њих. Међутим, њихови захтеви још увек нису наилазили на одобравање мњења и власти у Кнежевини, док спољне силе још увек нису налазиле довољно разлога да се умешају у питање грађанских права у Србији.⁷⁹

Јеврејско питање за владе кнеза Михаила и британска дипломатија

Иако краткотрајна, друга владавина кнеза Милоша Обреновића била је значајна за српске Мојсијевце јер му се они одмах по његовом повратку у земљу обраћају, како писмено, тако и усмено, са молбама

76 В. Николић-Стојанчевић, Етничка, демографска и социјално-економска структура Београда 1867. године, Годишњак града Београда XIV (1967), 25.

77 Б. Храбак, нав. дело, 338-339.

78 То што користе термин житељи уместо грађани је посебно занимљиво јер отвара питање јеврејске перцепције грађанства у Кнежевини Србији.

79 Б. Храбак, нав. дело, 340-341.

да укине претходне уредбе. Кнез Милош је очито био рад да се заузме за решење овог питања те пише свом Представничеству „по праву које сваки Србски грађанин ужива, препоручујем Представничеству моем [...] да се свим Еврејима који су србски поданици и србским дацијама подложни дозволи као и осталим грађанима србским свуда у Србији где желе трговину водити и дућане држати“.⁸⁰ Попечитељство дозвољава да на заказану Народну скупштину дође депутације Јевреја, али је на Малогоспојинској скупштини по другој тачки потврђена одлука забране насељавања и дужег држања радњи изван Београда. Кнез Милош не пристаје на овакву одлуку скупштине и доноси Указ о равноправности грађана који је омогућио „да се сваки становник ове земље без разлике вере и народности може настанити где жели и да се може занимати занатом и трговином како хоће“.⁸¹ Потом кнез приступа деловању кроз притисак на Попечитељство унутрашњих дела, али оно не успева да јеврејско питање покрене пред Саветом.⁸²

Јеврем Грујић, предводник светоандрејских либерала, био је први који је покренуо питање Јевреја по смрти кнеза Милоша. Његов став био је јасан – потез кнеза Милоша био је „непарламентаран и самовољан“, те самим тим није пуноснажан. Грујић се залаже за старе уредбе по којима Јеврејима треба да остану недоступне територије јужно од Београда за насељавање и трговину. Он то оправдава идејом да је постојање друге расе у унутрашњости Србије контрадикторно циљу ослобођења српског народа који је себи поставила српска кнежевина јер се, по њему, интереси Јевреја и српског народа не могу и никада неће подударати. Тако је 1861. године донесен указ по ком је Мојсијевцима било забрањено да станују и држе дућане ван Београда.⁸³

Овај указ нанео је мрљу почетку самосталне владавине кнеза Михаила, чега је и он сам био свестан, како можемо наслутити из преписке британског конзула у Београду Лонгворта, кога је лорд Стенли описао као „најубеђенијег присталицу Турске кога сам икад срео“⁸⁴, са министром спољних послова Велике Британије, ерлом Раселом⁸⁵. Из депеша британског конзула сазнајемо да су београдски

80 Исто, 349.

81 N. Јовановић, нав. дело, 128.

82 Б. Храбак, 350-352.

83 Б. Храбак, нав. дело, 359. N. Јовановић, нав. дело, 128.

84 Цит. према: М. Ковић, Дизраели и Источно питање, Београд, 2007, 117.

85 Ерл Џон Расел је био министар спољних послова у два наврата, 1852-1853. и 1859-1865.

Јевреји тражили заштиту од њега, док се британском секретаријату за спољне послове истовремено жалила интернационална јеврејска организација *Alliance Israélite Universelle*.⁸⁶ Конзул Лонгворт чин протеривања „око шездесет породица“ из унутрашњости назива „суровим и неиспровоцираним“, те у свом извештају пише да су права која су Јевреји уживали за време кнеза Милоша укинута за време кнеза Михаила, а не, како смо већ нагласили за време владавине кнеза Александра, односно уставобранитеља. Међутим, конзул је нашао доброг саговорника у кнезу и они су се с сложили у ставу да је сурово протеривати Јевреје из унутрашњости. Кнез признаје да није могао да учини ништа пред тако снажно израженим незадовољством Народне скупштине, али ипак наглашава да је овакав став последица пословног ривалства, док конзул додаје да је таквом расплету ситуације допринело и општеприхваћена идеја јеврејско-турског савеза.⁸⁷ Јевреји потом траже да макар они који су радње отворили или некретнине купили у периоду друге владавине кнеза Милоша буду у могућности да их задрже што им је омогућено кнежевим указом⁸⁸, а важило је само за тренутну генерацију, док би наследници морали да се повуку из унутрашњости. Истовремено је наређено да се попише имовина свих Јевреја у унутрашњој Србији да би се ове одредбе могле испунити.⁸⁹

Већ 1863. године београдски Мојсијевци су поднели петицију кнезу Михаилу захтевајући права која су имали током тридесетих године 19. века, наглашавајући да је указ од 1861. године економски наудио обема странама и позивајући се на права која су им гарантована од стране велесила. Кнез обећава да ће радити на овим питањима, али како план представке није заживео, Јевреји се обраћају британском конзулу Рикетсу у Београду, тражећи да их британска краљица узме у заштиту. Сматрамо битним нагласити да је потписницима петиције јасно да су мере уставобранитеља популистичке, у циљу потпуног овладавања трговином, те да се по доласку на власт ни кнез Михаило није могао супротставити овим тенденцијама Савета, који је близак

године. За нас је преваходно битан његов други мандат, када је био министар у тзв. првој истински либералној влади лорда Палмерстона.

86 Sir Culling Eardley to Mr. Layard (Belvedere, Erith, August 3, 1861), *Correspondence respecting the condition and treatment of the Jews in Servia* (1867), London, 1867, 1.

87 Acting Consul-General Longworth to Sir H. Bulwer (Belgrade, July 28, 1863), *Correspondence*, 4.

88 Исто, 5.

89 Б. Храбак, нав.дело, 360-364.

трговачким круговима.⁹⁰ На основу овога, британски конзул пише извештај о незавидном стању јеврејског становништва, у ком прелази преко историјата променљивог положаја Мојсијеваца у Србији 19. века и помиње разлоге због којих сматра да је до тренутне ситуације дошло – сам Државни савет обилује трговцима којима иде у прилог овакво закидање на правима Јевреја. У одбрану Мојсијеваца конзул пише да су миран и неприметан део становништва, да је истина да дају новац на зајам по високим каматама, али да су камате уопште високе у овој малој држави, те да њихови трговци обезбеђују сеоско становништво неопходним потрепштинама. На крају, конзул Рикетс наглашава да Јевреји немају заштитника у српској кнежевини, те поставља питање да ли би било умесно скренути пажњу српских министара на овај проблем.⁹¹

Међутим, из Рикетсовог следећег обраћања сир Булверу видимо да му није одобрено да се заложи за српске Мојсијевце пред српским министрима да се овај потез не би протумачио као мешање у унутрашњу политику Кнежевине. Британски конзул је ипак пришао Милутин Гарашанину, који му је рекао да се нада да ће се нешто учинити за српске Мојсијевце. Поред ових покушаја, конзул пише и о деловању организације *Alliance Israélite Universelle* да изврши притисак на српску владу преко турског званичника у Србији.⁹² Ово нас наводи да закључимо да би будућа проучавања утицаја османске државе на српску кнежевину по питању статуса јеврејског становништва ставила Србију у шири контекст танзимата, његових механизма и, на крају, питања његових домета.

Од 1864. године се у питање јеврејских грађанских права у Кнежевини Србији уплиће и Представничко тело британских Јевреја (Board of Deputies of British Jews) преко његовог старешине Мозеса Монтефјорија, који се на основу петиције представника београдских Јевреја обратио лорду Раселу⁹³, британском министру спољних послова, и српском кнезу Михаилу⁹⁴. Ова петиција потписана

90 Б. Храбак, нав.дело, 369. *Petition, Correspondence*, 5-8.

91 Acting Consul-General Ricketts to Sir H. Bulwer (Belgrade, July 26, 1863), *Correspondence*, 4-5.

92 Acting Consul-General Ricketts to Sir H. Bulwer (Belgrade, September 14, 1863), *Correspondence*, 8.

93 Mr. Montefiore to Earl Russel (4, Great Stanhope Street, May Fair, October 31, 1864), *Correspondence*, 9.

94 Mr. Montefiore to the Prince of Servia (4, Great Stanhope Street, May Fair, October 31, 1864), *Correspondence*, 10.

од стране три београдска Јеврејина, „представника сиромашних јеврејских породица“, има за циљ да преко Представничког тела британских Јевреја додатно притисне српску Народну скупштину на уступке. Они су, наиме, исправно препознали позитиван став српског кнеза и желели да га искористе.⁹⁵

На овај апел господина Монтефјорија, у име српског кнеза одговорио је Милутин Гарашанин, који наводи да не треба сумњати у забринутост кнеза Михаила за добробит свих његових поданика, без обзира који они вере били, те да у случају Јевреја грађанска права тренутно нису у потпуности остварена само због тешкоћа и околности које једна „мудра Моћ“ мора разумети⁹⁶, очигледно алудирајући на вишедеценијски тврди став британског парламента и владе по питању јеврејске еманципације у Великој Британији. Овај аргумент ће касније и кнез Михаило користити у потоњем разговору са британским конзулом.

Када се 1864. године у Битољу десио пожар у ком је страдао већи број јеврејских и хришћанских локала, новинар листа „Световид“, вођен жељом за сензационалистичком причом, објавио је чланак о младићу хришћанину ког су Јевреји годинама држали заточеног и повремено му узимали крв за верске ритуале. Ова новинарска сензација брзо је протутњала београдском чаршијом и однос према Јеврејима се заоштрио. Свему томе допринели су и нови таласи досељеника из Сарајева и Влашке.⁹⁷ Како председник *Alliance Israélite Universelle*, Давид Русо, пише ерлу Раселу, апели београдске јеврејске општине да се лист цензурише нису услышани, нити је јој је било дозвољено да пред јавношћу стане у одбрану Јевреја. Он наводи да је ситуација за јеврејско становништво постала неиздржива, чак су два Јеврејина убијена у Шапцу.⁹⁸ Један од њих био је добростојећи шабачки трговац нађен мртав код шабачке синагоге, док је други био сиромашни Јеврејин из Босне који је, упутивши се ка Београду са циљем скупљања милостиње, био те несреће да га убије власник хана у ком је ноћио. Ово писмо је свакако утицало на то да се британски конзул у Београду, Блант, уплете у даљи ток истраге ових убистава и закључи да се српске власти не баве довољно ажурно овом истрагом. Ипак, кнез Михаило уверио је конзула Бланта да је несрећан због ових

95 Memorial (Belgrade, August 11, 1864), *Correspondence*, 9-10.

96 M. Garasanin to Mr. Montefiore (Belgrade, December 14/27, 1864), *Correspondence*, 11.

97 Б. Храбак, нав. дело, 371-373.

98 M. Russo to M. Crémieux (Belgrade, le 2 Février, 1865), *Correspondence*, 12-13.

догађања, те да тежи ослобађању Мојсијеваца од тренутних окова, али му његови саветници говоре да би у случају оваквог потеза трпео последице у јавном мњењу.⁹⁹

Још два случаја привукла су пажњу британског конзула у току 1865. године. Први случај је био везан за поданика британске круне, Израела Штерна, ком није било дозвољено да у својој банци у Шапцу запосли Јевреје српске поданике.¹⁰⁰ С друге стране, једна млада Јеврејка је било насилно крштена у Шапцу.¹⁰¹ Конзул Лонгворт је у сред разрешавања ових случајева преузео дужност од Рикетса и тим поводом се састао са министром финансија Џукићем пошто је Гарашанин са кнезом Михаилом био у посети унутрашњости земље. Како сам Лонгворт пише, Џукић је са њим разговарао много отвореније него Гарашанин, те се из овог разговора може доћи до приближнијег објашњења проблема јеврејског статуса у Кнежевини. Наиме, министар објашњава како српско сеоско домаћинство нема ништа против Јевреја, који са њима тргују по много бољим условима него остали, већ да проблем праве београдски трговци и власници трговачких радњи у унутрашњости Кнежевине. Овај разговор не би донео ништа што кнез или Гарашанин већ нису рекли да Џукић није посебно нагласио и утицај трговца Андрејевића, српског милионера по овом питању.¹⁰² Ово сазнање са собом носи терет нових питања, која више и немају толико везе са питањима евентуалног српског антисемитизма или јеврејског статуса у Кнежевини уопште, већ са питањем значаја и утицаја крупног капитала у српској кнежевини средином 19. века. Ова проблематика блиско је повезана са питањем природе власти у Србији, тј. односа Михаилове ауторитативне власти са поседницима крупног капитала.

Промена владе у Лондону 1866. године номинално је на чело британске политике довела ерла Дербија, док је лорд Стенли постао државни секретар за спољне послове. Ова осмомесечна конзервативна влада запамћена је по кризи коју је изазвао Критски устанак који је избио августа 1866. године. Окористивши се нестабилношћу у

99 Acting Consul-General Blunt to Earl Russel (Belgrade, March 28, 1865), *Correspondence*, 13-14.

100 Acting Consul-General Blunt to M. Garasanin (Belgrade, May 2, 1865); M. Garasanin to Acting Consul-General Blunt (Belgrade, April 23/May 4, 1865); Acting Consul-General Blunt to M. Garasanin (Belgrade, May 9, 1865), *Correspondence*, 20-21.

101 Petition of Bohora J. Michoulam (Belgrade, le 24 Juin, 1863), *Correspondence*, 21-22.

102 Acting Consul-General Longworth to Earl Russel (Belgrade, August 10, 1865), *Correspondence*, 19-20.

Османској царевини кнез Михаило је новембра исте године започео агитацију у циљу предаје преосталих турских тврђава Србима. Српски владар је искористио прави тренутак и све велике силе су аминовале овај предлог, чак и Британија, највећа заштитница „болесника на Босфору“.

Ипак се по доношењу коначне одлуке о предаји тврђава у британском парламенту наставила расправа о српској кнежевини, која је делом залазила и у питање статуса српских Мојсијеваца. Да би се овај проблем суштински преиспитао извршена је акција прикупљања свих докумената секретаријата за спољне послове која су се тицала ситуације Јевреја у Кнежевини Србији, те је управо из овог разлога објављена преписка која је главни извор овом раду. Овом приликом је конзул Лонгворт написао извештај о стању Јевреја у Кнежевини Србији лично лорду Стенлију и овај документ је засигурно најзанимљивији од целе преписке британских званичника која се бави овом темом. Конзул Лонгворт, дакле убеђени туркофил, поред већ уобичајених, али изгледа никад довољно поновљених, објашњења да ограничавање грађанских права јеврејског становништва није повезано са расном и верском нетрпељивошћу, пише и о преувеличавању прогона Јевреја и питању убиства два Јеврејина. Он наводи да је само гласина да Јеврејима није дозвољено да живе само у старој јеврејској четврти, те да они Мојсијевци који могу себи да приуште да живе у бољим крајевима града то и чине. По питању убиства двојице Јевреја и отаљаване истраге, око које су британски конзули били посебно ангажовани, Лонгворт пише да се на основу њих ипак не може судити о односу српског народа према јеврејским служитељима јер се ради о два убиства за целокупно време постојања Кнежевине.¹⁰³ Посебно је занимљив Лонгвортов разговор са Цукићем у ком се министар финансија опет показао отвореним и искреним. Наиме, из овог разговора се у потпуности да схватити зашто кнез Михаило не укида декрет који ограничава кретање и насељавање Јевреја са којим се очигледно не слаже иако је као апсолутистички владар имао сву моћ да то учини. Лонгворт из овог разговора закључује да су трговци „свемоћни“ и да је њихова политичка моћ још јача од времена Михаилове војне реформе јер је терет њиховог извршавања пао на њих, па трговци узимају да је готово њихово право да заузврат буду тржишно заштићени.¹⁰⁴ Ово

103 Acting Consul-General Longworth to Lord Stanly (Belgrade, March 20, 1867), *Correspondence*, 25.

104 Исто, 26.

сазнање указује да је декрет о ограничавању кретања и насељавања Јевреја у Кнежевини и угрожавање њихових грађанских права за време владавине кнеза Михаила, па и уставобранитеља, заправо био споредни ефекат непостојеће економске политике, која не само да би могла да подржи реформе, већ би и регулисала тржиште.

Британски конзул такође сугерише да би притисак конзула у Цариграду на српског кнеза чија посета том граду се ближи могла да уроди плодом.¹⁰⁵ Лорд Стенли је овај савет прихватио и у својој депеши британског амбасадора у Цариграду у танчине објаснио како треба приступити српском кнезу. Прво би требало нагласити кнезу да упркос подршци Велике Британије у добијању тврђава у британском парламенту није прошло неопажено протеривање Јевреја, те да је јасно да проблем долази од „религијских фанатика одређене класе“, али да један владар мора овај проблем да реши не само зарад своје представе у јавности, већ и зарад представе читаве земље.¹⁰⁶ Државни секретар за спољне послове пише и британском конзулу у Петроград, како би он приволео руску царску владу да изврши утицај на „кнеза хришћанске провинције“ да би спречио „окрутне прогоне које они (Јевреји, прим аут.) трпе од руку хришћанске расе“.¹⁰⁷ Из ове две депеше лорда Стенлија можемо закључити да порука конзула Лонгворта о „преувеличаном прогону Јевреја“ није у потпуности прихваћена, већ да се у високој дипломатији наставило манипулисати терминима као што су „верски фанатизам“ и „окрутно прогањање“.

Закључак

Оваква терминологија лорда Стенлија довела је до тога да сер Голдсמיד пред Парламентом назива православне хришћане варварима, јер су према припадницима других вера мање толерантни него муслимани. Ни лорд Стенли није штедео речи пред Парламентом говорећи да Србија не може очекивати подршку Европе за сопствену слободу ако није спремна да слободу уступи другоме.¹⁰⁸ Очигледно није било никога да га подсети да је Британија врло слободно „ширила слободу“ и пре 1858. године, тј. пре него што су британски Јевреји постали слободни. Притом је британски парламент упутио представке

105 Исто, 27.

106 Lord Stanly to Lord Lyons (Foreign Office, March 30, 1867), *Correspondence*, 27.

107 Lord Stanly to Sir A. Buchanan (Foreign Office, April 1, 1867), *Correspondence*, 28.

108 М. Ковић, нав. дело, 117-118.

у Цариград, Петроград, Париз, Беч, Фиренцу тражећи од влада ових земаља да изврше притисак на кнеза Михаила због јеврејског питања. Када је стигао на ред да и сам нешто каже о ситуацији о земљи којом је владао, кнез Михаило је врло дипломатски изразио сопствена схватања сасвим супротна антисемитизму и опет се окористио старом реториком преиспитивања да ли је игде јеврејско питање брзо и напречац решено.¹⁰⁹

Сматрамо да је управо овакав Михаилов одговор умногоме објаснио позицију у којој се Кнежевина Србија нашла. Од ње се захтевало да уђе у корак са еманципаторским процесом у који су Јевреји у западним државама у то време увелико били загазили, без имало разумевања за животна, а неразрешена питања будућности Кнежевине Србије као аутономне покрајине Османског царства, те њене суштинске привредне заосталости која је била и највећи камен спотицања слободне трговине, а самим тим и побољшања статуса Јевреја. У очи упада чињеница да су апсолутистичком владавином кнеза Милоша у погледу права и заштићености Јевреја најзадовољнија и европска јавност и домаћи Мојсијевци. Ова дисјункција апсолутизам-грађанска права у Србији 19. века била је могућа јер апсолутизам значи и контролу тржишта у ком су Мојсијевци били очито заштићени од кнеза. Чим је ова „економска политика“ збачена доласком уставобранитеља јавља се жеља за заштитом тржишта од стране домаћих трговаца. Управо ова апсурдност величања владе апсолутисте због остварених грађанских права показује колико су грађанска права подложна манипулацији у спољној политици и самим тим колико служе притиску, а не суштинском решавању проблема.

Са друге стране, видимо да чак ни донекле позитиван или макар разјашњујући извештај од стране британског конзула (и то великог туркофила) није допринео да се из дискурса о јеврејском питању у Кнежевини избаце унапред осуђујући термини, што нам говори о дубоко укоревеним предрасудама о овом простору. Такође, манипулисањем терминима ствара се готово неповратна штета представи једне земље. Очигледно је да докле год се ради о једно „варварској земљи“ то и није толико битно.

109 Б. Храбак, нав. дело, 385.

Коришћени извори:

1. *Correspondence respecting the condition and treatment of the Jews in Servia (1867)*, London, 1867.
2. Н, Христић, Мемоари (1840-1862), Београд 2006.

Коришћена литература

1. V. Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritaniје. Imperijalizam mašte*, Beograd 2002.
2. Б. Храбак, Јевреји у Београду до стицања равноправности (1878), Београд, 2009.
3. В. Николић-Стојанчевић, Етничка, демографска и социјално-економска структура Београда 1867. године, Годишњак града Београда XIV (1967), 23–44.
4. М. Ковић, Дизраели и Источно питање, Београд, 2007.
5. N. Jovanović, „Pregled istorije beogradskih Jevreja do sticanja građanske ravnopravnosti“, *Zbornik Jewish studies* 6 (1992), 115–167.
6. Ž. Đorđević, „Beogradski Jevreji u događajima iz 1862. године“, *Zbornik Jewish studies* 6 (1992), 315-325.

Summary

The aim of this paper is to reevaluate stand point of great powers towards smaller on question of civil rights, through British diplomatic reports on Jewish question in Princedom Serbia during the rule of prince Mihailo.

Key words: civil rights – Jewish question – Princedom Serbia – Prince Mihailo – British diplomacy

Кључне речи: грађанска права – јеврејско питање – Кнежевина Србија – кнез Михаило – британска дипломатија

**BIOGRAFIJE STUDENATA
STUDENTS' BIOGRAPHIES**

Angelina Macele

BIOGRAFIJA

Rođena je 1991. godine. Dolazi iz Krupnja gde je završila osnovnu školu i opšti smer gimnazije. Student je Ekonomskog fakulteta u Beogradu i sada je na završnoj godini osnovnih studija, na smeru Međunarodne finansije. Shodno opredeljenju za fakultet, oblast interesovanja je primarno koncentrisana na ekonomiju: produbljivanje znanja o fundamentalnim konceptima, metodama, kao i kretanjima u svetskoj privredi. Ipak, odabirom ove profesije nije presušila zainteresovanost za kulturna dešavanja i razne vidove umetnosti, u prvom redu slikarstva, te stoga slobodno vreme rado koristi da ode na različite izložbe kao i u pozorište, na koncerte... Govori engleski i francuski jezik. Želja joj je da ode na postdiplomske studije u inostranstvo, ali ne odbacuje ni ideju o nastavku školovanja u Srbiji.

BIOGRAPHY

Angelina Macele, born in 1991, comes from Krupanj where she has finished primary and grammar school. She studies economics at the Faculty of Economics of University of Belgrade. As a graduate in the department of International Economics and Foreign Trade, her interests are primarily connected to specific macroeconomic questions such as mechanisms of exchange rates, inflation and their impacts on economy, causes of financial crisis and so on. Going further, beyond the chosen professional field, she loves art and exhibitions so she grabs every moment of her leisure time to visit some of them in Belgrade. She fell in love with French and she has enormous wish to live in France some day.

Балша Делибашић

БИОГРАФИЈА

Балша Делибашић је рођен 1990. године у Баругде је завршио основну школу и гимназију општег смера. Основне студије политикологије завршио је на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. На истом факултету уписао је и мастер студије политикологије – модул: Политичка теорија, политичка социологија и институције.

Ангажован је као сарадник на Семинару историју у Истраживачкој станици Петница. Алумниста је 21. генерације Студија будућности Београдске отворене школе. Током 2014. године стажирао је у Тиму за социјалну инклузију и смањење сиромаштва Владе републике Србије.

BIOGRAPHY

Balša Delibašić was born in 1990. in Bar (Montenegro) where he graduated from High school „Niko Rolović“. He graduated from the Faculty of Political Sciences of the University in Belgrade, in the department of politicology. He is a student of master studies in the Faculty of Political Sciences of the University in Belgrade on the module: Political theory, political sociology and institution. As a assistant he is engaged in Social history seminar, which is part of Petnica Science Centre. He is a student of the 21st generation of the Department of Advanced Undergraduate Studies of the Belgrade Open School. During 2014. he was intern in Social Inclusion and Poverty Reduction Team (SIPRU) of Serbian government.

Jovana Koloski

BIOGRAFIJA

Рођена је 1991. године у Панчеву, где је завршила гимназију „Урош Пређић“. Дипломирала је на Економском факултету Универзитета у Београду на смеру Економска анализа и политика, подмодул Микроекономска анализа; тренутно на master studijama. Области интересовања: економска теорија, књижевност, сликарство, историја. Govori engleski i španski jezik.

BIOGRAPHY

Born in 1991. in Pancevo, where she finished High school “Uroš Predic”. Graduated at Faculty of Economics, University of Belgrade, at Department of Economic Analysis and Policies – Microeconomic Analysis, currently at master program. Interested in economic theory, literature, art, history. Speaks English and Spanish.

Marko Petrešević**BIOGRAFIJA**

Marko Petrešević (1989) je student međunarodnih studija na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Pored studija, volontirao je pri nevladinom sektoru, gde je sticao praktična znanja vezana za ljudska prava, otvorenost društva i lokalne i globalne demokratske izazove. Tokom proleća 2014. godine stažirao je u Akademiki, u okviru programa ove organizacije – Centar za istraživanje kreativne ekonomije, nakon čega je nastao i ovaj rad.. Tokom stažiranja, bavio se lokalnim kreativnim razvojem, odnosno uticajem otvorenosti, demokratičnosti i tolerancije na kreativnu ekonomiju i uopšte na stvaralački duh i podnošljivost života u gradovima. Pohađao je razne seminare kod nas i u regionu (Rumunija, Makedonija) vezane za ljudska prava, otvorenost društva i međunarodne odnose.

BIOGRAPHY

Marko Petrešević (1989) study international studies at the Faculty of Political Science – University of Belgrade. He had an experience in volunteering at the NGO sector where he gained practical knowledge related to human rights, openness of society and local and global democratic challenges. During the spring of 2014, he had an internship in NGO Academica, in Academica's Centre for Research on the Creative Economy, where he wrote this essay. During the internship, I worked on the local creative development and the influence of openness, democracy and tolerance on the creative economy in general and the creative spirit and tolerability of life in cities. I attended several seminars in the country and the region (Romania, Macedonia) in relation to human rights, openness of society and international relations.

Nada Marković**BIOGRAFIJA**

Nada Marković je rođena 15.8.1990. godine u Beogradu, gde je završila osnovnu školu i Šestu beogradsku gimnaziju. Trenutno je apsolvent na Pravnom fakultetu na Međunarodnom smeru. Član je nekoliko studentskih organizacija i bila je učesnik mnogih radionica i seminara,

poput „Iniciraj-komuniciraj“, „Let’s participate“, „Youth for a peaceful Europe“. Volotiranjem je pomogla da se organizuju mnogi filmski i ekološki festivali i izložbe. Govori engleski, španski i nemački jezik, a služi se ruskim. Voli da putuje i preko Mladih istraživača Srbije je bila participant u internacionalnim kampovima, a ponekad radi i kao turistički vodič. Interesuju je ljudska prava, studije mira, međunarodno pravo i film. Planira nastavak školovanja u inostranstvu.

BIOGRAPHY

Nadja Markovic was born on 15.08.1990. in Belgrade, where she finished primary school and Sixth Belgrade Gymnasium. At the moment she is a final year student of Law Faculty, section international law. She is a member of various student organizations and was a participant of many workshops and seminars, such as „Initiate-Communicate“, „Let’s participate“, „Youth for a peaceful Europe“. Working as a volunteer, she helped in organization of many movie and ecological festivals. She speaks English, Spanish, German, and a bit of Russian. She likes to travel, so she participated in some international working camps, and sometimes works as a tourist guide. Her interests are Human Rights, Peace Studies, International Law, and Film. She has plans to continue her education abroad.

Nenad Stekić

BIOGRAFIJA

Nenad Stekić, student treće godine osnovnih akademskih studija Fakulteta bezbednosti (Univerzitet u Beogradu). Učesnik mnogobrojnih međunarodnih konferencija i seminara u sferi međunarodne bezbednosti i politike. Polaznik XXI generacije Odeljenja za napredne dodiplomske studije Beogradske otvorene škole u Beogradu. Student-istraživač u Centru za istraživanje humane bezbednosti. Trenutno na poziciji stažiste kod Zaštitnika građana Republike Srbije. Uže oblasti interesovanja: humana bezbednost, sistem bezbednosti Evropske unije, međunarodni aspekti bezbednosti i sfera civilno-vojnih odnosa.

BIOGRAPHY

Nenad Stekić, student of the third grade of basic academic studies of Faculty of Security studies in University of Belgrade. He participated in

various international conferences and seminars concerning international security and international relations. He attended XXI generation of Department of Advanced undergraduate Studies (DAUS) in Belgrade Open School. He is a student-researcher within Human security research Center. At the moment, he is doing an internship in Serbian ombudsman's office. Areas of interest: human security, security system of the EU, international aspects of security, and civil-military relations.

Nevena Manić

BIOGRAFIJA

Nevena Manić rođena je 1992. godine u Beogradu, gde je završila osnovnu školu i Treću beogradsku gimnaziju. Drugi razred srednje škole provela je u Nort Inqlišu, Ajova, SAD preko stipendije američkog Stejt departmenta. Studentkinja je Fakulteta političkih nauka, smer Novinarstvo i komunikologija. Polaznica je XXI generacije Odeljenja za napredne dodiplomske studije Beogradske otvorene škole i stažistkinja u Centru za evropske integracije Beogradske otvorene škole. Bila je aktivna u studentskoj organizaciji AIESEC u timu za odnose sa javnošću, prvo kao član, a zatim tim lider. Volontirala je u Kataniji, (Sicilija, Italija) na projektu koji se bavi multikulturalizmom i internacionalnim povezivanjem. Kao delegat ili organizator, prisustvovala je brojnim predavanjima, seminarima i konferencijama. Svira klavir i tečno govori engleski i italijanski jezik.

BIOGRAPHY

Nevena Manic is born in 1992. in Belgrade, where she graduated from the Third high school of Belgrade. She is an alumni of the A-SMYLE high school exchange program funded by the U.S. State Department, as she spent one year studying in North English, Iowa, USA. She is a student of Faculty of Political Sciences at the University of Belgrade, department of Journalism and Communications. She is a student of the 21st generation of the Department of Advanced Undergraduate Studies of the Belgrade Open School and an intern at the Centre for European Integration of the Belgrade Open School. She was active in AIESEC student organization in the Public Relations Team, first as a member and later as the team leader. She volunteered in Catania, Sicily, Italy on the project dealing with

multiculturalism and international cooperation. As a delegate or a member of the organization committee, she participated in many seminars and conferences. She plays the piano and is fluent in English and Italian.

Olga Vasić

BIOGRAFIJA

Olga Vasić je studentkinja Međunarodne politike na Fakultetu političkih nauka. Tokom studiranja imala je priliku da volontira u mnogobrojnim nevladinim organizacijama, poput Beogradskog centra za bezbednosnu politiku i Beogradske nedelje dizajna, a takođe je radila u PR službi svog fakulteta. Pohađala je jednogodišnje dodiplomske studije budućnosti Beogradske otvorene škole. Zanimaju je odnosi sa javnošću, oblast kreativnih industrija i kulturna politika. Govori engleski, italijanski i francuski jezik.

BIOGRAPHY

Olga Vasic is a student of International Politics at the Faculty of Political Sciences. During her studies she had the opportunity to volunteer in a number of non-governmental organizations, such as Belgrade Centre for Security Policy and Belgrade Design Week, and she has also worked in PR service of her faculty. She attended one-year educational program at Department of Advanced Undergraduate Studies of Belgrade Open School. She is interested in public relations, creative industries and cultural policy. She speaks English, Italian and French.

Stefan Mitrović

BIOGRAFIJA

Rođen 1991. godine u Beogradu. Završio je Petu beogradsku gimnaziju. Student je četvrte godine psihologije na Fakultetu za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum. Student-demonstrator na predmetu Psihologija

obrazovanja. Član NVO Otvorena komunikacija – debatnog kluba. Polja interesovanja: društvene nauke (psihologija, filozofija, sociologija, istorija, politika), kritičko mišljenje, sistem obrazovanja, debata, sport, automobilizam, itd.

BIOGRAPHY

Born in Belgrade in 1991. Graduated from the Fifth Belgrade high school. Student at Singidunum University, Faculty of Media and Communication, department of Psychology. Student assistant on Courses of Educational psychology. Member of NGO Open Communication – debate society. Fields of interest: humanities (psychology, philosophy, sociology, history, politics), critical thinking, system of education, debate, sport, automobiles, etc.

Ташана Костић

БИОГРАФИЈА

Ташана Костић је рођена 16. 8. 1991. године у Београду. Завршила је природно-математички смер Девете београдске гимназије. Тренутно је студенткиња завршне године смера Менаџмент, одсека Управљање квалитетом на Факултету организационих наука,. Области интересовања су акредитација, сертификација, стандардизација и заштита животне средине. Била је члан удружења студената технике BEST Београд (Board of European Students of Technology), преко ког је учествовала у организацији различитих догађаја. Такође, похађала је неколико међународних радионица и семинара. Планира наставак академског усавршавања.

BIOGRAPHY

Tašana Kostić was born on August, 16th, 1991. in Belgrade, Serbia. She completed the high school at 9th Belgrade Gymnasium. She is currently in her senior year of Management studies, department of Quality Management at the Faculty of Organizational Sciences. The areas of interest are accreditation, certification, standardization and protection of natural environment. She was a member of the association of technical students BEST Belgrade, under which she took part in organization of various events. Also, she has attended several international workshops and seminars. She is currently planning to continue the academic specialization.

Tijana Jakišić

BIOGRAFIJA

Tijana Jakišić (1992) je studentkinja smera Međunarodna politika na Fakultetu političkih nauka, Univerziteta u Beogradu. Pohađala je seminar Socio-kulturne antropologije u IS Petnici. Kao rezultat rada u IS Petnici, ko-autorka je rada „Koncept etna na Etnofestu: analiza značenja etno muzike na subotičkom festivalu Etnofest“ (2010). Tokom 2013. godine učestvovala je na dva istraživačka projekta. Prvi, sa grupom studenata na Fakultetu političkih nauka, „Zašto raste broj evroskeptika među omladinom u Beogradu“. Drugi projekat na kojem je učestvovala je „Istraživanje – kako građani Srbije vide prioritete i proces kreiranja spoljne politike Republike Srbije“, ISAC fonda. Trenutno se bavi istraživanjem nordijskog regiona, regionalne saradnje i studijama bezbednosti.

BIOGRAPHY

Tijana Jakišić (1992) is an undergraduate student at Faculty of Political Sciences, University of Belgrade. She was enrolled in RC Petnica at the course Social-cultural Anthropology. As an outcome of that engagement, she is a co-author of research paper “Concept of etno at Etnofest”(2010). In 2013 she participated in two researches. First, with the group of students at the Faculty of Political Sciences, named „Why is the number of eurosceptics between the youth in Belgrade increasing?“. Second project she was engaged on is „Research: How do citizen of Serbia perceived priorities and processes of designing Foreign Policy of Republic of Serbia“, ISAC fund. Her current interests are Nordic region, regional cooperation and security studies.

Жељка Опарница

БИОГРАФИЈА

Рођена је у Сомбору 1991. године где је завршила основну и основну музичку школу. Школовање је наставила у Карловачкој гимназији, а тренутно је студенткиња IV године Филозофског факултета на одељењу за историју. Током школовања учествовала је у раду Истаживачке станице Петница. Заинтересована је за историју XIX века, историју Хабзбуршке монархије, јеврејске студије и мањинске студије. Говори енглески и немачки језик, а служи се и шпанским.

BIOGRAPHY

Željka Oparnica was born in 1992. in Sombor where she finished her elementary school and also music lessons. Her high school was Gymnasium in Karlovci. Currently, she is undergraduate student at Faculty of Philosophy, history department. During school time, she was enrolled in RC Petnica. She is interested in history of XIX century, history of Habsburg monarchy, Jewish studies and minority studies. She fluently speaks English and German, but also she uses Spanish.

*Non scholae,
sed vitae discimus!*

B()Š

Beogradska
otvorena
škola

B()S

Belgrade
Open
School